

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Alenka Oblak

Brasil é nosso! – Brazilija je naša!
Antropološka analiza vpliva skupnosti na fenomen otrok na cesti v brazilskem mestu
Corumbá

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Alenka Oblak

Mentorica: izr. prof. dr. Vesna V. Godina

Brasil é nosso! – Brazilija je naša!
Antropološka analiza vpliva skupnosti na fenomen otrok na cesti v brazilskem mestu
Corumbá

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

Hvala mentorici
in vsem mentorjem,
s katerimi si delimo življenje.
Kakor koli obrnem, vedno pridobim.
In se lahko samo učim ponižnosti, prizemljenosti.

»Muitas pessoas passam por nós. Levam um pouco de nós mas deixam muito mais. –
Mnogo ljudi gre skozi naše življenje. Vzamejo delček nas, pustijo pa mnogo več.« Cesar in José Luiz

Brasil é nosso! – Brazilija je naša!

Antropološka analiza vpliva skupnosti na fenomen otrok na cesti v brazilskem mestu Corumbá

Osrednja tema te raziskave so otroci na cesti v brazilskem mestu Corumbá in vpliv skupnosti nanje.

V prvem, teoretskem delu so predstavljene opredelitve otrok in otroštva, pri čemer se nekatere raziskave usmerjajo bolj na okolje, ki vpliva na razvoj otroka, druge pa v ospredje postavijo otroka kot akterja in njegov vpliv na okolje. Enotna definicija cestnih otrok ostaja za raziskovalce izziv, ker otroci po svetu živijo v različnih okoliščinah. Že s samo izbiro poimenovanja utrjujemo ali spreminjamo pogled javnosti in strokovnih služb na otroke. Predstavljeni so tudi izsledki različnih, predvsem antropoloških raziskav cestnih otrok po svetu, še posebej pa v Latinski Ameriki in Braziliji. Raziskave poskušajo ugotoviti razloge za obstoj cestnih otrok, opisujejo okolje, iz katerega izhajajo, njihove dejavnosti, izzive, odnos javnosti do njih ipd. Antropologi so v Braziliji raziskovali tudi povezave med cestnimi otroki in raso, odnosom z mamo, pojmovanjem dela ipd. Poudarjena je pomembnost tega, da so v raziskave dejavno vključeni tudi otroci sami, ki npr. lahko sebe imenujejo drugače, kot bi jih raziskovalci.

Teoretični del obravnava tudi antropološke opredelitve skupnosti in osebe. Med skupnostmi je podrobneje predstavljena družina in njena vloga za razvoj osebe, pri čemer je pozornost usmerjena tudi na zahodnoevropsko pojmovanje družine in vzgoje, ki ga raziskovalci prepoznavajo kot razširjeno po svetu in premalo občutljivo za posebnosti lokalnih kultur. Med dejavniki vpliva na realnost življenja ljudi in s tem na cestne otroke je opisana tudi pripadnost rasi, ki v Braziliji pogosto ostaja neopažena, a ima velik vpliv na ljudi.

V empiričnem delu so navedene teme obravnavane v luči terenskega dela. Predstavljeno je družbeno in kulturno okolje Corumbá, v katerem bivajo tudi cestni otroci oz. *crianças na rua* – otroci na cesti, kot jih najpogosteje imenujejo domačini v Corumbá. S tem izrazom mislijo različne skupine otrok, med njimi tudi tiste, ki se na ulicah mesta igrajo in nimajo nadzora staršev, skrbnikov ali drugih odgovornih odraslih. Tudi to delo je potrdilo ugotovitve, da opredelitve in z njimi povezana pojmovanja vplivajo na politike in dejavnosti institucij ter s tem prinašajo različne posledice tako za otroke na cesti kot za njihove družine. Raziskava je namreč pokazala, da se pogled srednjega in višjega razreda na vzgojo, družino, otroštvo, šolanje, delo itd. razlikuje od pogleda nižjega razreda, kar pomeni tudi različna pojmovanja, kaj je primerno za vzgojo, družino itd. Corumbá je mesto, kjer obstaja neenakost med razredi, ki je prepletena tudi z rasno neenakostjo, kar je eden od dejavnikov za težje življenje družin predvsem nižjega razreda in s tem tudi za otroke teh družin. Vendar podatki kažejo, da so otroci sami dejavni oblikovalci svojih življenj in ne nemočni prejemniki, kot jih predstavlja prevladujoče prepričanje. Raziskava pa je pokazala tudi pomembnost različnih skupnosti za posameznika, pri čemer je najpomembnejša skupnost družina. Skupnosti in odnosi v njih so pomembni tudi zato, ker odnosi osebo opredeljujejo, kar se kaže v komunikaciji, zunanji podobi, preživljanju časa, solidarnosti ipd. Različne skupnosti pa imajo tudi različen vpliv na obstoj otrok na cesti.

Ključne besede: cestni otroci, Brazilija, oseba, skupnost, antropologija.

Brasil é nosso! – Brazil is ours!

The Anthropological Analysis of the Communities' Influence on the Phenomenon of the Children on the Streets in the Brazilian city Corumbá

The main topic of this research are the children on the street and how this phenomenon is influenced by communities in the Brazilian city Corumbá.

The first, theoretical part, presents the concepts of the child and the childhood. While some researches focus on the child's environment and its influence on his development, others highlight the children as agents and their impact on the environment. As the street children live in a variety of settings around the world, researches are faced with a challenge of finding a common definition. The choice of the name itself influences or changes the public opinion and that of the professional services about the children. In the theoretical part the findings from various, especially anthropological researches about street children around the world are presented. A special focus is put on Latin America and Brazil. The studies try to find out the reasons for the existence of street children, describe the environment they come from, their activities, challenges, public attitude towards them, etc. The anthropologists in Brazil were researching also the relations between street children and race, their mothers, the perceptions of work, etc. The importance of actively involving street children themselves as researches was emphasized. It can, for instance, happen that they name themselves differently than researchers would.

The theoretical part brings also the anthropological definitions of the community and person. Among the communities the family and its role for the development of the person is presented in more details, with a special attention also on the Western European concepts of the family and education that are found across the world and recognized as not sensitive enough to mind the particularities of the local cultures. One of the factors influencing the reality of life and also of the street children, is the race, often unnoticed in Brazil, yet having big influence on people.

The empirical part presents the mentioned topics in the perspective of the field work. The social and cultural environment of Corumbá as the home environment of street children, respectively *crianças na rua* – children on the streets as the locals in Corumbá most often name them, is presented. They have various groups of children in mind when using this term, also the ones who play on the streets of the city without any control of their parents, guardians or other responsible adults. This paper confirms the findings that the policies and the approaches of the institutions are influenced by the definitions and related concepts, which also means a variety of consequences for the children on the streets and their families. The research showed that the perspectives on education, family, childhood, schooling, work, etc. of the middle and upper class differ from those of the lower class, which also means different concepts of what is appropriate education, family, etc. The class inequality, combined with the racial inequality is the reality of Corumbá; this represents one of the reasons for harder life of the families especially from lower class and by that also the life of the children from these families. However, the findings show the children as actors of their lives and not as passive receivers as they are dominantly presented. The importance of various communities for a person is visible in the research, the family being the most important community. The communities and relationships are of importance also because of the fact that relations as such define us as people. This is visible also in communication, appearance, spending one's time, solidarity, etc. Various communities impact also the existence of children on the streets in diverse ways.

Key words: street children, Brazil, person, community, anthropology.

Kazalo

Kazalo	6
1 UVOD	8
1.1 Raziskovalna vprašanja	10
2 TEORETIČNA IZHODIŠČA	11
2.1 Kdo je otrok na cesti?	11
2.1.1 Otrok	11
2.1.2 Cestni otrok	13
2.2 Dosedanje raziskave cestnih otrok	15
2.2.1 Cestni otroci izven Latinske Amerike	16
2.2.2 Cestni otroci v Latinski Ameriki	19
2.3 Osebe v skupnosti	24
2.3.1 Oseba	27
2.3.2 Družina	29
2.3.3 Pripadnost rasi	33
3 ANALIZA TERENSKEGA MATERIALA	37
3.1 Socialno-kulturno okolje v Corumbá	38
3.2 Skupnost	47
3.2.1 Opis	47
3.2.1.1 Soseska	48
3.2.1.2 Prijateljstvo	49
3.2.1.3 Sodelavci	50
3.2.1.4 Verska skupnost	51
3.2.1.5 Osebe z ugledom	53
3.2.1.6 Primer dogodka v lokalni skupnosti	54
3.2.2 <i>Tereré</i>	54
3.2.3 Komunikacija	56
3.2.3.1 Govorjenje	56
3.2.3.2 Izražanje čustev, občutkov	61
3.2.3.3 Zunanja podoba	62
3.2.4 Solidarnost	67
3.3 Družina	70
3.3.1 Opis	70
3.3.1.1 Življenje v gospodinjstvu	74
3.3.2 Mama	76
3.3.3 Otrok	78

3.3.3.1 Težavne situacije otrok	82
3.4 Otroci na cesti	84
4 PREVERBA RAZISKOVALNIH VPRAŠANJ	90
5 ZAKLJUČEK.....	99
6 LITERATURA	102
Priloga A: Seznam uporabljenih kratic in izrazov	108

1 UVOD

Magistrska naloga obravnava vpliv različnih skupnosti na pojav otrok na cesti v brazilskem mestu Corumbá.

Raziskave o cestnih otrocih poskušajo te opredeliti, kar je izziv, saj pri njihovem razumevanju veliko vlogo igrajo lokalne razmere (Aptekar 1994, Naterer 2010; Žigon 2014). Unicef je cestne otroke razdelil v tri kategorije: kandidati za cesto ali otroci v nevarnosti, otroci na cesti in otroci s ceste (v Moura 2002, 357; v Naterer 2010, 33). Nekateri izpostavijo otroke cestnih družin, saj cele družine živijo na cesti (Lusk v Aptekar 1994). V Corumbá uporabljajo dva izraza: *crianças na rua* (otroci na cesti) in *crianças da rua* (otroci s ceste). V vsakdanji rabi je najpogostejši izraz 'otroci na cesti' (Contini in Kassar 1995, 10; terenski zapis z dne 2. 1. 2007; 21. 1. 2007). Na osnovi emskega pristopa,¹ ki pomeni, da kulturo razlagamo, kot jo razumejo domačini (Barfield 2005, 148; Eriksen 2009, 52), bom izraz 'otroci na cesti' v magistrskem delu uporabila tudi sama, kadar bo šlo za ta pojav v Corumbá.

Na raziskovanje cestnih otrok med drugim vpliva pogled raziskovalcev na otroštvo. Otroka lahko vidimo kot nedolžnega, nekoga, ki ves čas potrebuje pozornost in skrb. To podobo prinaša tudi *Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah*, pogosta je tudi v srednjem in višjem razredu, kar v medkulturnem kontekstu lahko postane problematično, saj otroštva ne zaobjame v okviru kulturnih vrednot, socialnega, ekonomskega in političnega dogajanja, nativnih razumevanj (Aptekar 1992; Aptekar in Stoecklin 1996) ter otroka ne obravnava kot akterja. Otrok namreč aktivno sodeluje pri procesu učenja (Ingold 1994, 746), učenje in ustvarjanje se prepletata (Rapport in Overing 2000, 31).

Otrok je torej v stalni interakciji z okoljem, v katerem živi – tako kot vsaka druga oseba je namreč vpet v mrežo odnosov (Rapport in Overing 2000, 291), kjer je akter (prav tam, 185), hkrati pa v teh odnosih nastaja (Ingold 1994, 744). Za mrežo teh odnosov uporabljajo v Corumbá tudi izraz *comunidade* – skupnost (terenski zapis z dne 5. 11. 2006). Gre lahko za sosesko, versko skupnost, mesto ipd.

Z magistrsko nalogo bom ugotovitvam navedenih avtorjev dodala rezultate antropološke analize fenomena otrok na cesti v mestu Corumbá in raziskala, kako lokalna skupnost vpliva na osebe nasploh in še posebej na pojav otrok na cesti. Uporabila bom gradivo, zbrano v času antropološke terenske raziskave, in se pri analizi zbranih podatkov naslonila na navedene avtorje. S temo otrok na cesti in vplivom skupnosti na ta pojav v mestu Corumbá sem se ukvarjala v času antropološkega terenskega dela od oktobra 2006 do marca 2007. Izhodišče za opazovanje je bilo mnenje prebivalcev mesta o fenomenu cestnih otrok, ki sem ga

¹ Razlaga kulture z vidika zunanjega opazovalca pa se imenuje etiski pristop (Barfield 2005, 148).

spoznala v času prostovoljskega dela (oktober 2002 do avgust 2003) v tem mestu.² V času terenskega dela l. 2006 in 2007 sem živela v *abrigo* Mariza Pagge,³ kjer sem delala kot prostovoljka – pomagala pri dnevni rutini skrbi za otroke v starosti od 0 do 6 let in se z njimi igrala. Prostovoljsko delo sem opravljala tudi v PCAF⁴, ki je vzgojno usmerjen dnevni center, kjer je bilo vsak dan 240 otrok in mladih med 8 in 16 leti. Skrbela sem za fotografiranje dogodkov, raznoliko tehnično in vsebinsko podporo dnevnomu dogajanju in posebnim dogodkom ter z vzgojitelji obiskovala domove otrok in mladih. Omenjena centra se nahajata v različnih delih mesta: PCAF je blizu središča mesta, *abrigo* pa je 4 km oddaljen od njega in se nahaja bližje novejšim delom mesta. Mesto Corumbá sem obiskala še enkrat za 3 tedne v juliju 2009. Kot prostovoljka sem pomagala v dnevnem centru CAIJ⁵, ki se nahaja v bližini *abrigo*. Ta center ima podoben koncept kot prej omenjeni PCAF. Skrbi za 600 otrok in mladih, ima pa tudi več dejavnosti za starše. Pričujoče delo bo osredotočeno na čas terenskega dela, drugi dve izkušnji pa služita za dodaten vir informacij.

Dosedanje raziskave otrok na cesti v Corumbá so bile narejene s pedagoškega, psihološkega in sociološkega vidika (Contini in Kassar 1995; Barros in Kassar 2003). Nadgradila jih bom z antropološko raziskavo in analizo fenomena otrok na cesti ter analizo, kako skupnosti vplivajo na pojav otrok na cesti v Corumbá. To je prva antropološka raziskava in analiza omenjenih tem v mestu Corumbá. Pri analizi vpliva skupnosti na pojav otrok na cesti bom uporabila izsledke antropoloških raziskav v Corumbá na temo življenja ob meji (Oliveira in Costa 2012; Costa in Oliveira 2014; Costa 2015).

Podobno bom vzela za osnovo pri analizi otrok na cesti v Corumbá tudi antropološke raziskave, ki so proučevale kulturno okolje cestnih otrok in za razlago uporabljale tudi emski pristop (Aptekar 1992; Hecht 2000; Naterer 2010; Žigon 2014). Ugotovitve teh avtorjev bom primerjala s pogledi domačinov na fenomen otrok na cesti, zbranimi v času lastnega terenskega dela.

Pri analizi življenja v lokalnih skupnostih in njihovega vpliva na osebe nasploh in na otroke na cesti bom poleg materiala, zbranega v času terenskega dela, in že omenjenih antropoloških del uporabila tudi ugotovitve brazilskih in drugih antropologov, ki so proučevali skupnosti in mreže odnosov v Braziliji (DaMatta 1986; Caldeira 1988; DaMatta 1994; Scheper-Huges 1995; Lewis 1999; Barbosa 2006; Mikulak 2007; Mayblin 2010; Mikulak 2011; Pires 2012). Pri analizi bom uporabila tudi primerjavo s pojmovanjem

2 Delala sem v okviru Don Boscovega mesta (*Cidade Dom Bosco*), kjer so takrat delovale: osnovna in srednja šola, skupaj za okoli 1400 otrok, mladih in odraslih, *Poklicni center (Centro Profissional)*, kjer so se mladi in odrasli lahko izučili za nekaj poklicev, *Socialna pomoč (Assistência Social)*, namenjena podpori revnejšim preko botrstva in enkratne pomoči ter *Projekt Veseli otroci in mladostniki (Projeto Criança e Adolescente Feliz – PCAF)*, ki je predstavljen v nadaljevanju teksta.

3 Najbližji prevod za *abrigo* (izg. abrígu) je zavetišče. *Abrigo* v Corumbá pomeni mešanico kriznega centra in sirotišnice. Glavni namen *abrigo*, kjer sem prostovoljila, je delo z otroki od 0 do 6 let, za katere *Conselho Tutelar* (izg. konsélju tutelár – glej v nadaljevanju opombe) ugotovi, da starši oz. skrbniki zanje ne skrbijo primerno. Za nekaj otrok in mladih ima *abrigo* tudi vlogo sirotišnice, ker zanje ne najdejo drugih skrbnikov ali posvojiteljev (terenski zapis z dne 2. 11. 2006).

Conselho Tutelar (možen prevod bi bil skrbniški svet) je občinska institucija, katere glavna naloga je skrb za otrokove (0–12 let) in mladostnikove (12–18 let) pravice na osnovi *Statuta otroka in mladostnika*, to je zakona, sprejetega l. 1990, ki je narejen na osnovi *Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah* (Conselho Tutelar).

4 *Projeto Criança e Adolescente Feliz – Projekt Veseli otroci in mladostniki*.

5 *Centro Apoio Infante-Juvenil – Center za podporo otrokom in mladostnikom*.

'osebe', kot jo predstavi Strathernova (1990), kjer je oseba skupna vsota »vseh posameznikovih družbenih odnosov« (prim. Eriksen 2009, 72). Poleg tega bom pri teh analizah uporabila ugotovitve o tem, kako na pojmovanje otrok, družine in cestnih otrok vplivajo različni družbeni razredi in rasa.

1.1 Raziskovalna vprašanja

Za izvedbo antropološke analize fenomena cestnih otrok in vpliva skupnosti na ta pojav sem si zastavila spodnja raziskovalna vprašanja:

- raziskovalno vprašanje 1: Kakšen je pogled domačinov v Corumbá na fenomen otrok na cesti?
- raziskovalno vprašanje 2: Kakšen pomen imajo v Corumbá različne skupnosti (družina, prijatelji, soseska, razširjena družina, sodelavci, verska skupnost) za osebo?
- raziskovalno vprašanje 3: Kako različne skupnosti (družina, soseska, razširjena družina, lokalna skupnost) v Corumbá vplivajo na pojav otrok na cesti?

Raziskovalna vprašanja temeljijo na ugotovitvah omenjenih avtorjev o cestnih otrocih in vplivu razmer na ta pojav. Različni avtorji opredeljujejo cestne otroke različno (prim. Aptekar 1994; Moura 2002; Naterer in Godina 2011), v analizi pa me zanima, kako jih vidijo domačini, kar se navezuje na prvo raziskovalno vprašanje. Pogled na fenomen otrok na cesti in na druge, s tem povezane dejavnike (npr. na osebo, otroštvo, družino, vzgojo, delo, rasno in razredno pripadnost, revščino, zunanjo podobo, solidarnost, nasilje ipd.), je povezan tudi s pojavom cestnih otrok (Aptekar 1992; Ingold 1994; Rizzini in Lusk 1995; Hecht 2000; Mikulak 2007; Santillán 2009; Mayblin 2010; Naterer 2010; Lancy 2011; Pires 2012). Iz tega izhajata drugo in tretje vprašanje.

2 TEORETIČNA IZHODIŠČA

2.1 Kdo je otrok na cesti?

2.1.1 Otrok

Antropologi pri raziskavah otrok opazajo različne realnosti otroštva po svetu. Jenks predlaga, da je morda celo bolje razmišljati o 'otročtvih' kot o 'otročtvu' (1996, 6; Mayblin 2010, 29). To je namreč različno v različnih družbah in se časovno spreminja, odvija se v »določenih kulturnih okoliščinah« (Jenks 1996, 7).

Na otroka tako antropologi kot odrasli na nek način gledajo kot na 'Drugega', ki so ga ustvarili glede na lastno pojmovanje sveta in sebe (Rapport in Overing 2000, 29). Jenks poudari, da se otroštvo pogosto razume kot proces nastajanja, razvijanja v nasprotju z odraslostjo, ki je dokončna; odraslost je pogosto vzeta kot 'neodvisni dejavnik', s katerim se primerja otroštvo (1996, 9), otroci pa so lahko videni celo kot patološki (prav tam, 35). Otroštvo je socialni konstrukt (prav tam, 7).

Tako nekatere študije gledajo na otroka kot na nekoga, ki je pokazatelj tuje, odrasle osebe – otroci kot *indices* (Rapport in Overing 2000, 29–31). Te študije so usmerjene v raziskovanje, kako otrokovo okolje vpliva na njegov razvoj.⁶ Pri raziskovanju spremenljivk, ki vplivajo na prenos kulture na otroka, so proučevali velikost družine, poklic staršev, dohodke, vpliv vrstniške skupine itd., torej spremenljivke, na katere otrok ne vpliva, otrok je bolj kot ne pojmovan kot pasivni sprejemalec (Jenks 1996, 46–47). »O/trok se uresniči kot socialni konstrukt določenega zgodovinskega konteksta« (prav tam, 5).

Druge študije pa gledajo na otroka kot na akterja, soustvarjalca – otroci kot *agents* (Rapport in Overing 2000, 31–32), ki imajo lastne izkušnje odnosov, sodelovanja, dejavnosti v socialno-kulturnem okolju, ki niso samo pasivni sprejemniki (prav tam).⁷ Posameznik namreč kulturne norme sprejema in jih hkrati tudi oddaja – kot tak je akter, ustvarjalec, in lahko v kulturo vnaša tudi inovacije (Južnič 1989, 71). Med te raziskave sodi delo Briggsove, ki je raziskovala čustva v inuitski kulturi Utku, kjer so bili otroci dejavno vključeni v odnose in soustvarjali inuitsko kulturo (Briggs 1970). Otroci in kultura ustvarjajo drug drugega, kar je proces, ki se ne ustavi, je vseživljenjski, to namreč počnejo tudi odrasli (Briggs v Rapport in Overing 2000, 32). Podobno meni Ingold, da otroci »igrajo svojo vlogo v oblikovanju okolij, v katerih se odvijajo

6 Med temi študijami Rapport in Overing naštejeta študije kulturnega relativizma (Mead 1928; Benedict 1938; Freeman 1983), neofreudovske študije (Whiting in Child 1953; Du Bois 1944; Spiro 1958, 1982), neodarvinistične (LeVine 1982), razvojne psihologije (Piaget v Dasen 1994; Schildkrout 1978; Levy 1978; Goodman 1993), igre vlog (Harkness in Super 1996; Goody 1982; Carsten 1991), samozavedanja (Ong 1977), socialnih politik (Laecy 1971; Heath 1983; Weisner 1989; Weisner in Gallimore 1977; Weisner in drugi 1996) in socialne kritike (Jenkins 1982; Willis 1978; Scheper-Hughes 1992; Jenkins 1983; Hebdige 1979) (2000, 29–31).

7 Nekaj primerov študij: Amit-Talai in Wulff 1996; Bruner in Haste 1987; Bluebond-Langner 1978; Skinner in Holland 1996; James 1986; Hocken in James 1993 (Rapport in Overing 2000, 31–32).

učenje in nastaja znanje« (1994, 746). Szulčeva je v raziskavi otrok pri Mapuchih⁸ pokazala, da otroci ne samo sprejemajo sporočila o identiteti od odraslih in medijev, temveč so akterji v ustvarjanju lastnih identitet (v Szulc in Cohn 2012, 6). Torenova je raziskovala proces *autopoiesis*, samoustvarjanja, samoizdelovanja, kako postajamo, kdor smo, in ta proces nas dela za avtonomna bitja (2011, 23). Na Fijiju je raziskovala, kako otroci vidijo svet; ko odraščajo, vstopajo v različne odnose in iz teh svojih izkušenj ustvarjajo pomene (prav tam). »Ljudje so ustvarili pogoje tvojega bivanja, tudi navodila za določene vidike življenja so ti dali, pomen iz tega pa si si ustvaril sam« (Toren 1999, 8). »Pomen namreč ves čas nastaja, ni fiksni« (prav tam, 10).

Otrok aktivno sodeluje pri procesu učenja, je ustvarjalni sodelavec v tem procesu (Ingold 1994, 746; Poole 1994, 837). Poole meni, da so študije socializacije usmerjene »v značilnosti situacij in v dogajanja, v katerih se odvija učenje, ter v organizacijo medsebojnih procesov, ki podpirajo in omogočajo učenje v različnih oblikah in pomenih« (1994, 832). Vendar to ni dovolj. Ta vidik je potrebno dopolniti z vidikom, »kako otrok dejavno in ustvarjalno razume, eksperimentira, predstavlja, komunicira in ponotrja vidike kulturnega znanja« (prav tam, 833). Seveda otrok za razvoj, za to, da postaja nekdo, potrebuje referenčne točke, in to so drugi, ki mu pomagajo ustvarjati okolje pomenov, drugi s svojo navzočnostjo in komunikacijo vplivajo na njegov obstoj in akcijo (Jenks 1996, 40). A otroci z rojstvom ne začnejo svoje poti na robu družbe in počasi postajajo del nje, ampak so takoj v središču družbenega življenja, z učenjem si torej ne vtirajo poti v družbo, ampak to pot v družbi gradijo (Ingold 1994, 746). Otroci so tako ustvarjalci kot učenci (Rapport in Overing 2000, 31). »Biti 'otrok' pomeni biti tako akter kot del sveta socialno-kulturnih struktur, ki jih vodijo odrasli« (prav tam 2000, 32; tudi Jenks 1996). Otrok je tako prinašalec sprememb kot predstavnik kontinuitete socialno-kulturne reprodukcije (Rapport in Overing 2000, 32). V tem duhu tudi sama v tem delu raziskujem otroke kot akterje v njihovem življenju, ki hkrati prenašajo kulturne pomene in jih soustvarjajo.

Antropologi opozarjajo na predstave o otroštvu, ki vplivajo tudi na študije otrok. Jenks tako predstavi dve dominantni podobi otroštva v zgodovini in sedanjosti (1996, 71–74). Prva je, da je otrok v osnovi zloben, zato je treba paziti, da ne zapade v kaj slabega, npr. družbo, navade, ker bi to prebudilo slabo v njem samem, rad ima ugodje in je zahteven pri zadovoljevanju lastnih interesov (prav tam, 71–72). Druga podoba pa je otrok, ki je angel, nedolžen, nedotaknjen, po naravi je dober in se ga »'časti' kot vir vsega dobrega v človekovi naravi« (prav tam, 73; prim. Lancy 2011). Tak otrok se spontano igra, smeje, ne prenesemo pa njegove trme in solz, omogočamo mu, da uresniči svojo enkratnost, iščemo njegove posebnosti, zato ga spodbujamo, mu omogočamo izkušnje (Jenks 1996, 71–74). »Prevladujoče moderno pojmovanje otroštva še naprej opredeljuje otroka kot prirojeno nedolžnega, potrjuje kulturno identiteto otrok kot pasivnih in nevedno odvisnih, zaradi česar so kot člani družbene skupine povsem nemočni« (prav tam, 124). Podobno meni Burrova, da so otroci razumljeni kot nevidni, njihovo trenutno stanje je

8 Domorodna skupina v Čilu.

ignorirano, romantična podoba o otroštvu predstavlja to obdobje kot čas brez odgovornosti (2002, 52). »To mnenje o otroštvu je vsekakor konstrukt, oddaljen od okoliščin realnega življenja otrok« (Panter-Brick 2000, 5; prim. Santillán 2009, 69). Burrova meni, da se ta zahodna podoba otroštva ne sklada z agendo otrokovih pravic, po kateri so otroci sposobni sprejemanja odločitev zase, hkrati pa opozarja, da imajo otroci z vidika *Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah* pravice kot posamezniki,⁹ medtem ko imajo otroci v nekaterih družbah vrednost kot del družinskega sistema (2002, 50–52). V Vietnamu je raziskovala cestne otroke in ugotovila, da globalni standardi pravic v *Konvenciji* ne dosežejo učinka za cestne otroke, ki naj bi ga dosegli, ker se pri izvedbi ne upošteva lokalnega konteksta (prav tam). Podobno meni Panter-Brickova, da *Konvencija* ne pušča veliko prostora za raznolika otroštva, marveč predstavlja hegemonični model otroštva, kjer so drugačne oblike neprimerne (2000, 11). Tudi Aptekar se zaveda vpliva podobe o otroštvu, ki jo raziskovalec nosi s seboj, ko dela v drugih kulturah (2014, 9).

A otroci niso nemočne žrtve, izkažejo se za iniciativne, odporne in iznajdljive v težavnih okoliščinah (Panter-Brick 2000, 11), zato je vidik otrok samih zelo pomemben pri delu z njimi, je v njihovem najboljšem interesu (prav tam, 12; Mikulak 2007, 16). Prepoznanje otrokovih sposobnosti, da so lahko sami akterji, pa ne sme pomeniti, da spregledamo okoliščine, ki lahko omejujejo to angažiranost, kot so strukturni, družbeni, ekonomski, politični pogoji, hkrati pa te omejitve ne smejo pomeniti, da je otrok zaradi njih pasivni predmet (Szulc in Cohn 2012, 10).

2.1.2 Cestni otrok

Kot je bilo že omenjeno, je v Corumbá najpogosteje uporabljen izraz 'otrok na cesti', antropološke in druge raziskave po svetu pa najpogosteje govorijo o cestnem otroku. Različni avtorji, tako v antropologiji kot izven nje, opredeljujejo cestne otroke različno (prim. Aptekar 1994; Moura 2002; Naterer 2010), še vedno pa ni jasne definicije, ker otroci živijo v različnih okolij in se med seboj razlikujejo. »Znanstveniki, oblikovalci politik in mediji govorijo o cestnih otrocih, kot da se nanašajo na jasno določeno populacijo« (Moura 2002, 356), a cestni otroci niso enotna skupina. Kot omenjeno, pogled na fenomen otrok na cesti in druge, s tem povezane koncepte vpliva tudi na pojav sam oz. na dejanja, povezana z njim, kot je nudenje podpore, oblikovanje politik, vsakodnevna srečanja ipd. (Aptekar 1992; Ingold 1994; Rizzini in Lusk 1995; Hecht 2000; Mikulak 2007; Santillán 2009; Mayblin 2010; Naterer 2010; Lancy 2011). Zato je opredelitev pomembna, a hkrati se izmika, še posebej, če iščemo univerzalno opredelitev. Kot poudarja Moura, jezik realnost reflektira in hkrati ustvarja, kar je pomembno tudi pri socialnih praksah in politikah (2002, 355).

Še vedno pa je v različnih državah po svetu najti otroke, ki na cesti preživijo več ali manj časa, tam delajo

⁹ Več v Varuh človekovih pravic 2016. V nalogi uporabljam skrajšan naziv *Konvencija*.

ali živijo. Unicef je l. 1986 cestne otroke razdelil v tri kategorije: kandidati za cesto ali otroci v nevarnosti živijo v revnih družinah in s svojim delom prispevajo v družinski proračun; otroci na cesti z družinami ohranjajo povezavo, zaradi stiske v družini pa delajo; otroci s ceste na cesti živijo, bili so zapuščeni ali poslani stran iz družin, s katerimi imajo redke stike ali nič stika (v Moura 2002, 357; v Naterer 2010, 33). Lusk našteva štiri kategorije: revni otroci, ki delajo na ulicah in spijo doma, običajno hodijo v šolo; neodvisni 'cestni delavci', ki so manj povezani z družino, manj v šoli in so bolj delinkventni; otroci cestnih družin, ki živijo in delajo na ulici s svojimi družinami; otroci, ki so pretrgali vezi z družino in na ulici živijo – ti so pravi cestni otroci (v Aptekar 1994, 2; tudi Raffaelli 1997, 89–90). V praksi so ti izrazi nezadostni, saj nekateri otroci spijo tako doma kot na ulici ter kakšno obdobje preživijo v institucijah, kot so zavetišča ipd. (Panter-Brick 2002, 150; Naterer 2010; Žigon 2014).

Predvsem v Severni Ameriki in Zahodni Evropi so v študijah govorili o brezdomnih otrocih, drugje pa bolj o cestnih otrocih (Moura 2002, 354). Cestni otroci niso vsi brezdomni, večina jih živi doma (Aptekar 1994, 2). Aptekar jih je tako raje opredelil glede na stopnje cestnega življenja – počasi preživljajo čedalje več časa na cesti (prav tam, 3).

V Corumbá sta, kot je bilo že povedano, v uporabi dva izraza: *crianças na rua* (otroci na cesti) – to so tisti, ki živijo pri starših ali sorodnikih in na ulici iščejo dopolnitev za svoje preživetje, kot je hrana, prosti čas, delo ipd.; *crianças da rua* (otroci s ceste) pa so tisti, ki z družino niso več povezani in živijo na ulici (Contini in Kassar 1995, 10). Prvi izraz je najpogostejši v vsakdanji rabi (terenski zapis z dnevom 2. 1. 2007; 21. 1. 2007).

Definicije poskušajo opredeliti otroke, ki niso tam, kjer se zdi, da je zanje primerno, ukvarjajo se s časom, ki ga otroci preživijo na cesti, z ulico kot virom preživetja in s pomanjkanjem zaščite in skrbi odraslih (le Roux & Smith v Panter-Brick 2002, 149). V medkulturni primerjavi pa nastane težava, kaj pomenijo dom, družina, zaščita ipd. (prav tam, 150).

Naterer in Godina menita, da je v Makejevki v Ukrajini bolj primerno postaviti definicijo glede na subkulturo, ne na cesto kot tako. Cestni otrok je po njunem »član subkulture cestnih otrok, ki večino svojega časa živi na cesti in je dobro vključen v življenje na cesti, hkrati pa vzdržuje močne in relativno pogoste vezi s svojo družino« (Naterer in Godina 2011, 24).

Panter-Brickova poudari pomen izraza 'cestni otrok' (2002, 148). Samo dve dimenziji – fizična (koliko časa je otrok na cesti) in socialna (pomanjkanje pravih povezav z odraslimi v družini in družbi) – sta za pogled na cestne otroke premalo, saj se, če dodamo še spol, to, kako se vidijo sami, tip dejavnosti in motivacijo, podoba cestnih otrok spreminja (prav tam; 2004, 83). Podobno meni Hecht, saj so otroke, ki živijo na cesti na različne načine, začeli opredeljevati samo po enem pojavu, to je po tem, da živijo na cesti,

zato so njihova »življenja skrčena na problem, ki ga je treba rešiti« (2000, 150). Trdi, da je ulica samo kraj njihovih dejavnosti, ne bistvo njihovega značaja (prav tam, 151). Vpraša se tudi, kje je meja – kako pogosto mora otrok spati na cesti, da postane otrok s ceste (prav tam). Poleg tega je izraz sam tudi močno čustveno obarvan, javnost se na otroke odziva s pomilovanjem, zaničevanjem in sovražnostjo (Aptekar 1994, 1). Otroci so torej videni kot žrtve ali zlobneži, čeprav se je termin 'cestni otroci' začel uporabljati zato, da bi se izognili drugim slabšalnim izrazom (Panter-Brick 2002, 151). Konstrukt 'cestnih otrok' tudi »stigmatizira revne družine in otroke na cesti ter pripomore k nadaljnji družbeni izključitvi« (Moura 2002, 359), zakrije raznolikost okoliščin cestnih otrok in njihovih izkušenj, odvrča pogled od širše problematike revščine in socialne izključenosti ter je odsev družbenih in političnih dogajanj (Panter-Brick 2004, 84). Odvrča pozornost tudi od drugih otrok, kar se pozna tudi pri programih, ki se ukvarjajo s cestnimi otroki. Tako Rizzini in Lusk opozarjata, da so raznoliki programi, ki se v Braziliji ukvarjajo s cestnimi otroki, usmerjeni samo na ozko skupino otrok namesto na vse revne otroke (1995, 8).

Uporabljajo se tudi drugi izrazi, kot so 'zapuščeni', 'pobegli', 'zavrženi otroci', 'otroci brez povezav z družino', vendar so ti izrazi redko osnovani na analizah (Panter-Brick 2002, 150). Panter-Brickova opozarja tudi, da se te kategorije pogosto ne prekrivajo s pogledi otrok (prav tam).

Če smo usmerjeni samo na 'otroka s potrebo', se usmerjamo samo na individualno raven, ne pa tudi na družbeno in strukturno, hkrati pa je otrok hitro označen, da prihaja iz neurejene družine in da je šibek, da mu marsikaj manjka, torej potrebuje pomoč (Woodhead in Moss in drugi v Panter-Brick 2002, 155). V dobrodelnih organizacijah se je razširil izraz 'otroci v nevarnosti', pri čemer je nevarnost lahko revščina, disfunkcionalna družina, rasa, spol, starost, uporaba drog, slaba izobrazba ipd. (Panter-Brick 2004, 85). Nekateri kot največjo nevarnost navajajo brezdolnost, drugi trdijo, da je to samo en dogodek v otrokovi izkušnji revščine (prav tam, 86). Pojavi se tudi negotovost, saj so lahko tudi otroci sami 'nevarnost', ker motijo ustaljene socialne norme (Panter-Brick 2002, 160). Poleg tega pri oceni nevarnosti cestne otroke primerjamo z otroki zahodnega srednjega razreda, kar je standard otroštva, in ne z lokalnimi skupinami revnih otrok, ki bivajo doma (prav tam, 161).

Moura trdi, da se vse opredelitve nanašajo na realnost, a predstavljajo ustvarjeno verzijo družbene realnosti (2002, 354), socialne neenakosti pa ostajajo – kljub dejavnostim, ki naj bi pomagale cestnim otrokom (prav tam, 362).

2.2 Dosedanje raziskave cestnih otrok

Raziskave cestnih otrok po svetu so se usmerjale na sam pojav cestnih otrok, razloge za njihov obstoj, na njihove dejavnosti itd. (Aptekar 1994; Hecht 2000; Mikulak 2007; Naterer 2010; Žigon 2014). Cestne otroke so raziskovali tako z antropološkega vidika (npr. Aptekar 1992; Hecht 2000; Mikulak 2007; Naterer

2010; Žigon 2014) kot z vidika psihologije, socialnega dela, izobraževanja, pravic otrok ipd. (npr. Rizzini in Lusk 1995; Raffaelli 1997; Carreira 1999; Moura 2002; Di Giovanni 2004; Kassouf 2004; UNICEF 2011; FNPETI). Raziskave se ukvarjajo s socialnimi, ekonomskimi in političnimi okoliščinami cestnih otrok, predvsem antropološke raziskave pa tudi z vpetostjo cestnih otrok v kulturno okolje, česar se druge raziskave le dotaknejo (npr. Carreira 1999). Antropološke raziskave so med drugim uporabile tudi metodo dolgoročnega terenskega dela in opazovanja z udeležbo, kar je omogočilo nove poglede na fenomen cestnih otrok, predvsem z vidika otrok samih in z vidika njihove vpetosti v lokalne razmere (Aptekar 1992; Hecht 2000; Mikulak 2007; Naterer 2010; Žigon 2014). Pozornost raziskav se je s ceste kot nesprejemljivega in nezdravega okolja za otroke premaknila na otroke same, njihove izkušnje in spopadanje s težavami (Panter-Brick 2002, 148; 2004, 84; Mikulak 2007, 16). S tem se raziskave odmikajo od prikazovanja ranljivosti in odvisnosti otrok k raziskovanju njihovih strategij spoprijemanja s težavami in otroke vključujejo kot raziskovalce, fotografe ipd. (Panter-Brick 2002, 156–157).

2.2.1 Cestni otroci izven Latinske Amerike

Nejasne informacije o številu cestnih otrok prispevajo k mitu o razširjenosti in pogostosti cestnih otrok, a te ocene so pretirane in pogosto brez navedenih virov (Moura 2002, 356; Aptekar in Stoecklin 1996, 10; Panter-Brick 2004, 85). Otroci se stalno premikajo, na cesto in z nje (Panter-Brick 2002, 148). Žigonova za Gomo (DR Kongo) navaja, da je število cestnih otrok odvisno tudi od oblasti (npr. če želijo zmanjšati njihovo število), temperature, dežja, pristopov služb pomoči, družbenopolitičnega dogajanja na lokalni in državni ravni ipd. (2014, 44–47).

V ekonomsko razvijajočih se državah so cestni otroci večinoma fantje, v razvitem svetu pa enakomerno dekleta in fantje (Aptekar 1994, 3–4). Za ekonomsko razvijajoči svet se Aptekarju zdi nenavadno, da je med cestnimi otroki malo deklet, saj so dekleta pogosteje zapuščena ali zlorabljeni, morda celo potisnjena v prostitucijo, še verjetneje pa morajo pomagati v gospodinjstvu (prav tam). V Združenih državah Amerike za cestne otroke navajajo, da je med njimi enako število deklet kakor fantov (Rizzini in Lusk 1995, 394; Aptekar 1994, 9). Večinoma so cestni otroci v ekonomsko razvijajočem se svetu starejši od 5 let (prav tam, 4), a ko telesno odrastejo, so potisnjeni v enako delo, kot ga morajo opravljati revni odrasli, da preživijo, kar je lahko tudi kriminal, saj delujejo nevarno in ne bi dobili toliko denarja kot manjši otroci, ki so za javnost bolj prijazni (prav tam, 3). Ne vedo vedno, koliko so stari, pogosto tudi njihovi starši ne, zato so raziskave s standardiziranimi testi problematične (prav tam, 6).

Med najpogostejšimi razlogi za odhod otrok na cesto avtorji navajajo destrukuirano družino, revščino, brezposelnost, potrebo po prinašanju dodatnega zaslužka družini, modernizacijo, nasilje ali zlorabo v družini, alkoholizem, manj pa vojne in naravne nesreče (Rizzini in Lusk 1995; Carreira 1999; Moura 2002;

Naterer 2010; Žigon 2014). Ekonomije v državah vplivajo na ekonomske težave v družinah, ki so pogosto velike in migrirajo v urbana okolja, živijo v revnih in prenaseljenih domovanjih, so disfunkcionalne in dezintegrirane (Moura 2002, 357–358). Naterer navaja, da je v Afriki, Srednji in Južni Ameriki ter azijsko-pacifiški regiji najpogosteje navedeni dejavnik za obstoj cestnih otrok revščina kot rezultat urbanizacije, medtem ko je v Severni Ameriki, Evropi in Avstraliji družinsko okolje primarni dejavnik, ekonomski dejavniki pa imajo sekundarno vlogo (2010, 358; Aptekar 1994, 10). V Makejevki (Ukrajina) so otroci sami med primarnimi dejavniki navedli situacijo v družini, kjer so nasilje, alkohol in druge zlorabe, preveliko članov družine in splošno zanemarjanje (Naterer 2010, 360; Naterer in Godina 2011, 24). Raziskave kažejo, da so v Nigeriji otroci na cesti zato, da delajo, v Bombayu (Indija) pa jih je večina na cesti zaradi nasilja v družini (Aptekar 1994, 11). Žigonova med glavne razloge v Kongu našteje vojno, izbruh vulkana, ki je uničil veliko infrastrukture, in revščino (2014, 44). Aptekar opozarja, da sicer revščino navajajo kot pogost dejavnik obstoja cestnih otrok, vendar večina revnih otrok ni na cesti (1994, 10). V ekonomsko razvitem svetu so brezdomni otroci tudi iz srednjega razreda (prav tam). Naterer med dejavniki navaja tudi vpliv vrstnikov (2010, 208).

Otroci ne odraščajo več v razširjenih družinah z možno podporo skupnosti, pogosto so v enostarševski družini z mamo ali v gospodinjskih, kjer je glavna mama (Aptekar 1994, 12; Moura 2002, 358). V gospodinjskih cestnih otrok so pogoste tudi tri generacije žensk (Aptekar 1994, 13). Po mnenju Aptekarja je v patrifokalni strukturi družine odhod od doma bolj pogost za hčere, v matrifokalni, npr. v vzhodni Afriki in Latinski Ameriki ter tudi pri revnih v Severni Ameriki, pa za sinove (prav tam, 4). Veliko otrok pride iz matrifokalnih gospodinjskih, kjer vzgajajo fante, da zapustijo gospodinjstvo prej, kot je primerno po predstavah zahodnega srednjega razreda, dekleta pa naj bi ostala doma dlje (prav tam). V Ukrajini imajo otroci starše žive, ni pa starševske avtoritete, gre za matrifokalno obliko družin predvsem zaradi nezaposlenosti, alkohola, odvisnosti in zanemarjanja, razlogi za to pa so v nižjem življenjskem standardu (Naterer in Godina 2011, 24). Aptekar izpostavi, da imajo lahko cestni otroci, ki so na ulicah podnevi, drugačne družinske situacije od tistih, ki so na ulicah ponoči (Aptekar 1994, 6). Natererju so otroci poročali, da vzdržujejo stike z družinami (2010, 363), je pa ob uporabi različnih metod za zbiranje podatkov o starših ugotovil, da otroci spreminjajo informacije o situaciji v družini (prav tam, 212). Dobro pripovedujejo zgodbe, iz različnih razlogov pa ne povejo vedno resnice – da dobijo kaj denarja, da drugi ne bi izvedeli preveč o njihovem življenju, pogosto imajo tudi svoj skrivni jezik – zato so informacije, ki jih raziskovalci pridobijo z vprašalniki, pogosto napačne (Aptekar 1994, 4–5).

V Vietnamu se otroci ne želijo vrniti domov zaradi različnih razlogov: ker je doma težko življenje; ker prispevajo dohodek družini in morajo zato delati; in ker se ne želijo odpovedati neodvisnosti, ki so jo izkusili na cesti (Burr 2002, 54). Pomembno je namreč tudi zavedanje individualne komponente, saj gre na cesto vsak otrok sam, on sam je akter (Lancy 2008; Carreira 1999; Naterer 2010, 37–38). Pri razlogih za odhod otroka na cesto gre torej za sovplivanje otrokovih notranjih procesov in kulturnega okolja, v katerem

živi (Aptekar in Stoecklin 1996). Morda bi bilo bolje govoriti o 'cestnih situacijah' kot 'cestnih otrocih', ker se tako vključi osebne odnose, interakcije in pomen, ki ga ima cesta za vsakega otroka (Lucchini in Stoecklin v Aptekar 2014, 9). Postavlja se tudi vprašanje o spoštovanju otrokove odločitve, da živi na ulici, o odraščanju z vrstniki ipd., saj se je otrok sposoben odločati sam (Panter-Brick 2002, 155). Žigonova pravi, da je cestni otrok »mojster preživetja« (2014, 121). Ti otroci »aktivno uporabljajo znanje o socialno-kulturnem okolju, da nesrečne okoliščine obrnejo v priložnosti« (Aptekar in Stoecklin 1996, 2). So ranljivi, a so po drugi strani iznajdljivi in prilagodljivi (Panter-Brick 2002, 156). Razvijejo 'mikrokulturo' iz tega, kar so razširjene kulturne vrednote, in lastnih potreb po preživetju, zato je pomembno njihovo lastno videnje, kaj pomeni biti cestni otrok (Aptekar in Stoecklin 1996, 10; Žigon 2014). Upoštevanje otroka kot družbenega akterja je tudi v skladu z otrokovimi pravicami (Aptekar 2014, 9). Odrasli redko slišijo mnenje cestnih otrok, ker ti s svojim položajem izzivajo odrasle predstave o sprejemljivem otroštvu (Burr 2002, 52).

Podporno vlogo pri cestnih otrocih prevzamejo tudi vrstniki (Aptekar in Stoecklin 1996; Burr 2002, 54; Naterer 2010), njihova socialna mreža pa je širša od ceste (Panter-Brick 2002, 148). Cestni otroci prevzamejo življenjski stil, vrednote in norme subkulture (Moura 2002, 358), kar je ugotovila tudi Žigonova v Gomi (2014, 50). Tudi v Makejevki so skupine cestnih otrok stalne – gre za subkulturo (Naterer in Godina 2011, 35), bivajo pa v podzemnih sistemih ogrevanja (prav tam, 24).

Otroci na ulici delajo in živijo zaradi različnih razlogov in zakonodaja ne more nadomestiti ekonomskih potreb, zaradi katerih otroci delajo (Burr 2002, 53). Aptekar navaja, da v državah v ekonomskem razvoju 75 do 90 % cestnih otrok živi doma in na cesti dela, s čimer zaslužijo denar za dodatek k družinskim dohodkom (1994, 2), v Evropi in Severni Ameriki pa delajo za lastno preživetje (Naterer 2010, 366). Ukrajinski cestni otroci večinoma beračijo, zbirajo odpadni material, občasno kaj delajo, npr. pazijo stojnice ali avtomobile (Naterer in Godina 2011, 24), denar pa porabijo za lastno zabavo, kot so računalniške igrice, cigarete, omamna sredstva (Naterer 2010, 219). V Gomi cestni otroci delajo in prosjačijo (Žigon 2014, 54). V Vietnamu čistijo čevlje, denar pa porabijo tudi za izobraževanje, ki ga starši ne bi mogli plačati (Burr 2002, 54–56). Med oblikami dela raziskave kažejo tudi na prostituiranje (Moura 2002, 358).

V postindustrijskih državah prevladuje miselnost, da naj bodo otroci odmaknjeni od sfer odraslih, kamor spada tudi delo – ko cestni otroci delajo, so kot vsiljivci v svetu odraslih (Mikulak 2007). Cestni otroci tudi sicer niso v skladu s tem, kar se razume na Zahodu za običajno otroštvo (Panter-Brick 2002, 154). »M/otijo prevladujoče moderno in zahodno pojmovanje otroštva kot varovanega stanja, kjer morajo otroci varno in brezskrbno živeti ter so središče velikanske pozornosti« (Panter-Brick 2004, 85; tudi Burr 2002, 52). Javnosti se smilijo, najpogosteje pa jih zaničujejo in so do njih sovražni – verjetno zato, ker so umazani, brez nadzora avtoritete in povzročajo škodo (Aptekar 1994, 1). Za javnost so tudi nemoralni, po

drugi strani pa se jim zdi, da so bili zaradi pomanjkanja pri človekovih osnovnih potrebah zapeljani v življenje na cesti (Moura 2002, 359). Naterer v Ukrajini ugotavlja, da se je odnos javnosti do cestnih otrok sčasoma spreminjal od empatije do brezbržnosti, celo apatije (2010, 242). »Po družbenem pojmovanju cestnih otrok sta revščina in življenje na cesti postala sinonima za divjost in pomanjkanje moralnih vrednot« (Moura 2002, 360). Morda pa je največji problem cestnih otrok »odnos javnosti do njih, ki temelji na napačnih predstavah in se hrani s provokativnim vedenjem samih otrok« (Aptekar 1994, 19). Če so otroci prikazani kot žrtve, zločinci, deviantni, se intervencije usmerijo v reševanje otrok (da gredo nazaj v šolo ali družino), vendar pogosto nimajo dolgotrajnih učinkov, ker ignorirajo mnenje in izkušnje otrok (Panter-Brick 2002, 156; Žigon 2014). Tako kot vsi drugi ljudje, tudi oni ne potrebujejo usmiljenja, ki jih dela nemočne – otroci sicer so v tveganih situacijah, hkrati pa so tudi sposobni (Panter-Brick 2002, 156).

Raziskave kažejo, da imajo cestni otroci lahko več dohodka kot tisti, ki so doma, da se lahko naslonijo na večjo mrežo za solidarnost, da jim ni nič slabše kot vrstnikom doma (prav tam, 161). Napačne so tudi predstave, da imajo slabše duševno zdravje od teh vrstnikov (Aptekar in Stoecklin 1996, 10). Pomembno je, da nevarnosti ne posplošujemo, da gledamo zdravje celostno in da ne delamo primerjav s podobo otrok zahodnega srednjega razreda (Panter-Brick 2002, 162). Večjo nevarnost za otrokovo zdravje predstavlja revščina, ne brezdomnost (Panter-Brick 2004, 92). Ostajajo pa vprašanja, zakaj nekateri revni otroci zapustijo dom, drugi pa ne, kaj se zgodi z njimi, ko postanejo polnoletni ipd. (Panter-Brick 2002, 164).

2.2.2 Cestni otroci v Latinski Ameriki

»Latinska Amerika je velika regija z raznolikimi državami. Čeprav si delijo kolonialno zgodovino in v njih prebivajo mnoga nativna ljudstva, so si zelo različne v značilnostih, nacionalnih zgodovinah, velikosti, populaciji, ekonomiji, povezanosti s svetom, številu govorjenih jezikov, migracijskih procesih, prepoznani etnični raznolikosti, tako da je težko govoriti o regiji kot celoti« (Szulc in Cohn 2012, 2). V Latinski Ameriki naj bi bilo po ocenah okoli 40 milijonov cestnih otrok, polovica cestnih otrok sveta, vendar so te ocene dvomljive (Aptekar 1992, 1; Aptekar in Stoecklin 1996, 10). Največ jih je v Mehiki, Kolumbiji in Braziliji, v Urugvaju, Paragvaju, Argentini, Boliviji pa relativno malo (Aptekar 1994, 8). Okoli 10 % cestnih otrok v različnih državah Latinske Amerike živi na ulici (Rizzini in Lusk 1995, 392).

Večina cestnih otrok so fantje, 10–30 % so dekleta, ki so večinoma ponoči prostitutke ali delajo v uličnih tolpah (Rizzini in Lusk 1995, 393). Eden od razlogov za manjše število deklet so družine, ki hčere poskušajo zadržati doma, ker pazijo otroke, ko mame ni, kar je značilno za Mehiko in Brazilijo (prav tam, 394; Raffaelli 1997, 90). Po starosti so cestni otroci bližje mladostništvu kot otroštvu, saj je večina starejša od 11 let (Aptekar 1992, 3).

Večina otrok je na cesti zaradi ekonomskih razlogov. Na cesti delajo, da preživljajo sebe ali prispevajo denar družini (Rizzini in Lusk 1995, 392; Raffaelli 1997, 90). Družine »živijo v ekstremni revščini« (Rizzini in Lusk 1995, 392), čeprav samo revščina ni razlog za obstoj cestnih otrok. Otroci se čutijo dolžne, da prispevajo k družinskemu proračunu (prav tam). Nekateri tudi zapustijo šolo, ker si je denarno ne morejo privoščiti (prav tam).

Cobos za Kolumbijo opisuje 'pasivno zapuščenost' kot način vzgoje otrok, ki dovoljuje otrokom, da se gibajo v soseski, kjer jih mama ne vidi ves čas, kar velja za način vzgoje med revnimi tudi na Karibih, v Mehiki in Braziliji (v Apteekar 1992, 3). Nekateri raje govorijo o zgodnji samostojnosti otrok, saj so jih večinoma vzgajale tri generacije žensk, da bodo čim prej samostojni, še posebej dečki (prav tam). V družinah elit in v srednjem razredu v Latinski Ameriki je oče navzoč in ima moč, fantje se naučijo spoštovati avtoriteto, v revnih družinah pa je ženska središče družine in fantje se naučijo manj spoštovanja avtoritete, bolj je pomembna zgodnja samostojnost (Apteekar 1994, 18). Struktura družin, iz katerih prihajajo cestni otroci, je po državah različna, večina jih je iz enostarševskih družin (Rizzini in Lusk 1995: 394), pogosto jih vzgajajo sorojenci (Apteekar 1992, 3). Večina cestnih otrok v Latinski Ameriki vzdržuje odnose z družino in ne pobegne od doma (Rizzini in Lusk 1995, 393).

Apteekar je raziskoval duševno zdravje cestnih otrok v Kolumbiji in odkril, da je boljše kot od tistih, ki ostanejo doma, kar navajajo tudi drugod po svetu (Apteekar in Stoecklin 1996, 11; Felsman v Panter-Brick 2002, 161). Hkrati pa so v večji nevarnosti za zlorabo v spolnih odnosih in spolno prenosljive bolezni kot vrstniki (Raffaelli v Panter-Brick 2002, 162).

Cestnih otrok javnost v Latinski Ameriki ne gleda z odobravanjem, povezujejo jih s kriminalno dejavnostjo, čeprav večina dela legalne stvari (Rizzini in Lusk 1995, 396). Apteekar je za kolumbijske cestne otroke ugotovil, da predstavljajo grožnjo miselnosti prevladujočih razredov (srednjega in višjega) o družini in vzgoji otrok (1992). Ko je raziskoval cestne otroke, je tako ugotovil, da mnoga prepričanja o njih ne držijo (prav tam). S predstavo o cestnih otrocih je povezano tudi delovanje javnih služb, npr. policije. Poročajo o fizičnem nasilju policije nad otroki in uboji otrok npr. v Mehiki in Braziliji (prav tam, 11; Rizzini in Lusk 1995, 395; Apteekar in Stoecklin 1996, 13), pri otrocih pa poročajo o strahu pred policijskim nasiljem (Rizzini in Lusk 1995, 395; Apteekar 1994, 17).

V poznih 80-ih letih 20. stoletja je Unicef objavil, da je v Braziliji okoli 7 milijonov otrok s ceste (Panter-Brick 2002, 153).¹⁰ Objavljene številke cestnih otrok so lahko pretirane, ker take objavljajo institucije, ki želijo upravičiti svoje delo, ali jih znižuje birokracija, da zmanjša svojo odgovornost (Apteekar in Stoecklin 1996; Hecht 2000; Huston in Liddiard v Panter-Brick 2002, 153–154). Če bi število 7 milijonov otrok s

10 L. 2011 naj bi bilo po raziskavah brazilskega Nacionalnega sveta za pravice otrok in mladostnikov v Braziliji okoli 24.000 otrok s ceste (UNICEF 2011, 36). Ob popisu prebivalstva l. 2010 je bilo v Braziliji 190.755.799 ljudi (IBGE).

ceste držalo, bi v tistem obdobju otroci s ceste predstavljali 6 % brazilske populacije v mestih, kar bi za mesto Recife, kjer je Hecht raziskoval cestne otroke, pomenilo vsaj 87.500 cestnih otrok (Hecht 2000, 150). Mestna vlada je l. 1993 v raziskavi našla 212 otrok, ki so spali na cesti (CIELA v Hecht 2000, 150), Hecht pa poroča, da jih je v istem mestu pogosto dolgo iskal, kakšen dan jih sploh ni našel (prav tam, 146). Večina cestnih otrok v Braziliji je dečkov (Carreira 1999, 55). Zanimivo je, da se skoraj nikoli ne sliši za cestne najstnike (*adolescentes da rua*), čeprav gre v Braziliji večinoma za najstnike, kadar govorimo o cestnih otrocih (Milito in Silva v Hecht 2000, 148). Lusk navaja, da je v Braziliji med cestnimi otroki največ takih, ki na cesti delajo – čistijo čevlje, prodajajo bombone, perejo avtomobile – in spijo pri družini čez noč ali za vikend (v Raffaelli 1997, 89).

Destrukturirana družina je najpogostejši razlog za odhod otrok na cesto tudi v Braziliji (Moura 2002, 358). V takšni družini pogosto ne živita oba starša, osrednji lik je mati, očeta ni ali pa ni funkcionalen (Aptekar in Stoecklin 1996). Večina izhaja iz revnih družin, vendar ne gredo vsi revni otroci in mladostniki na cesto (Carreira 1999, 51). Raffaellijeva med dejavniki za obstoj otrok na cesti navaja družine z veliko otroki, migracije iz podeželja v mesta, neprimerna domovanja, ekonomsko stagnacijo in neenako porazdelitev dohodkov (1997, 90). Otroci in mladostniki gredo na cesto pogosto zato, da finančno pomagajo družini, da delajo, zaradi priprave na življenje kot del vzgojne prakse in ne toliko zaradi težav v družini (Carreira 1999, 54–55). Glavni problem Brazilije niso zapuščeni otroci, ampak mnogo družin, ki nimajo osnovnih pogojev za preživetje (prav tam, 53). Mikulakova je v raziskavi v osrednji Braziliji ugotovila, da družine cestnih otrok niso imele podpornega sistema (2007, 15).

Carreira pa meni, da družine otrok in mladostnikov s ceste niso nujno destrukturirane (1999, 54). V 80-ih letih 20. stoletja je v Braziliji manj kot 60 % družin ustrezalo modelu družine, kjer so oče, mati in otroci, kar postavi pod vprašaj merilo, kaj je družina (prav tam). V brazilski družbi obstaja predstava, da je za zapuščenost otrok na cesti kriva mama, ki ne izpolnjuje svoje vloge v družini kot mama in žena, ki ni v družbeno pričakovanem tipu družine in ima otroke z več moškimi, torej je promiskuitetna (prav tam). Vendar raziskave kažejo, da je mama pogosto glavna v družini in dela za zaslužek, »moških pa se niti ne omenja, morda tudi zato, ker jih čedalje pogosteje ni v družini ...« (prav tam). Ko otroci odidejo delat na cesto, se oddaljujejo od družin (prav tam, 55). Raffaellijeva je ugotavljala, da imajo tisti otroci, ki delajo, povezave z družino ali kom, ki lahko kdaj poskrbi zanje (1997, 94). Približno pol brezdomnih otrok v brazilskem mestu Belo Horizonte pa je reklo, da nimajo nikogar, na kogar bi se lahko zanesli (prav tam, 95).

V Braziliji večina otrok na cesti dela (UNICEF 2011), da pomaga družini, nekateri tudi zaradi nevzdržnih razmer doma, osebnih potreb, poskusa vključevanja v družbo ali ker so prisiljeni delati za preživetje (Carreira 1999, 55.) Mnogi otroci so ponosni na dohodek, ki ga prinesejo družini (Rizzini in Lusk 1995, 392). Cesta pomeni pomemben prispevek k ekonomskemu in družbenemu življenju, tam otroci najdejo

vire, ki jih gospodinjstvo potrebuje, da preživi (Hecht 2000, 147; Raffaelli 1997, 90). *Statut otroka in mladostnika*¹¹ opredeli tudi otroško delo; po zakonu je mlajšim od 14 let prepovedano zaposliti se ali biti kako drugače povezan z zaposlitvijo, razen kadar gre za učenje (Presidência da República do Brasil). Za večino otrok in mladostnikov, tako tistih s ceste kot tistih na cesti, je to edini zakon, ki ga kršijo (Carreira 1999, 55). Večina dela, manjšina se ukvarja s prostitucijo, drogami, krajo za preživetje (prav tam). Tisti, ki so brezdomni, otroci s ceste, so zapustili dom, živijo na cesti in se tam preživljajo s pobiranjem smeti, prosjačenjem ali krajo (Raffaelli 1997, 90). Na cesti se organizirajo v skupine, pogosto glede na kraj, kjer bivajo ali spijo, lahko tudi zaradi aktivnosti, ki jih počnejo skupaj (Carreira 1999, 56).

Cesta po eni strani predstavlja pomemben vir za preživetje, saj otroci tam lahko dobijo kaj, kar potem prispevajo k domačemu gospodinjstvu, po drugi strani pa je cesta tudi življenjski stil, zaradi katerega otroci izdajo svojo vlogo v matrifokalnem gospodinjstvu (Hecht 2000, 147). Hechtu je v mestu Recife namreč ugotovil, da se cestni otroci od svojih sester in bratov, ki ostanejo doma v matrifokalni družini, ne ločijo po tem, da bi bili v fizični nevarnosti zaradi ceste, ampak v odnosu do matere (prav tam). Družine cestnih otrok pričakujejo, da otroci prispevajo nekaj denarja h gospodinjstvu (prav tam), po drugi strani pa mame zavrnejo denar od otroka, če je bil zaslužen s krajo, prostitucijo, ker je to »slab denar« (prav tam, 153), kot ga imenujejo – na nek način otrok z njim ogroža »moralno ekonomijo gospodinjstva« (prav tam). To vpliva na spremenjen odnos med mamo in otrokom in ko se to začne dogajati, otrok razume, da je na cesti in ne več doma, kot razlagajo otroci sami (prav tam). V Braziliji se otroštva razlikujejo tudi glede na razredno pripadnost: v zgornjem srednjem razredu imajo predstavo zahodne podobe o otroštvu; v delavskem razredu otroci delajo tako znotraj kot zunaj doma – in v obeh primerih je centralen dom, pri cestnih otrocih pa tega ni (Panter-Brick 2000, 8).

Hecht je poleg tega ugotovil, da lahko izraz 'na cesti' nosi tudi drugačen pomen (2000). Brazilci lahko rečejo, da so odrasli na cesti, ne doma, čeprav nikoli niso zares spali na cesti. Gre namreč za povezavo s tem, kakšne dejavnosti in odnose predstavljata dom in cesta, za način življenja, kjer je z domom povezan odnos z mamo, lahko biološko ali drugo, ki jih vzgaja – staro mamo, mačeho, botro, teto, posvojiteljico (prav tam, 153). Če otroka ni vzgojila mama oz. ga je veliko puščala pri sosedih, znancih, kjer je tudi prespal, menijo, da so odrasli na cesti (prav tam). Biti doma pomeni vzdrževati odnos z mamo, tudi če dom predstavlja nekaj na hitro postavljenih zidov pod polivinilom; dom pomeni pomoč mami, delati stvari, ki jih ona želi, sprejemanje njenih nasvetov in navodil ter prispevek k dohodkom družine; pomeni tudi obiskovanje šole (prav tam, 154). Cesta pa jim pomeni nekaj nasprotnega; na njej delajo nekaj, kar je slabo, 'não presta' (kradejo, se tepejo, ne ubogajo mame) (prav tam). Če bi se otroci odločali, da gredo živeti tja, kjer je več hrane ali denarja, bi jih na cesto šlo veliko, a doma jih zadrži »moralna ekonomija« (prav tam, 157), kar zanje pomeni občutek za odgovornosti, pripadnost, recipročnost (prav tam).

11 Gre za *Estatuto da Criança e do Adolescente*, ki je zakon o otrocih in mladostnikih, sprejet l. 1990, narejen na osnovi *Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah* (Presidência da República do Brasil).

Mikulakova je v brazilskem mestu Curvelo v osrednji Braziliji ugotovila, da se otroci sami imenujejo 'otroci, ki delajo', ne cestni otroci, in po njihovem si s tem pridobijo »spoštovanje in dostojanstvo v svojih očeh in očeh staršev« (2007, 2). Večina je delala, ker je tako želela (prav tam, 6). Najpogosteje so rekli, da je dobro, da imajo odgovornosti, da pomagajo družini z dohodkom ali da zaslužijo zase (prav tam). Večina je z denarjem podprla družinski proračun, manjši del otrok ga je porabil za lastno zabavo (prav tam, 8). Veliko otrok in mladostnikov s ceste si želi učiti se, imeti poklic, ki zahteva višjo stopnjo znanja (Carreira 1999, 56).

Vpetost cestnih otrok v mrežo odnosov se v Braziliji kaže tudi skozi prizmo rasnih, kulturnih in razrednih razlik (Aptekar in Stoecklin, 1996; Mikulak 2007). Mikulakova je delala s cestnimi otroki na severovzhodu Brazilije in večina teh je bila temnopolnih AfroBrazilcev, to je potomcev Afričanov (2011). Obstoj otrok in mladostnikov s ceste v Braziliji je odsev tako političnih kot socialno-ekonomskih razmer (Carreira 1999, 46). Za te otroke in mladostnike je bil v uporabi izraz *menor*, ki pomeni nepolnoleten, v jeziku vsakdana pa je pomenil manjvrednost (prav tam, 49–50). Za srednji in višji razred tisti, ki živijo na cesti, še vedno pomenijo grožnjo družbenemu miru, zato jih je potrebno dati v institucije, kjer pa se nanje začne gledati kot na kršilce zakona, kar jim otežuje šolanje ali pridobitev dela (prav tam, 52). Za Brazilce ulica ni mesto za otroke, otroci spadajo v domače gospodinjstvo (Hecht 2000, 151). Otrokom, ki delajo na cesti, cesta torej predstavlja nekaj drugega kot odraslim, ločnica dom – cesta se je zanje spremenila (Mikulak 2007, 16). Otrok brez spremstva je torej izziv predstavam o tem, da so otroci odvisni od odraslih, in o tem, kdo ima pravico biti na določenih mestih v urbanem okolju (Hecht 2000, 151).

V Corumbá so bile raziskave otrok na cesti in s ceste kratkotrajne (Contini in Kassar 1995; Barros in Kassar 2003). V tisti iz l. 1993 (Contini in Kassar 1995) so našli 170 otrok v starosti od 3 do 17 let. Našli so jih na tržnicah, pri vhodih trgovin in na trgih v središču mesta (prav tam, 11). Z njimi so se pogovarjali na osnovi vprašalnika, ki so ga po prvih stikih predelali, ker je imel prvotno premalo prostora za zgodbe in izkušnje otrok (prav tam, 10). 84 % otrok je bilo starih od 6 do 14 let, 41 (24 %) deklet in 129 (76 %) fantov, 76 % jih je bilo iz Corumbá in 24 % od drugod (prav tam, 11).

96 % jih je bilo uvrščenih v skupino otrok na cesti – 85 % jih je živel s starši, 11 % s sorodniki – od tega jih je 84 % hodilo spat domov (prav tam). Otroci, ki niso spali ves čas doma, so med razlogi za to naštevili beg pred sodnikom za mladoletne, nasilje doma, niso imeli prostora v hiši, spolne zlorabe (prav tam). V družinah, kjer je bil samo en starš, je bila to pri 16 otrocih ženska, pri 3 pa moški (prav tam, 12). Delalo je 57 % otrok (pazili so avtomobile, bili so mobilni prodajalci, nosili so vreče) (prav tam). Zanimivo pa je, da jih je 42 % reklo, da ne delajo, čeprav so delali v času, ko so se raziskovalci pogovarjali z njimi (prav tam). V zameno za delo so tudi tisti, ki so bili stari nad 14 let, dobili dobrine, kot so obleka, hrana ali produkt, s katerim so delali, npr. kruh (prav tam). Večina otrok (73 %) je rekla, da so v šolo vpisani, tisti, ki niso bili, pa so za razloge navedli, da »nimajo dokumentov, denarja, da morajo delati, težave v odnosu z učiteljem«

(prav tam, 13).

Raziskava družin otrok na cesti in s ceste v Corumbá l. 1999 in 2000 (Barros in Kassar 2003) je temeljila na intervjujih s 17 otroki in njihovimi družinami.¹² Raziskovali so pomen dela teh otrok za njihove družine. Tudi v tej raziskavi so našli otroke na istih mestih kot v prejšnji raziskavi (prav tam, 36). Ugotovili so tudi, da gredo otroci z obrobja mesta proti središču, kjer se nahajajo trgovine, stojnice in drugi trgovski objekti (prav tam).

V 6 družinah je doma živelo od 3 do 5 ljudi, pri ostalih več, od tega v 5 družinah od 11 do 13 ljudi (prav tam, 37). 9 družin je imelo redne dohodke (plača, pokojnina, najemnina) (prav tam). V nekaterih primerih so ugotovili, da otrok dela skupaj z družino (5 družin), v nekaj primerih pa dohodek otroka predstavlja velik del dohodka družine, v 3 družinah tudi od 50 do 80 % celotnega dohodka (prav tam). Vse družine so imele majhne prostore, slabe higienske razmere, hiše iz lesa (prav tam, 38). Razen enega otroka, starega 7 let, so vsi ostali hodili v šolo (prav tam).

2.3 Osebe v skupnosti

Ljudje »vedno in povsod poskušajo živeti kot člani manjših skupin – družin, sosesk, združenj – in ne kot brezimni deli amorfnih mas« (Rapport in Overing 2000, 376). Tudi otroci so dejavni člani okolij, v katerih živijo, hkrati pa jih odnosi v tem okolju opredeljujejo (Ingold 1994, 744). Kot že rečeno, se v Corumbá za mreže teh odnosov uporablja izraz *comunidade*. Za skupnost velja, »da je majhna, da so dejavnosti in mišljenja članov homogena, da je samozadostna tako pri uresničevanju raznolikih potreb kot v daljših časovnih obdobjih in se zaveda svoje različnosti v primerjavi z drugimi skupnostmi« (Redfield v Rapport in Overing 2000, 60).

Tradicionalno antropologi kot značilnosti skupnosti navajajo skupne interese ljudi (ekonomski, verski, občutek do kraja ipd.) ali skupne kraje (bivanja, dela ipd.) ali skupni socialni sistem ali strukturo (družina, vrstniki ipd.) (prav tam, 61). Evolucionisti so za skupnost trdili, da gre za stopnjo v razvoju, ki smo jo presegli, saj bodo sedaj v ospredju družbe kapitalizma in individualizma (prav tam, 64). Simbolni pristopi pa so se pri proučevanju skupnosti usmerili na to, »kako skupnost postane del družbenega življenja, kako je dodeljeno članstvo v njej, kako pomeni v skupnosti dobijo smisel in kako so povezani med seboj« (prav tam, 62). Cohen trdi, da je to, da se ljudje zavedajo sebe kot skupnost, odvisno od zavedanja meja, torej skupnosti obstajajo v mišljenjih ljudi (v Barnard in Spencer 2004, 115). Člani niso povezani toliko »s konkretnim vedenjem kot z razmišljanjem in preudarjanjem o skupnem vedenju« (prav tam) – gre za

¹² Odločili so se narediti intervjuje na vzorcu 10 % otrok na cesti in s ceste glede na to, koliko otrok so našli v raziskavi l. 1993, niso pa še enkrat poskusili prešteti, koliko je takih otrok v mestu (Barros in Kassar 2003, 36).

povezanost s skupnimi simboli, vrednotami. V skupnosti »soobstaja raznolikost in se izraža enakost« (prav tam), zato osebe lahko izražajo, da je to družbeno okolje, ki mu najbolj pripadajo, v katerega so celostno vpete (prav tam). Povezanost članov je v skupnostih drugačna kot v sorodstvu, razlikujejo se od drugih skupnosti, v skupnosti se tudi učijo in še naprej prakticirajo svojo družbenost (prav tam, 116). Redfield opozarja, da je pomembno pozornost usmeriti ne k hišam, orodjem in institucijam, ampak predvsem k mišljenju ljudi (v Rapport in Overing 2000, 65). Ljudje imajo skupnost za svoje okolje, v katerem živijo (prav tam 2000, 64–65).

V magistrski nalogi bo izraz 'skupnosti' uporabljen za različne skupine ljudi, ki so pomembne v življenju oseb v Corumbá in ki vplivajo na pojav otrok na cesti.

V skupnostih poteka komunikacija, pri čemer gre po mnenju antropologov za »vedenje, s pomočjo katerega se prenesejo informacije med organizmi z namenom, da spremenijo vedenje vseh v proces vključenih udeležencev« (Barfield 2005, 73). V pričujočem delu komunikacije sicer ne proučujem namensko, opazila pa sem nekaj posebnosti v vsakodnevni komunikaciji, značilnih za skupnosti v Corumbá. Gre za nekaj značilnosti tako v jeziku kot v vedenju, ki so jih opisali tudi nekateri antropologi (Južnič 1983; DaMatta 1994; Rapport in Overing 2000; Barbosa 2006).

V Corumbá je med drugim značilno, da se v pogovoru malo uporablja prva oseba ednine. Brazilski antropolog DaMatta tudi za pisni jezik trdi, da se v njem ne uporablja prve osebe ednine, ker individualizem v pisnem jeziku ni prevladujoča vrednota – če nekdo piše v prvi osebi ednine, se to razume za neskromno, egocentrično, za dokaz slabega okusa; pričakuje se uporaba formalnega 'mi' (1994, 122).

Jezik je proizvod kulture, je njen del in je tudi njen pogoj (Claude Lévi-Strauss 1958, 78). Jezik odraža kulturo tistih, ki ga govorijo, predstavlja njen element in hkrati kulturo tudi ustvarja (prav tam). »N/obeno kulturno dejstvo ne more nastati mimo jezika« (Južnič 1983, 153). »V/sak jezikovni sistem v neki meri določa percepcijo sveta, okolja, v katerem je človeku dano živeti« (prav tam, 155). »Človekovo pojmovanje sveta naj bi bilo vedno nezavedno grajeno na jezikovnih ujetostih. ... Slovnične in semantične strukture jezika pač silijo vsakega, ki mu je določen jezikovni sistem usoda, na določene obrazce mišljenja« (prav tam, 160).

Ljudje v Corumbá veliko govorijo drug o drugem, kar na Zahodu pogosto imenujemo opravljanje. Po Gluckmanu opravljanje »pomaga skupini vzdrževati enotnost, moralnost in zgodovino« (v Rapport in Overing 2000, 153), služi evalvaciji in potrjevanju vedenj glede na skupna pričakovanja, pomeni kontrolo nad posamezniki in klikami, omogoča boj med različnimi mnenji, da se ustvari harmonija, hkrati pa je to privilegij in dolžnost članov skupine (prav tam). Za Paina je opravljanje način, kako »posamezniki manipulirajo s pravili kulture« (v Rapport in Overing 2000, 154). Vsak ima svoje mnenje, ki ga poskuša

uveljaviti, zato gre pri opravljanju bolj za težnje posameznikov, ki »moralni red uklanjajo individualnim namenom« (prav tam). Opravljanje pa lahko predstavlja tudi stalno ustvarjanje in preverjanje kulturne realnosti in socialnih odnosov (prav tam). »Opravljanje preskrbi posameznike z zemljevidom njihovega socialnega okolja in tekočimi informacijami o dogajanjih, o prebivalcih in o njihovih danostih« (prav tam). Na osnovi teh informacij lahko posamezniki oblikujejo in prilagodijo svoja dejanja. Gre za metaprocès preverjanja in skupnega iskanja pravil skupnega življenja, kar je proces, ki poteka stalno – »naenkrat zbere, ovrednoti in ponovno vzpostavi vsakdanji svet« (prav tam).

Brazilska antropologinja Barbosa (2006) pa predstavi še eno značilnost v brazilski komunikaciji: to je *jeitinho*. Gre za način, ki ga osebe uporabijo v nepričakovani ali prepovedani situaciji, ko poskušajo drugo osebo prositi, da nekaj naredi za njih (Barbosa 2006, 41). V navedenih situacijah je potrebna hitra rešitev in ni pomembno, ali je legalna ali ne, ali je dokončna ali ne (prav tam). »'Por favor, o sr. não pode dar um jeitinho? – Prosim lepo, gospod, res ne bi mogel najti nekega načina?' To je morda ena najpogostejših fraz v brazilskem urbanem okolju. Težko je srečati koga, moškega ali žensko, ki ni še nikoli uporabil te fraze z mehkim glasom, prijaznim načinom in prosečimi očmi« (prav tam, 13). Oseba, ki potrebuje *jeitinho*, se naredi nemočno, skoraj jokajočo, da čustveno vplete drugo osebo, pristopiti mora »prijazno, dobrosrčno, pokazati svojo potrebo in tudi ponižnost, če je to potrebno, vendar nikoli z aroganco ali avtoritarnostjo« (prav tam, 48). Kadar gre za osebi različnih spolov, je *jeitinho* lažji, ker zmeraj obstaja možnost šarma, osvajanja (prav tam). Med ženskami ga je težje izvesti, ker lahko tekmujejo med seboj, med moškimi pa deluje, ker se podpirajo med seboj (prav tam).

Jeitinho se lahko uporabi povsod, kjer gre za osebni stik (prav tam, 47). Barbosa ga je postavila na kontinuum med uslugo in korupcijo, čemu je v praksi bližje, pa je odvisno od situacije in vrste odnosov med vpletenimi osebami (prav tam, 42). Pri *jeitinho* za razliko od korupcije ni vključen denar, ne plačlaš nekoga, da nekaj opravi zate (prav tam, 44). Tudi ni enak uslugi, saj če nekdo naredi uslugo, se prejemnik te usluge čuti dolžnega, da jo vrne, vendar je nikoli ne more zares poplačati (prav tam, 42). Tudi *jeitinho* vsebuje recipročnost, vendar posredno, saj se vsak zaveda, da je jutri lahko sam na istem mestu in bo naredil *jeitinho* komu drugemu (prav tam, 43).¹³ In medtem ko gre pri *jeitinho* za situacijo enakosti, ostane prejemnik usluge v podrejenem položaju do osebe, ki je uslugo naredila (prav tam, 42). Za uslugo se prosi znane osebe, *jeitinho* pa se lahko zgodi med neznanci (prav tam, 43). Pri uslugi načeloma tudi ne gre za prekoračenje zakona ali pravil, pri *jeitinho* pa skoraj vedno (prav tam).

»P/oudarek v družbi je na odnosih med osebami« (prav tam, 54), kar »naredi Brazilijo za državo, kjer vsi hočejo biti osebe in ne posamezniki« (prav tam). Istočasno pa »je brazilski birokratski sistem izredno tog, neučinkovit in brezkompromisen« (prav tam). *Jeitinho* pomeni »zagovarjanje enakosti, kjer je brazilski

13 Shalins to poimenuje »posplošena recipročnost« (1999, 238), ki »se nanaša na transakcije, ki so domnevno nesebične, transakcije v smislu nudenja pomoči in – če je mogoče in potrebno – vračanja pomoči« (prav tam).

družbeni sistem ne uspe uveljaviti« (prav tam, 122). »V/ Braziliji je bolj kot zakon, ki postavlja pravila v določeni situaciji, pomembno poznati vpleteno osebo« (DaMatta v Barbosa 2006, xxiii). Z uporabo čustev oseba »ustvari osebni prostor na področju neosebnega« (Barbosa 2006, 46). »*Jeitinho* je mehanizem, ki spremeni posameznike v osebe« (prav tam, xvi), poudarja »odnos enakosti med obema, ki govorita« (prav tam, 49). Tudi če obstajajo neenakosti, »so začasno zamrznjene« (prav tam), uspeh ali neuspeh je torej odvisen od truda vpletenih oseb (prav tam). Če oseba pri *jeitinho* uporabi svojo moč, status, denar na avtoritaren način, lahko to deluje proti njej (prav tam, 50). Nasprotno pa, če pristopi na tak način, da je očitno, da status in denar nista pomembna, bo celo pohvaljena (prav tam, 50). Tudi sicer je bogata oseba, ki se obnaša, kot da je bogata, sprejeta negativno, če pa z obnašanjem kaže, kot da bogastvo ni pomembno, je dobro sprejeta (prav tam, 51). Enakost je vrednota, ki se jo lahko razbere npr. v skupinah – tam ne sme biti razlik med člani; ali v družinah srednjega in višjega razreda – ideal je, da sta starš in otrok prijatelja (prav tam, 128–130). Priznati, da obstajajo notranje razlike ali hierarhija, je nekaj nezaslišanega (prav tam, 133). Enakost je kot »moralni sistem, ki usmerja« (prav tam, 146). V Braziliji temelji na tem, da so si biološko vsi ljudje enaki (prav tam, 147).

Omenjeno ustvarjanje osebnega prostora pa ni značilno samo za *jeitinho*, Barbosa namreč navaja, da je v Braziliji deliti osebne stvari z neznanci »nekaj običajnega v vseh družbenih segmentih« (prav tam, 54). V Braziliji si čisti neznanci lahko zaupajo zelo osebne, intimne stvari, kar Barbosa poveže s poskusom, kako neosebni individualizem spremeniti v osebne odnose (prav tam, 154). Povedati o svoji težavi je znak zaupanja, poslušalec se lahko počuti počaščenega, da je to slišal, in pričakuje se, da tudi sam pove nekaj podobno osebnega, to namreč omogoča ustvarjanje prijateljev (prav tam). In kadar oseba sliši osebne stvari, ne more reči 'ne', ker je že vpletena (prav tam, 54). Zelo malo verjetnosti je, da bo oseba zavržena, ko prosi, da jo npr. spustijo naprej v vrsti, ker nihče ne želi izpasti neprijazno (prav tam, 55). »Reči ne v Braziliji je kot pustolovščina v neznani deželi« (prav tam, 54). Še posebej to ni možno pri prijateljih (prav tam).

2.3.1 Oseba

Antropologi se srečujejo z raznolikostjo družbenih pojmovanj o ljudeh kot posameznikih. Za Maussa je oseba pod vplivom družbe, ki s svojimi kategorijami omogoči njen obstoj, kar je mišljeno v smislu zakona in morale, ne v psihičnem smislu (v Barnard in Spencer 2004, 420). V nekaterih kulturah, npr. severnoameriški, je vsaka oseba enkratna in ima vrednost, zato ima tudi svoje pravice, v drugih kulturah pa pripisujejo večji pomen družbenim odnosom, izpolnjevanju družbenih dolžnosti glede na posamezno vlogo, npr. vlogo mame, sina, kot je značilno za Kitajsko in nekatere afriške družbe, spet drugje ima pomen družba kot celota, npr. v Indiji (Barnard in Spencer 2004, 421).

Torenova navaja, da se na Fijiju ideja osebe »naslanja na prepoznanje odnosov nekoga do drugih in na odgovornosti, ki so v teh odnosih« (Toren 2011, 36), Strathernova pa predstavi Melanezijce, ki so poleg tega, da so razumljeni kot individuumi, razumljeni tudi kot dividuumi¹⁴ (Strathern 1990, 13). Opredeljuje jih množstvo družbenih odnosov, iz katerih so sestavljeni (prav tam), so kot »sestavljene mikrokozmos« (prav tam, 275). Pomembna pri tem je izmenjava darov, preko katerih so osebe povezane in preko katerih vplivajo druga na drugo, pri čemer je dar lahko predmet ali dejanje (prav tam, 178). Predmet je kot del osebe, ki ga je ta izločila iz sebe, druga oseba pa ga vpije in tako so preko predmetov osebe povezane druga z drugo (prav tam). Lahko pa izmenjava poteče tudi direktno, npr. tako kot mama vpliva na otroka v njej, da raste, tako otrok vpliva nanjo, da raste (prav tam, 179). Običajno tega zadnjega načina ne vidimo kot izmenjave. Strathernova na primeru dela prikaže, da ima delo, ki ga ena oseba opravi, neposreden vpliv npr. na njenega partnerja in da naredi nek odnos viden, npr. sorodniki naredijo kaj drug za drugega in s tem osvežujejo odnose (prav tam, 179–180). Oseba nekaj naredi z mislijo na drugega, kar ima vpliv na njen odnos, lahko pa to naredi z mislijo na več oseb (prav tam, 272, 274).

Enguld, Leach in LiPuma menijo, da so antropologi sprejeli, da so vse osebe tako dividuumi kot individuumi (prav tam, 51). Smith predlaga, da se namesto o razlikovanju med individuumom in dividuumom govori o »poroznosti ali prepustnosti« (prav tam, 60). S tem misli na to, da je oseba prepustna za druge v družbi, ki na osebo vplivajo z družbeno predpisanimi pomeni, vlogami, normami itd. (prav tam). Seveda oseba sama razvije in ustvarja pomene, saj je ločena od drugih oseb, vendar ta proces poteka s ponotranjanjem vrednot in norm okolja, v katerem oseba živi (prav tam 61). Tako individualizem kot dividualizem sta kulturno vnesena načina; nekdo lahko postane individuum ali kakšna drugačna oseba samo preko ponotranjanja vrednot in norm okolja in »to ponotranjanje je možno samo zato, ker so osebe porozna, prepustna človeška bitja« (prav tam, 61).

Oseba torej ves čas nastaja v mreži družbenih odnosov, hkrati pa kot središče lastnega zavedanja in lastnih izkušenj ni samo odtis skupnosti, temveč aktivno sodeluje v oblikovanju sebe (Ingold 1994, 744). Za Južnobocvance (v Južni Afriki) se oseba ne nanaša na »biti«, ampak na »postajati«, ker nobena »živa oseba ne more biti statična« (Comaroff in Comaroff 2001, 271). Kot je omenjeno v poglavju 2.1.1 Otrok, je Torenova raziskovala proces *autopoiesis*, kako postajamo, kdor smo (2011, 23). Tudi ona trdi, da potrebujemo druge ljudi, da postanemo, kdor smo, saj nimamo nadzora nad pogoji našega obstoja (Toren 1999, 7). »N/e moremo razumeti, kdo smo, zares ne moremo biti, kdor smo, razen v dialogu z drugimi« (Taylor v Smith 2012, 56). Smith namesto o dialogu govori celo o polilogu (2012, 58). Namreč tako, kot nam drugi pomagajo pri naši izgradnji, tudi sami prispevamo v življenja drugih ljudi (Toren 2011, 23). Okolja, kjer se oseba uči, so socialno-kulturno ustvarjena, hkrati pa jih osebe in medosebni odnosi preoblikujejo (Poole 1994, 838). Pomen nastaja, ko se v medosebnih odnosih srečamo s pomeni, ki so jih drugi ustvarili in jih še ustvarjajo zase, in v tem procesu vplivamo na pomene drug drugega in se

14 *Individuum* je oseba, ki ni deljiva, *dividuum* pa je oseba, ki je sestavljena npr. iz odnosov, hierarhičnih vlog ipd. (Smith 2012, 51–53).

prilagajamo, proces pa poteka celo življenje (Toren 1999, 8–10; Poole 1994, 838; Smith 2012, 57). »Vsa naša dejanja so družbena, tako kot se sami odkrivamo kot družbena bitja v vseh svojih dejanjih (tudi v osebnih patologijah), ker ni ničesar, kar ne bi bilo posredovano preko naših odnosov z drugimi« (Toren 1999, 103).

2.3.2 Družina

Ena od skupnosti, ki ji oseba pripada, je družina. Tako kot so pestre družine, so pestre tudi definicije, ki jo poskušajo opredeliti. Herskovits pravi, da je družina en moški z eno ali več ženami oz. ena žena z več mošči (v Barfield 2005, 179). Murdock družino opredeli kot »socialno skupino, ki ima skupno domovanje, ekonomske operacije in reprodukcijo. Vključuje odrasle obeh spolov, pri čemer sta vsaj dva v socialno dovoljenem spolnem razmerju in imata enega ali več otrok, lastnih ali posvojenih« (prav tam). Kot mnogo drugih pojmov pa tudi opredelitev družine, ki bi bila univerzalna, antropologom predstavlja izziv. Omenjeni opredelitvi ne vključujeta raznolikih družin po svetu, npr. poročenih parov brez otrok, enostarševskih družin, družin, kamor spadajo tudi umrli predniki ipd. (prav tam, 179–180).

Za nekatere avtorje velja kot osnova za različne tipe družin nuklearna družina: »Nuklearna družina je sestavljena iz moža, žene in njunih otrok« (Barfield 2005, 343; prim. Harris in Johnson 2003, 120), a to je bolj norma zahodnega sveta (Ingold 1994, 793). Za razliko od tega modela imajo v nekaterih družbah vloge očeta in mame različni ljudje, npr. oče je lahko socialna vloga, ki jo ima lahko tudi mamin brat ali stari oče (Barnard in Spencer 2004, 224; Lancy 2008, 136). Otroci lahko živijo pri mamini sestri ali mamini mami in jo kličejo mama, mamo pa videvajo občasno (Ingold 1994, 790). 'Oče' pomeni osebo, ki je po domorodnih predstavah otroku prispevala neko materialno snov in/ali ki na otroka prinese specifično socialno identiteto, skupaj s pripadajočimi pravicami in obvezami (prav tam, 789). Prvi je otrokov *genitor*, stvaritelj, drugi pa *pater* ali »socialni oče« (prav tam). Ločimo tudi kulturno določeno genetsko mamo, mamo, ki otroka nosi oz. donosi, in socialno mamo (prav tam, 790). Ingold opozarja še na dvoje: na obstoj alternativnih in bolj kompleksnih ureditev gospodinjstev ter na prakse pridobivanja otrok izven nuklearne družine, npr. na sobivanje staršev in odraslih otrok ali sorojencev (prav tam, 793). Harris in Johnson med oblikami enostarševskih družin naštejeta tudi revno mamo z otroki, ki lahko živi skupaj s sestrami in svojo mamo, kar je lahko velika razširjena družina, kjer odrasli moški igrajo samo začasne vloge kot obiskovalci ali ljubimci (2003, 126). Govorita o matrifokalnem gospodinjstvu, ki »je domačijska skupina,¹⁵ sestavljena iz ene ali več odraslih žensk z njihovimi potomci, kjer moške/očetje niso stalni prebivalci« (prav tam, 125).

Barnard in Spencer navajata, da je družina lahko sestavljena iz različnih sorodnikov po krvi ali priženjenih

15 Domačijska skupina – angl. domestic group.

sorodnikov; lahko gre za družino po poroki, kjer gre za heteroseksualni par in njune otroke; pri razširjeni družini pa gre vsaj za dve družini po poroki, kjer so še zakonci otrok in njihovi otroci ipd.; pogosto se za družino imenuje ljudi, ki bivajo v istem gospodinjstvu (2004, 223; prim. Harris in Johnson 2003, 124; Barfield 2005, 178). Izraz 'družina' se torej lahko uporablja tudi za gospodinjstvo, za bližnje sorodnike, ki ne živijo skupaj, npr. za starše in odrasle otroke ali tudi dlje po genealogiji – pomen je razviden iz konteksta (Barnard in Spencer 2004, 223). »Gospodinjstvo je domačijska skupina, katere člani živijo skupaj in vsak dan sodelujejo v produkciji ter si delijo zaslužek dela in druge skupne vire« (Harris in Johnson 2003, 119). »Gospodinjstvo je sestavljeno iz ljudi, ki praviloma skupaj uživajo glavne obroke« (Eriksen 2009, 85), bivališče namreč ni skupni kriterij, ker v mnogih ljudstvih ženske, moški in otroci bivajo ločeno (prav tam). Včasih je v enem gospodinjstvu več ljudi, ki so oddaljeni sorodniki ali bratje in sestre s svojimi družinami, včasih je ena družina v več gospodinjstvih, včasih v gospodinjstvu biva samo ena oseba (Barnard in Spencer 2004, 285–286).

Pestrost sestave družin in gospodinjstev se odraža tudi pri osebah, ki skrbijo za otroke. Mamam pogosto pride prav, da se druge ženske, še posebej njene lastne hčere ali mlajše sorodnice ne morejo upreti otroku (Lancy 2011, 123), zanesejo se na starejše otroke in sorodnike, da bodo pomagali pri skrbi za otroka (prav tam, 125). Oče ni tako pogosto navzoč kot glava nuklearne družine; na veliko koncih sveta so moški odsotni zaradi dela (kot delavci migranti ali pastirji) ali zaradi vojaške obveznosti (prav tam, 137). Pogosto imajo vlogo discipliniranja, ki je manjše, kadar niso navzoči (prav tam, 141). Pri skrbi za otroke pa imajo 'življenjsko vlogo' lahko tudi stari starši (prav tam, 31); zelo pogosto so stare mame tiste, ki skrbijo za otroke svoje hčere (prav tam, 133). Med skrbnike otrok lahko danes štejemo tudi video igre in televizijo (prav tam, 148).

Jenks opozarja, da so tudi občutja odraslega do otroka socialni konstrukt; mit romantičnosti je omogočil rast moderni nuklearni družini, še posebej vlogi mame, ki je središče vseh ljubezenskih občutij (1996, 41). V Braziliji je v 19. stoletju postalo materinstvo »naravni fenomen, ki vključuje ljubezen in skrb« (Freire da Costa v Szulc in Cohn 2012, 3), kar še vedno vpliva na pojmovanje otroštva in materinstva (Ribeiro v Szulc in Cohn 2012, 3). Po sodobnem zahodnem pogledu na otroštvo se lahko otrok celostno razvije samo v okolju, ki je brezskrbno, varno, srečno, odgovornost za primerno vzgojo pa je na odraslih, povezanih z otrokom; če to ne uspe, jih nadomesti družba (Panter-Brick 2000, 4). »Pravi prostor otrok je zato dom, šola ali kako drugo okolje, kjer so lahko vodeni ali zaščiteni« (prav tam, 5). Otroci, ki niso doma ali zanje ne skrbijo odgovorni odrasli, niso na pravem mestu, zato ne morejo biti »varni in srečni in jih je zato potrebno rešiti« (prav tam, 9–10). Santillán npr. za Argentino navaja, da prakse, ki so povezane z »dobro skrbjo za otroka« (2009, 50) in »odgovornim starševstvom« (prav tam), v veliki večini ustrezajo elitam in ne praksam v sloju z nižjo ekonomsko močjo (prav tam). Starši, ki jim ne uspe izvajati podobe varnega, srečnega in brezskrbnega otroštva, so neuspešni, in otroci, ki se ne morejo podrediti tej sliki otroka, veljajo za neuspeh (Jenks 1996, 122). Scheper-Hughsova v nasprotju s tem poroča o drugačni odgovornosti na

revnem severovzhodu Brazilije, kjer matere ocenijo, ali ima dojenček dovolj življenja v sebi, da bo lahko živel; če ga nima, se z njim manj ukvarjajo, ga pustijo stradati, da umre, in tako imajo drugi družinski člani več možnosti preživetja (v Lancy 2011, 81).

Skrb za otroke je povezana tudi s socializacijo in inkulturacijo.¹⁶ »Socializacija opisuje proces, med katerim ljudje, še posebej otroci, postanejo taki, da nadaljujejo z idejami in vedenjem, primernim za življenje v določeni družbi« (Barnard in Spencer 2004, 512; prim. tudi Eriksen 2009, 80). »Inkulturacija je proces, v katerem posameznik osvoji mentalne predstave (prepričanja, znanje itd.) in vzorce vedenja, ki jih potrebuje, da deluje kot član družbe« (Barfield 2005, 149). Antropologi se zavedajo, da sta oba procesa »tako namenska kot slučajna, jasna kot prikrita, predvidena in nepredvidena« (Poole 1994, 837), zagotavljata »določeno družbeno kontinuiteto« (Eriksen 2009, 80), učenje v teh procesih pa temelji na vsakodnevnih izkušnjah sodelovanja z drugimi (Ingold 1994, 746; Santillán 2009, 67). V tej nalogi sta izraza uporabljena kot (pogojna) sinonima.

V otroštvu se odvija primarna socializacija, v času pubertete, v obdobju dozorevanja, pa govorimo o sekundarni socializaciji (Južnič 1989, 49). Primarna socializacija ali inkulturacija ima trajen, relativno nespremenljiv učinek na osebo, saj je to obdobje, ko nastajajo temelji osebnosti (prav tam, 50). Kot je bilo že omenjeno, pa otroci niso samo sprejemniki, ideje starejše generacije se ne prenesejo na mlajšo brez sprememb. Antropologi (npr. Briggs, Torenova) namreč dokazujejo, da so otroci v tem procesu dejavni, da sooblikujejo odnose z drugimi in tako subtilno spreminjajo predstave o teh odnosih (Barnard in Spencer 2004, 512–514). Če sprejmemo, da so osebe v svojem bistvu socialne, to vpliva tudi na pogled na socializacijo (Ingold 1994, 745). Ker otrok v tem procesu ni pasivni prejemnik usmeritev, ki ga umeščajo v družbeno okolje, je potrebno raziskovati tako proces učenja pri otroku kot tudi kulturno in družbeno okolje, v katerem živi (prav tam).

Za ta proces je značilna čustvena razgibanost in pripadnost med otrokom in njegovim okoljem (Južnič 1989, 51). V zgodnjem otroštvu je za proces socializacije in inkulturacije vloga družine in relativno intimnih in stalnih pomembnih skrbnikov precej pomembna, po Južniču najpomembnejša (prav tam, 116; Ingold 1994, 848). Otroci potrebujejo odrasle tako z materialnega, fizičnega, čustvenega kot drugih vidikov, ta potreba pa se uresničuje znotraj družbenih, zgodovinskih in kulturnih okolij (Jenks 1996, 41). Pomembna pa je tudi vloga sorojencev in drugih pomembnih oseb v gospodinjstvu in v družini (Ingold 1994, 849). Prenos kulturnega znanja namreč ni samo medgeneracijski, dogaja se tudi znotraj ene generacije, med vrstniki (Poole 1994, 839), ki so pomemben dejavnik socializacije (Južnič 1989, 123–156).

16 Socializacija se nanaša na družbo, družbe pa »lahko opišemo kot trajajoče sisteme interakcije in kot skupnosti, ki se vzdržujejo skozi prisotnost družbenih in političnih institucij, ki imajo določeno mero kontinuitete, čeprav niso ne meje ne kontinuitete nikoli absolutne« (Eriksen 2009, 110). Inkulturacija se nanaša na kulturo, ki je »skupek tistih sposobnosti, predstav in oblik vedenja, ki so jih ljudje pridobili kot člani družbe« (prav tam, 12), pri čemer se »nanaša tako na osnovne podobnosti kot tudi na sistematične (sistemske – op. A. O.) razlike med ljudmi« (prav tam). »Kultura se nanaša na pridobljene, kognitivne in simbolne vidike bivanja, družba pa na družbeno organizacijo človeškega življenja, načine komuniciranja in odnose moči« (prav tam, 13).

V mnogih državah otroke poleg staršev vzgajajo tudi drugi sorodniki razširjene družine ali nekdo nadomešča starše. Na Sierr Leone se jim zdijo nesrečni tisti otroci, ki niso poslani od doma, da napredujejo, med Inuiti pa otroci krožijo v širši družini in si sami izberejo, kdo bi jih posvojil, tudi če staršem ta izbira ni všeč (Panter-Brick 2000, 6). V lokalnih okoljih lahko torej ločitev otrok od staršev velja za otrokov najboljši interes (prav tam, 9). V nekaterih družbah namenoma oslabijo vez med otrokom in materjo, da okrepijo otrokovo širšo socialno mrežo (Trawick v Panter-Brick 2000, 7). V moderni zahodni družbi za otroka skrbijo različni dejavniki – starša, pediatri, učitelji, lahko tudi televizijski producenti, oglaševalci; ti včasih soobstajajo, včasih tekmujejo, se spreminjajo (Jenks 1996, 69). Mnenje socialnega delavca ali tožilca za mladoletne imata lahko večjo moč od staršev ali sorojencev (prav tam). Vsi dejavniki »izhajajo iz prevladujoče slike, kaj je 'normalen' otrok« (prav tam) in k njej tudi prispevajo (prav tam).

Del socializacijskega procesa je tudi delo in odnos do dela, kar je aktualna tema tudi pri mnogih cestnih otrocih. V evroameriških družbah poskušajo otroke umakniti od dela, da »ne izgubijo nedolžnosti in študioznosti« (Lancy 2011, 234), drugje pa je delo običajna pot do odraslosti (prav tam). Pogosto pomagajo pri raznih opravilih in pri skrbi za mlajše sorodnike, pri čemer se lahko mimogrede in postopno naučijo dela od staršev in sorojencev, s katerim bodo pozneje služili denar (prav tam, 238–240; Mayblin 2010, 35; Pires 2012, 551). Tako delo prispeva k razvoju otroka, k pridobitvi določene moči znotraj družine, k pridobitvi socialnega in materialnega kapitala ter k dobremu občutku pri otrocih (Pires 2012, 550). Razen v zelo bogatih, modernih družinah družba pričakuje, da otrok prispeva k ekonomiji gospodinjstva (Lancy 2011, 103; Panter-Brick 2000, 7). Pri tem je potrebno ločiti delo, ki ga otroci opravljajo doma, od dela, ki ga opravljajo v rudnikih, bordelih, tovarnah, na plantažah (Mayblin 2010, 29; Lancy 2011, 264–268).

DaMatta izpostavi razliko med domom in cesto, značilno za Brazilijo (1986). Za Brazilce dom ni prostor za posel, tam se opravlja *serviço* in ne *trabalho*;¹⁷ o cesti pa pogosto govorijo kot o prostoru boja, nevarnosti, česar se zavedajo, ko gre otrok sam ven (prav tam, 23–25). Na dom in cesto se gleda kot na dve strani istega kovanca – kar je zanikano v hiši, je možno na cesti; zato se tudi na osebe gleda različno, če so na cesti ali doma (prav tam). Podobno meni tudi Carreira za tiste, ki delajo na cesti (1999, 47–48). »V našem sistemu na *trabalho* – delo gledamo kot na kazen« (DaMatta 1986, 26). DaMatta to poveže s suženjsko preteklostjo, kjer so delali sužnji, gospodarji pa niso bili gospodarji samo v domeni ekonomskega, ampak so bili odgovorni za sužnje tudi moralno (prav tam, 27). »Še danes mešamo poslovni odnos z običajno osebno prijaznostjo in prijateljstvom, kar zmede zaposlene ...« (DaMatta 1986, 28; tudi Barbosa 2006, 152).

Po mnenju Mayblinove lahko delo otrok pomeni še kaj več kot samo potrebo zaradi revščine (2010, 43). Za Santo Lucio, kraj v severozahodni Braziliji, navaja, da je staršem težko sprejeti, da otroci zaradi zakonske prepovedi ne smejo več delati, pri čemer gre za vsakodnevno delo, povezano s poljedelstvom, v okviru

¹⁷ *Trabalho* je delo, *serviço* pa bolj domače opravilo.

sorodstva (prav tam, 26). Šolo starši vidijo kot pomembno, saj tam otroci pridobijo znanje, zato se strinjajo, da hodijo v šolo, vendar znanje samo po sebi ne ustvari moralne osebe, usmerjene v druge (prav tam, 28). Po njihovem fizično delo omogoča učenje discipline in ponižnosti, kar ustvarja ravnotežje z znanjem (prav tam, 24). Ko delajo, pridobijo veščine tako za delo kot za ravnanje v moralnih in duhovnih nevarnostih (prav tam, 44). Domačini pravijo, da se mora otrok naučiti pridobiti *coragem*, pogum, to je »psihično voljo in motivacijo, ki jo potrebuje, da se spopada s težkimi, utrudljivimi in neprijetnimi nalogami. ... /C/oragem je drža, ki omogoča osebi, da opravi delo, ki je v nekem smislu mentalno, čustveno ali fizično izzivalno« (prav tam, 38), česar pa se nauči samo, če začne delati zgodaj (prav tam, 39). Podobno je ugotovila tudi Piresova (2012, 551).

2.3.3 Pripadnost rasi

V času opravljanja terenskega dela sem zaznavala nekatera dogajanja v vsakdanu, ki so bila povezana z etnično ali rasno pripadnostjo ljudi, vendar nisem bila osredotočena na raso. Ob prebiranju literature se je izkazalo, da so antropologi precej vedenj, odnosov, pristopov, drž, ki sem jih opazila, povezali z rasnimi neenakostmi, zato pripadnost rasi v Braziliji podrobneje predstavljam.

»Rasa je tako simbol socialne diferenciacije in političnoekonomske neenakosti kot taksonomski koncept za razvrščanje človeške populacije na osnovi biofizičnih in morfoloških razlik« (Barfield 2005, 392). Je torej socialni pojav, nestabilen koncept z ideološkimi naboji, vsebuje nasprotujoče si socialne pomene in socialno ustvarjene realnosti hierarhičnih odnosov (2005, 392, 394). Pogosto je povezana z etnijo (prav tam, 394). »Socialne rase naj ne bi imele biološke osnove, ampak so ustvarjene kulturno« (Harris in Johnson 2003, 207). Omi in Winant trdita, da je izbor, katere fizične značilnosti bomo uporabili za rasno identifikacijo, vedno ustvarjen družbeno in zgodovinsko (v Mikulak 2011, 66). Z rasizmom se povezujejo predsodki, verovanja, ideologije, doktrine, svetovni nazor, čustvena prepričanja, nezavedne predstave, materialni odnosi, vsakodnevne prakse, moč, ki razlikuje, institucionalizirano podrejanje in izkoriščanje (Barfield 2005, 394).

V Braziliji med najpogostejše izraze za različne rase spadajo 'bela' (*branca*), 'rjava' (*parda, morena*), 'mešana' (*mestiça, mulata*) in 'črna' (*preta, negra*) (Telles 2004, 1). Opredelitev je povezana z zunanjo podobo (barva kože, lasje, poteze in oblika obraza), nanjo pa lahko vplivajo tudi drugi dejavniki, kot so bogastvo, poklic, socialna hierarhija (Mikulak 2011, 63). Prebivalci Brazilije so potomci različnih ljudi, ki so bili prvotni prebivalci s tega področja, ali pa so prišli od drugod (afriški sužnji,¹⁸ priseljenci predvsem iz Evrope, manj z drugih celin).

18 Med 40 in 70 odstotkov brazilske populacije ima med predniki Afričane (Sheriff 2000, 116).

Telles navaja, da v Braziliji obstajata o rasah dve nasprotujoči si prepričanji, ideologiji: ena govori o tem, da v Braziliji ni ras, je le rasna mešanica (*mestiçagem, miscegenação*), druga pa o socialni ali rasni izključenosti (2004, 4). Prvo prepričanje je, da imajo Brazilci za vrednoto, da so rasno mešani – vsi, ne glede na raso, so Brazilci; podobno velja za precej drugih latinskoameriških držav, kjer so vsi prebivalci Mehičani, Venezuelci ipd. in kjer velja prepričanje, da se črni, domorodci in beli družijo, biološko mešajo – rase torej niso pomembne (Sheriff 2000, 120; Telles 2004, 4–5). Države obeh ameriških celin si delijo nekaj skupne zgodovine. Wade našteva »skupno zgodovino suženjstva, plantaž, rudnikov, družbenorasne hierarhije in tripartitne odnose med prvotnimi prebivalci, Afričani in Evropejci, da ne omenjamo drugih migrantov – z Japonske, Indije, Kitajske itd.« (2011, 19). V 20. stoletju je veljalo prepričanje, da Latinska Amerika nima tolikšnih težav z rasami kot Združene države Amerike, saj niso poudarjali bioloških vplivov, v resnici pa so uporabljali iste izraze ('beli', 'črni', 'domorodci', 'mešani'), le utemeljevali so jih na kulturi – govorili so o t. i. »multikulturalizmu« (prav tam, 16; 18). Združene države Amerike so imele rasno segregacijo, Latinska Amerika pa se je skušala izogniti rasizmu (Telles 2004, 4; Wade 2011, 18). V Braziliji so uporabljali izraz 'rasna demokracija'; ta po mnenju nekaterih ne obstaja več, po mnenju drugih pa še vedno živi (Telles 2004, 7; Mikulak 2011, 63). Podobno kot multikulturalizem so tudi idejo o rasni demokraciji osnovali beli s svojo premočjo, vendar to ni preprečilo rasne nepravčnosti, samo utišalo jo je (Telles 2004, 4; Wade 2011). Po koncu suženjstva¹⁹ Brazilija za razliko od Združenih držav Amerike ali Južne Afrike ni imela več zakonov o rasah, kar zanjo pomeni, da izvori negativnih stereotipov ostajajo izmuzljivi, o njih se ne govori in zaradi tega je rasna klasifikacija bolj kompleksna, dvoumna (Telles 2004, 80; Mikulak 2011, 65). Večina temnopolnih Brazilcev je revnejših in manj izobraženih, kot so ostali prebivalci (Harris in Johnson 2003, 209). Podobno je v Kolumbiji, kjer je multikulturalizem prinesel možnost nekaterih posebnih pravic (do izobrazbe, zemlje) določenim skupinam, a so v praksi te možnosti omejene zaradi prevladujoče ekonomske politike in drugih procesov (Wade 2011, 16). Tam se je diskriminacija prvotnih prebivalcev razumela za etnično diskriminacijo, danes pa se prepoznava kot rasizem (prav tam, 18).

Druga ideologija o rasah v Braziliji, ideologija izključenosti, govori o statusu črnih in revnih ljudi v družbi – ena tretjina ljudi namreč živi v revščini, na dnu socialne hierarhije, in večina od teh ni belih (Telles 2004, 4–5). Revščina je torej nebela, majhen srednji razred pa je skoraj ves bel; od l. 1970 nebela ljudje v povprečju zaslužijo več kot pol manj kot beli (prav tam, 220, 137). To je država z zelo velikimi neenakostmi med revnimi in bogatimi, pri čemer gre tako za materialno bogastvo kot za »odnose moči, pravičnost, občutek lastne vrednosti, možnost participacije v družbenem življenju, vključno z delom, izobrazbo, zdravjem in bivališčem« (prav tam, 220; Sheriff 2000, 116). Ljudje srednjega razreda živijo ločeno od okolij, kjer bi se lahko srečali z rasizmom, in pogosto tudi niso sposobni prepoznati vsakodnevnih vidikov rasizma, vzroke za razlike pripisujejo razrednim in izobrazbenim razlikam (prav tam, 120; Mikulak 2011, 65). Kot je Sheriffova ugotovila v Riu de Janeiru, se ljudje nižjega razreda, ki so

¹⁹ V Braziliji je bilo suženjstvo končano l. 1888 (Sheriff 2000, 3).

potomci Afričanov, prav tako izogibajo pogovoru o rasah, hkrati pa v povezavi s temo uporabljajo izraze, kot so 'skrito', 'prikrito', 'utišano' (Sheriff 2000, 121; tudi Mikulak 2011, 65). Mikulakova je delala s cestnimi otroki na severovzhodu Brazilije in večina teh je bila temnopoltih Afrobrazilcev (2011). Ugotavljala je, kako revščina, rasizem in kulturno pojmovanje otroštva vplivajo na mnoge otroke, ki so nebeli (prav tam, 67). Ko jih je vprašala, kaj je zanje rasa, so otroci govorili o ravnanjih ljudi, ki jim kradejo njihove pravice do doma, hrane, družine, izobrazbe, pravičnosti (prav tam, 64). Ko pa jih je vprašala o njihovih izkušnjah, so ji odgovorili, da v Braziliji ni rasizma – kljub temu da so sami delali na cesti, bili pogosto podhranjeni in niso imeli osnovne zdravstvene oskrbe (prav tam).

Sheriffova trdi, da gre pri rasizmu za temo, za katero je v Braziliji značilen molk. O njej se ne govori – gre za t. i. 'kulturno cenzuro' – pri čemer ne gre za cenzuro države, temveč za vsakdanje prakse, ki temeljijo na političnih interesih vladajočih skupin (2000, 114). O rasni tematiki se ne govori naravnost, kar velja za vse razrede, razbere se jo lahko le posredno iz izjav, ki temeljijo na predpostavkah o ljudeh različnega izvora, ali iz izkušenj ljudi, ki pa jih ti redko omenjajo (prav tam, 116, 120, 125; Mikulak 2011, 65). V izobraževalnih ustanovah in javnih medijih pomanjkanje razprav na temo ras in rasizma prispeva k ohranjanju ustvarjene identitete o rasni mešanici (prav tam). K molku prispeva tudi javno mnenje, saj naj bi bili po njem predsodki in diskriminacija na osnovi rase blagi ali naj celo ne bi obstajali (Sheriff 2000, 116). Po Kirmayerju je družbeno dejanje poleg spominjanja tudi strateško pozabljanje (prav tam, 118). Za primerjavo se v Kolumbiji rasni izrazi bolj uporabljajo kot v Braziliji, kar sicer ni enako kot pogovor o tej temi, a tudi ni molk (Wade 2011, 21). Vendar več kot je aktivnosti na zakonodajnem področju o Afrokolumbijcih in prvotnih prebivalcih, npr. sojenj njim v prid, več je nasilja, umorov, nejevolje, pri čemer so glavne žrtve ravno Afrokolumbijci in prvotni prebivalci (prav tam, 28–29).

Brazilski inštitut za geografijo in statistiko (IBGE) za rase uporablja izraze *branca* (bela), *parda* (rjava), *amarela* (azijska), *indígena* (domorodna) in *preta* (črna). Rjava lahko služi tako za mulate kot za tiste, ki imajo domorodsko poreklo (Telles 2004, 81). Ko so v raziskavah vprašali ljudi, kako bi se opredelili, pa so prišli do zanimivih ugotovitev. V eni od njih so namreč ljudje uporabili 135 izrazov za rase, vendar jih je večina (95 %) uporabila le 6 izrazov (prav tam, 82). Harris je v raziskavi našel celo 462 izrazov za označevanje rase, pri čemer dve osebi enake 'barve' lahko pripadata tudi dvema različnima kategorijama (Harris in Johnson 2003, 209).

V raziskavi Mikulakove (2011, 78–79) so domačini za barvo kože in njihove pomene opredelili tele izraze: *preta* – črna, ima slabšalen pomen; *negra* – temna, temno rjava ali črna s pridihom rjave, predstavlja pa tudi fenotip, povezan z afriškim izvorom; *parda* – zelo temno rjava (nagiba se na črno), ima slabšalen pomen, ampak je boljši kot *preta*; *morena escura* – srednje do temno rjava; *mulatta* – temnejša do temno rjava (tudi izraz s seksualnim prizvokom, še posebej za ženske temne do zelo temne barve kože), ima slabšalen pomen; *morena* – svetlo rjava; *morena clara* – zelo svetla barva; *clara* – svetla krem; *branca* – bela.

Podobno navaja Telles, da ljudje včasih uporabljajo za črno raso izraz *negra* namesto *preta*, ki je bolj negativen, *morena* pa pogosto uporabljajo namesto *parda*, rjava, saj je bolj nevtralen izraz, ki lahko pomeni vse kombinacije – svetlo kožo in temne lase, mešano raso z običajno rjavimi lasmi, od svetlo do temno rjavih, ne nujno afriškega fenotipa (2004, 82–83; Mikulak 2011, 82–83). Če bi v javnem štetju namesto izraza *parda* uporabili izraz *moreno*, bi se več ljudi odločilo za ta izraz in bi jih bilo manj med belimi (Telles 2004, 84). Genske raziskave tistih, ki se opredelijo za bele, so pokazale, da jih ima več kot pol neevropske prednike, na primer afriške ali domorodne (prav tam, 92). Tudi otroci lahko, ko gre za omenjene kategorije, pripadajo drugi kategoriji kot starši ali bratje in sestre (Harris in Johnson 2003, 209). Med prijatelji se stereotipi lahko ublažijo; če prijatelj uporabi izraz *pretinho* ali *negão*²⁰, je to enako, kot bi rekel, »hej, si temen, ampak to je v redu, vseeno te imam rad« (Mikulak 2011, 81). Možnost, da si ljudje sami izbirajo barvo, pri čemer upoštevajo tudi prostor, kontekst, spol, razred, po eni strani ublaži vpliv rasizma, po drugi strani pa prispeva k obstoju mita o rasni demokraciji, trdi Mikulakova (prav tam, 65).

Raziskave kažejo, da izobrazba vpliva na opredelitev rase; če ima nekdo višjo izobrazbo, ga več ljudi uvrsti med bele (Telles 2004, 97). Denar občasno pomaga pri 'beljenju', pri tem, da so ljudje prišteti k svetlejši rasi, vendar to ne velja pri očitnih zunanjih znakih temnejše rase (prav tam, 98). Po drugi strani pa denar lahko tudi 'potemni' – pri izbiri izrazov *moreno* in *negro* bo oseba, ki je manj izobražena, zase prej izbrala izraz *moreno*, če pa je višje izobražena, bo bolj verjetno izbrala izraz *negro* (prav tam, 99). Termin '*conocer própria posição social* – poznati svoj družbeni položaj' pomeni vedeti, kakšne so tvoje življenjske možnosti in si ne delati utvar, da bo kaj drugače, da stigmati ne bo več (Mikulak 2011, 85). Med nebelimi so mulati in mestici v Latinski Ameriki na boljšem, ker po zahodnoevropskem pojmovanju predstavljajo pojem lepote (Wade 2011, 29; Mikulak 2011, 88).

V Latinski Ameriki je vsak boj proti rasni neenakosti hkrati tudi boj proti razredni neenakosti, saj sta obe kategoriji prepleteni med seboj (Wade 2011, 24). V Braziliji je rasna demokracija vpeta tako v vzorce vsakodnevnih družbenih odnosov kot v formalne in neformalne trge dela, izobraževalni sistem, izključujočo zdravstveno oskrbo, medije, religije (Mikulak 2011, 65, 89). Izobrazba je v Braziliji povezana z denarjem – srednji razred, ki je večinoma bel, si lahko privoščiti privatne šole, kar jim omogoča pristop do višje izobrazbe, to pa je težko dostopno ostalim rasam, ki so v manj kakovostnih javnih osnovnih in srednjih šolah (Telles 2004, 221). Zaradi iskanja ali ohranitve službe si ženske ravnajo, likajo lase, za kar porabijo tudi do eno tretjino mesečne plače (Baran v Mikulak 2011, 84). V Braziliji se revščina in neenakost v javnem mnenju povezujeta z družbenimi razredi, kar velja tudi za ostalo Latinsko Ameriko (Wade 2011, 21), zgodbe ljudi pa izražajo »materialno, časovno in psihološko ceno tega, da si posameznik z lastnostmi afrobrazilskega fenotipa« (Mikulak 2011, 88). Tudi »statistike o zdravju, izobrazbi in zaposlovanju kažejo na velike neenakosti, ki obstajajo med preto, negro in svetlejšo rjavimi Brazilci« (prav tam).

20 Oba izraza sta pomanjševalnici izrazov *preto* in *negro*.

3 ANALIZA TERENSKEGA MATERIALA

Za raziskovanje fenomena otrok na cesti in vpliva različnih skupnosti na osebo nasploh in tudi na pojav otrok na cesti sem uporabila antropološko metodo terenskega dela (Godina 1998, 265–275), za katero je značilno opazovanje z udeležbo ali »etnografsko terensko delo« (Bernard 1995, 136), dolgo bivanje na terenu, učenje jezika domačinov in opazovanje vsakodnevnega življenja domačinov. Raziskovalec sam doživlja situacije skupaj z domačini, jim pride blizu in tako spoznava njihovo realnost (Eriksen 2009, 40). Šele z dolgotrajnim bivanjem z njimi lahko začne zaznavati to, kar ni takoj očitno (nevidna dejstva), in jih razumevati. Tudi domačini potrebujejo čas, da se navadijo nanj, se sprostijo in spet živijo svoje utečeno življenje, kjer ne poskušajo ves čas narediti vtis na novodošlega in mu dati 'pravih' odgovorov (Bernard 1995, 136), ga ne vidijo več kot vsiljivca (Eriksen 2009, 39). Hkrati je pomembno, da raziskovalec ohranja t. i. »naivnost« (Bernard 1995, 149), kot da je stalen novinec, ki ga zanima vse, ničesar ne jemlje za samoumevno in poskuša opustiti vse sodbe. Učenje jezika je pomembno, ker omogoča sodelovanje v vsakodnevem življenju (Godina 1998, 269) in postavljanje občutljivih vprašanj (Bernard 1995, 141). Raziskovalec si dela terenske zapiske (piše dnevnik, blog, snema pogovore, fotografira, skicira itd.) o vsem, kar opazuje, tako o vsakodnevem življenju kot o temi, ki jo raziskuje.

Po omenjenih načelih metode terenskega dela sem v času terenskega dela opazovala vsakdanje življenje ljudi, saj me je zanimalo, kako živijo domačini, njihov vsakdan, da bi lahko čim boljše spoznala njihov pogled in razumevanje dogajanja. Zato sem tudi poskusila živeti podobno domačinom (početi, kar počnejo oni, kuhati in čistiti tako kot oni, nositi podobne obleke, upoštevati njihove smernice obnašanja ipd.). Jezika, ki je lokalni dialekt brazilske portugalščine, sem se učila v času prvega bivanja in ga izpopolnjevala v času terenskega dela. Pisala sem dnevnik opazovanj in osebni dnevnik. Zapise opazovanja na terenu sem objavljala tudi na blogu, kar je vplivalo na to, da sem imela s pisanjem več dela, saj zaradi varovanja osebnih podatkov vpletenih oseb nisem objavila vsega, kar sem pisala v dnevnik opazovanja. Poleg opazovanja z udeležbo sem uporabila tudi intervjuje, in sicer nestrukturirane in polstruktuirane, z otroki, mladimi, strokovnjaki in ljudmi, ki sem jih srečevala. Antropologi pogosto uporabljajo nestrukturirane intervjuje, saj se pogovarjajo z ljudmi mimogrede, v času opravljanja vsakdanjih dejavnosti (prav tam, 208). Celotno obdobje sem fotografirala različne dejavnosti organizacij in vsakodnevna opravila, vendar nisem načrtno fotografirala za pridobivanje podatkov, ti so se nabirali spontano v interakciji z domačini ob gledanju fotografij.

Zaradi etičnosti do oseb, s katerimi sem bivala v času terenskega dela, so njihova imena zamenjana, razen kadar gre za osebe, ki so bile na vodilnih ali javnih položajih.

3.1 Socialno-kulturno okolje v Corumbá

Mesto Corumbá leži 5 km od brazilsko–bolivijske meje, v centralnem zahodnem delu Brazilije, v brazilske državi Mato Grosso do Sul. Razprostira se ob reki Paragvaj, na področju Pantanala, ki je obsežno močvirno področje, bogato z raznovrstnim živalskim in rastlinskim svetom (Wikipedia 2016e). Mesto z zaledjem je l. 2002 štelo 97.238 prebivalcev, l. 2006 pa 101.089 prebivalcev (IBGE).²¹ Okoli 90 % jih je živelo v mestu samem, ostali pa na podeželju (IBGE). Prebivalci mesta sebe imenujejo *Corumbaense*²² ali *Pantaneiro* – prebivalec Pantanala. Corumbá se drži sosednjega mesta Ladário²³. Ločnica med njima je nedomačinu težko prepoznavna.

Slika 3.1: Lega mesta Corumbá v Braziliji.

Vir: Wikipedia 2012.

Podnebje je subtropsko, z vročim poletnim (od oktobra do marca) in občasno hladnim zimskim časom (od junija do avgusta) (Wikipedia 2012). Z letnimi časi je povezan tudi dež, ki uravnava vodostaj reke, vendar se klima v zadnjih letih, kakor tudi drugod po svetu, spreminja. Od oktobra do marca je bilo vlažno obdobje, od aprila do septembra pa suho (prav tam). L. 2006 je konec leta precej deževalo, kar je vplivalo tudi na dejavnosti v mestu:

Nepričakovana ovira pa je dež. Letos dežuje veliko več, kot je pred tremi leti. Tudi za domačine je že nenavadno, da toliko dežuje. In ko tu dežuje, zares dežuje! ... gre za to, da se nič ne dogaja zunaj, da so ljudje bolj doma, notri (terenski zapis z dne 28. 12. 2006).

/Z/aradi dežja je Lu preložila predstavitev ob koncu leta ..., ki bi morala biti ob 16.00. Sicer popoldne ni več deževalo,

21 Za l. 2015 je bilo število prebivalcev ocenjeno na 108.656 (IBGE). Ob popisu l. 2010 se je 27,96 % prebivalcev Corumbá opredelilo za bele, 7,10 % za črne (*pretos*), 1,21 % za rumene, 63,34 % za temne (*pardos*) in 0,38 % za domorodce (prav tam).

22 Izgovori 'korumbaénsi'.

23 Za Ladário so bili dostopni podatki za l. 2000, ko je mesto imelo 15.313 prebivalcev, ter za l. 2007, ko je imelo 17.906 prebivalcev (IBGE).

ampak baje ljudje ne bi prišli, ker je bilo preveč blatno (terenski zapis z dne 9. 12. 2006).

Reka Paragvaj je v preteklosti (konec 19. do začetka 20. stoletja) vplivala na razvoj področja, ker je edina omogočala dostop z ladjami v osrčje celine. Mesto se je v začetku 20. stoletja razcvetelo tako z ekonomskega kot kulturnega vidika, bilo je med največjimi pristanišči Latinske Amerike; z izgradnjo železnice pa reke niso več imele tako velike vloge v transportu in s tem se je tudi položaj mesta Corumbá z ekonomskega vidika poslabšal (Wikipedia 2012). V obdobju razcveta je v mesto prišlo veliko priseljencev iz Braziliije, Latinske Amerike (največ Paragvajci in Bolivijci), arabskega sveta (Sirci, Libanonci, Palestinci, ki jih v mestu kličejo za Arabce, Turke) in Evrope (predvsem Italije in Portugalske) in mnogi so v mestu ostali (Costa 2015, 35).

Slika 3.2: Pogled na center mesta, v ozadju Pantanal.

Tloris mesta deluje kot šahovnica zaradi ulic, ki se večinoma križajo pravokotno v enakomernih razdaljah. Ob večerih ljudje posedajo na širokih pločnikih ulic, če imajo ob ulici trgovino ali delavnico, pa tudi čez dan (terenski zapis z dne 24. 11. 2006). Največ hiš v mestu je pritličnih, manj dvonadstropnih, v središču je nekaj blokov. Pri zidanih hišah so v pritličju na oknih običajno kovinske rešetke. Hiše (z izjemo hiš bogatejšega sloja, ki se nahajajo v okolici centra) so podolgovate, kar pomeni, da en prostor prehaja v drugega ali pa je ob sobah ozek hodnik. Zadnji prostor je običajno kuhinja, iz katere vodi izhod na dvorišče za hišo, kjer imajo večinoma tudi umivalnik, pogosto za pranje perila. V revnih četrtih je večina hiš lesenih. Te hiše so majhne in imajo večinoma dva prostora, v mrazu in vetru pa ne omogočajo dovolj zavetja (terenski zapis z dne 20. 7. 2009). Občina je v nekaj četrtih mesta (npr. *Aeroporto*, *Nova Corumbá*) nekaj let po izvolitvi Lula²⁴ za predsednika Braziliije zgradila naselja manjših hiš z dvema ali tremi prostori.

²⁴ Luiz Ignácio Lula da Sliva, na kratko Lula, je bil prvič izvoljen za predsednika Braziliije l. 2002, z uradnim prevzemom oblasti 1. januarja 2003 (Wikipedia 2016c). Ponovno je bil izvoljen l. 2006 (prav tam). Njegova izvolitev je bila posebna, ker je predstavljal

Revnejšim so lažje denarno dostopne, vendar so majhne za velike družine, ki v njih običajno bivajo. S temi hišami se je tudi zmanjšalo število lesenih hiš. Kjer je okoli hiše prostor, naredijo obzidje ali vsaj ograjo iz lesa. V prej omenjenih novih naseljih ni ograj okoli hiš. Ljudje, ki so se preselili tja, so si želeli postaviti vsaj ograjo (terenski zapis z dne 18. 2. 2007).

V mestu se ljudje preživljajo največ s servisnimi dejavnostmi in industrijo. V industrijski dejavnosti sta bili l. 2007 največji podjetji Urucum Mineração in ITAU, prvo koplje železovo in manganovo rudo, drugo proizvaja cement (Prefeitura Municipal de Corumbá). Reka je v preteklosti omogočala preživljanje z ribolovom, to pa se zmanjšuje zaradi pretiranega ulova (terenski zapis z dne 30. 3. 2003). Z reko je povezan tudi turizem – potovanje po reki z barkami ali večjimi ladjami, obisk Pantanala (ogled živalstva, pokrajine in *fazend*²⁵) (Wikipedia 2016e) ter spolni turizem na ladjah (terenski zapis z dne 24. 1. 2007). Na reko je vezano kmetijstvo na tem področju, okolica mesta je namreč poljedelska. Značilne so velike *fazende*, ki se največ ukvarjajo z govedorejo, in manjše kmetije, ki prodajajo del svojih pridelkov ali iz njih izdelane produkte (zelenjavo, sir, sadje, prekuhano v sladice, salame ipd.) (Wikipedia 2012). V zadnjih desetletjih so na življenje na ruralnem področju in s tem tudi na mesto vplivale poplave, ki so se zgodile v 70-ih letih 20. stoletja: »P/rej je bila visoka voda na Pantanal samo v določenem času, tako da se je do tja dalo priti s kamionetom. V 70-ih pa, ko so v Braziliji začeli izsekavati gozd na severnem delu Pantanala in delati velika polja (soja, bombaž), gozd ni nič več zadrževal vode, tako da je v treh, štirih letih ta precej poplavljal in dvignila svoj vodostaj. Takrat so izgubili okoli 1 milijon govedi« (terenski zapis z dne 11. 12. 2006).

Gmotne razmere, v katerih živijo ljudje, so zelo različne. Razkorak med revščino in bogastvom je namreč velik – od ljudi, ki nimajo vsak dan hrane, do ljudi, ki imajo v lasti podjetja, ogromne kmetije ipd. (terenski zapis z dne 28. 10. 2006). V nekaterih predelih mesta živijo predvsem ljudje nižjega socialnoekonomskega razreda (npr. četrti *Cervejaria*, *Loteamento Pantanal*, *Aeroporto*) – četrt *Cervejaria* se nahaja ob reki, ostale pa nad progo.²⁶ Vmes je osrednji del mesta, kjer živijo predvsem ljudje srednjega in višjega razreda:

Razlika v mestu je zgoraj in spodaj. Ona ne bi živela nad progo in ne doli. ... V kotanjah²⁷ so drevesa in tam so revni skriti (pogovor s Thalito, terenski zapis z dne 9. 1. 2007).

V centru mesta je življenje dražje kot v zgornjem delu, tam pa je več nasilja. V centru je napredek, so trgovine, banka, bolnica, policija. Zgoraj je samo ena tržnica. Kdo bo investiral v zgornjem delu? Trg je tam že poškodovan (pogovor z Luciene, koordinatorico PCAF, terenski zapis z dne 9. 1. 2007).

Lula je naredil dobro, da se zdaj lažje dobi sredstva za kakšne projekte (socialne, vzgojne), je povedala Christiane. ... Luiz pravi, da bi morala vlada (državna in občinska) dati več priložnosti za delo. Je pa pod tem županom Corumbá

Stranko delavcev – Partido dos Trabalhadores (PT), iz katere je bil prvič nekdo izvoljen za predsednika države; med kampanjo za izvolitev je bila najbolj vidna ideja *Fome Zero* – Nič lakote, ki se je razvila v različne socialne programe za zmanjšanje revščine, iz česar izhaja tudi denar za gradnjo omenjenih hiš, denar za šolanje revnih ipd. (prav tam).

25 *Fazenda* je velika kmetija, na kateri poleg družine delajo tudi zaposleni in/ali sezonski delavci.

26 V Corumbá ne uporabljajo izraza *favela*, ki ga za opisane predele mesta uporabljajo v nekaterih brazilskih mestih.

27 Gre za del mesta blizu reke, to je spodnji del mesta.

dobila nekaj izboljšav, npr. več cest je asfaltiranih, občina daje teren za graditev hiše po ugodni ceni. Dejansko se je Corumbá v zadnjih treh letih kar povečala. Zdaj ima verjetno že okoli 100.000 prebivalcev. Revezev je po njegovi oceni okoli 60 %. In je razlika v revščini. Je revščina, ki je po celi Braziliji, in od revežev vlada kupuje glasove, ko jim da to in ono. V Corumbá pa je še mizerija, kar je še slabše od revščine, in za mizerijo se nihče ne zmeni. Sploh ne gre samo za materialno revščino, ampak, kot pravi Luiz, tudi za intelektualno, duhovno, za *ignorança* – nevednost, ne hoteti vedeti, kar je še huje (pogovor med dvema domačinoma, terenski zapis z dne 11. 11. 2006).

Po statističnih podatkih naj bi revščina v mestu padala (IBGE).²⁸ Če bi revščino merili z večdimenzionalno opredelitvijo, kjer se upoštevajo različni dejavniki, kot so možnosti za razvoj posameznika, pismenost, svoboda, zdravje, enakost ipd., bi verjetno dobili drugačne podatke; revščino namreč povzročajo različni, med seboj povezani dejavniki (Silva in Neder 2010).²⁹ Med otroki na PCAF je bilo revščino zaznati v pomanjkanju hrane, toplejših oblačil, šolskih potrebščin (kar je vplivalo na neobiskovanje šole), neprimernih bivališčih, razseljenih družinah ipd. (terenski zapis z dne 27. 7. 2003).

Veliko ljudi je brez dela. Tisti, ki nimajo rednega dela, so pogosto iz nižjega razreda – ker potrebujejo denar za preživljanje družine, delajo občasno ali delajo na črno v slabih razmerah (daljši delovni čas, nizko plačilo). Da lahko preživljajo družine, mnogi delajo dlje časa, še tretji turnus – običajno delo je dva turnusa,³⁰ tretji je od 18.45 do 22.45. Hkrati morajo mnogi v srednjem razredu delati toliko, da si lahko privoščijo tak življenjski standard, kot ga imajo. »Luan dela še zvečer, da lahko plačajo najemnino hiše, kjer živijo zdaj, ona pa dela dva turnusa« (terenski zapis z dne 11. 1. 2007). Med ranljivejšimi družinami so ženske, ki so same z majhnimi otroki – težko iščejo delo, ker nimajo denarja, da bi dale otroke v varstvo (terenski zapis z dne 22. 5. 2003). »Domačini pravijo: 'Com bariga vazia não dá para sonhar. – S praznim trebuhom je težko sanjati prihodnost.'« (terenski zapis z dne 25. 1. 2007).

V skoraj vsaki hiši se nahaja televizija, ki je običajno prižgana. »Za kosilo smo bili dogovorjeni z *dono* Valerio. ... Televizija pa je itak ves čas prižgana« (terenski zapis z dne 25. 11. 2007). »Šla obiskat Vanessino družino. Sinova dvojčka sta bila na PCAF. ... Kupili so eno od novozgrajenih hiš v *bairro*³¹ *Aeroporto*. Dnevni prostor in kuhinja sta skupaj in še dve sobi in kopalnica. ... Televizija je bila prižgana« (terenski zapis z dne 28. 2. 2007). Nakupovanje je v Corumbá namenjeno tudi temu, da oseba pokaže svoje finančne sposobnosti, da je enako zmožna kot ostali – to je verjetno tudi eden od razlogov, da se televizija nahaja tudi v domovih, kjer živijo v revščini. »Na *Assistêncio*³² je danes prišla stara gospa. 'Še televizije

28 Ko so pri merjenju revščine v Corumbá upoštevali kot dejavnik vpliva na revščino samo denar, je revščina iz 40,44 % v l. 1991 padla na 32,24 % v l. 2000 in na 16,11 % v l. 2010 (IBGE). Ekstremna revščina je iz 16,57 % v l. 1991 padla na 12,58 % v l. 2000 in na 4,34 % v l. 2010 (prav tam). 20 % najbogatejših ljudi v mestu je zaslužilo 60,11 % vsega dohodka v Corumbá, 20 % najbolj revnih pa 3,19 % vsega dohodka (prav tam).

29 V raziskavi, ki so jo na osnovi večdimenzionalne opredelitve revščine l. 2007 izvedli v Braziliji, so merili parametre s področij: značilnosti domovanja (material zidov, osvetljenost ipd.), možnosti za sanitarije, izobraževanje, možnosti za delo, razlog za nesamostojnost, denarna revščina. Ob upoštevanju samo denarne dimenzije je raziskava pokazala 20,08 % revščino, večdimenzionalni pogled pa 40,33 % (Silva in Neder 2010, 23).

30 Od 7.00 do 11.00 in 13.00 do 17.00.

31 Mestna četrt.

32 Na *Socialno pomoč* v *Cidade Dom Bosco*.

nimam!' je pojamrala« (terenski zapis z dne 13. 12. 2002). Pokazati, da si enako zmožen kot ostali, je tudi eden od razlogov, da je vidnost v socialnih medijih skupinam v slabšem položaju zelo pomembna (Miller in drugi 2016, 134).

Slika 3.3: Notranjost ene od hiš.

V srednjem in višjem razredu so l. 2006 imeli računalnike in internet po domovih, po mestu so se nahajali bari, kjer se je dalo uporabljati internet in računalnik. Internetna komunikacija je bila običajna, tako po e-pošti kot po socialnih omrežjih in Skypu. Vendar, kot so ugotovili v antropološki raziskavi v enem od brazilskih mest, možnost dostopanja in pojavljanje v socialnih medijih še ne pomeni, da imajo osebe iz nižjega razreda zato več možnosti povezav z višjim razredom (prav tam, 135). Povezujejo se predvsem zaradi dela in višji razred nima želje po dodatnih stikih (prav tam, 136). Socialni mediji in povečane možnosti, da imajo revnejše skupine enako tehnologijo kot bogati, so revnim sicer omogočili, da lahko naredijo marsikaj, česar prej niso mogli, vendar med revnimi in bogatimi še naprej ostajata socialna distanca in neenakost (prav tam, 136–139).

Od umetnosti sta v mestu najbolj zastopana ples in glasba, manj pa likovna umetnost.

... sem šla na razstavo Giovannija. ... Bilo je zelo malo ljudi. Z Giovannijem sta bili 2 gospe, ki sta ga stalno hvalili, bili navdušeni nad barvami, nad motivom ... Potem sem izvedela, da sta umetnici, da očitno slikata tudi sami. Oblečeni sta bili elegantno. Govorili sva z Paolo – njej se je zdel Giovanni ves vznemirjen, tudi zato, ker ni prišlo veliko ljudi. V mestu je bila še ena otvoritev, sicer pa je nasploh v mestu malo zanimanja za umetnost, knjižnic je bolj malo. Ljudem so všeč stvari, ki se bleščijo, so nazorne. ... Ampak je toliko zgodb, ko so tisti, ki so hoteli, to tudi dosegli! ... je večina umetnikov med bogatejšimi, že zato, ker so imeli sredstva za to, kar so želeli početi (terenski zapis z dne 30. 11. 2006).

Obstaja pa cela paleta izdelkov domače obrti, ki so povezani z estetskim izražanjem – veliko ljudi veže, izdeluje nakit, uporabne ali okrasne predmete iz naravnih materialov. Še posebej znani so izdelki iz gline, ki predstavljajo tipične živali Pantanala. Dogodek, ki še posebej predstavi ustvarjalnost in estetsko izražanje, je karneval. »Karneval je bil spet pravo pisano dogajanje! ... Šole sambe si zastavijo tematiko, vsako leto pripravijo novo glasbo in oblikujejo raznolike maske za spreved, ki se predstavi v času tekmovanja« (terenski zapis z dne 19. 2. 2007).

V mestu je veliko različnih cerkva in verskih skupnosti. Največ je katoličanov, potem evangeličanov, manj je drugih skupnosti.³³ »Sekt in različnih cerkva je v mestu cel kup (Evangeličanska, Katoliška, Adventistična, Binkoštna, Cerkev štirih stebrov, Cerkev 24 ur ...). Veliko ljudi hodi v različne cerkve in jih menjava. Pravijo, kako jim je pomagalo, nadaljujejo pa z enakim življenjem« (pogovor z duhovnikom, terenski zapis z dne 17. 11. 2006). Vključevanje besede 'bog' je v vsakodnevem pogovoru v Corumbá nekaj običajnega (več v poglavju 3.2.1.4 Verska skupnost).

O nevarnosti v mestu in nasilju so mnenja deljena:

Nasilje v Corumbá ni hudo, je kar varno, sploh v primerjavi z drugimi mesti. Ljudje sprejmejo druge ljudi. ... Niso tako odprti. ... Je pa res, da ti pomagajo, če vprašaš, v drugih mestih tega ni (pogovor s sosedom, ki je v Corumbá priseljen, terenski zapis z dne 5. 1. 2007).

V tem delu države so najbolj prijazni, sprejmejo ljudi (pogovor z domačinom, terenski zapis z dne 17. 1. 2007).

Četrti *Aeroporto* in *Cervejaria* sta nevarni zaradi preprodaje drog, kraj, tolpa, zloraba, prostitucije (pogovor z Luciene, koordinatorico PCAF, terenski zapis z dne 9. 1. 2007).

Večina prijav pride iz zgornjega dela mesta³⁴ – ker živijo v pomanjkanju, mama je pogosto sama. V četrtih, kjer so bolj revni, je več nasilja (intervju s Fabiem, koordinatorjem *Conselha Tutelar*, terenski zapis z dne 22. 1. 2007).

Okradli so kuhinjo v PCAF, po strehi so šli notri. Najprej so šli v trgovino z gradbenim materialom, potem k sosedom³⁵, pa se je soseda zbudila, potem so šli v PCAF. Zlomili so mrežo na oknu, vzeli nekaj hrane, nože in še nekaj materiala (terenski zapis z dne 2. 2. 2007).

Ustrelili so Edsonovega brata v bok, ko je šel s tržnice domov. Ljudje so pospravljali tržnico, veliko jih je bilo. Stopili so k njemu in mu rekli, naj jim da mobilni telefon. Ni ga hotel dati, zato ga je vrgel čez visoko ograjo na dvorišče. Takoj so ga ustrelili (terenski zapis z dne 25. 3. 2003).

Spomnila sem se fanta. Lu mi je povedala, da so ga ustrelili, ker je slučajno prišel med dve tolpi, ki sta se pripravili (terenski zapis z dne 29. 10. 2006).

Včeraj so vdrl v salezijansko hišo – prerezali kovinsko ograjo, vzeli radio iz kombija, vdrl v avto ... in hoteli odpreti vrata z daljincem, ki ga ima v avtu, verjetno zato, da bi ukradli avto. Ampak na srečo je ... slišal, da se nekaj dogaja in so pobegnili. Pred dvema tednoma so ukradli tri avte – vse ukradeno gre v Bolivijo. Prejšnji teden so sredi popoldneva hoteli vdreti v salezijansko hišo v času, ko tam ni nikogar – našli so prerezano ograjo, ampak očitno niso naredili ničesar. Povedali sta mi za primer, ko so ustrelili punco, ker ni hotela dati mobilnega telefona, pred kratkim so okradli punco, ki

33 V popisu l. 2010 se je 64,9 % prebivalcev Corumbá opredelilo za katoličane, 19,79 % za protestante, 5 % za 'brez vere', 2,4 % za reinkarnacioniste, manj pa za budiste, muslimane, umbando, domorodske tradicije itd. (IBGE).

34 Nad železnico.

35 Imeli so majhno trgovino s hrano.

je imela pri sebi 10.000 realov (1.000.000 sit) in še nekaj dolarjev. ... V tem letu so namreč že okradli ... (denar v njeni sobi) in ponoči je ropar vstopil v ... sobo, vendar se je ustrašil njenega krika in je pobegnil. Vdrli so v ... sobo (na šoli) in mu ukradli denar. ... Opozorili sta me, naj ne hodim z nahrbtnikom peš, ker je očitno, da nisem od tu (terenski zapis z dne 28. 11. 2006).

Nehala sem sama hoditi zvečer s kolesom domov. Čeprav se mi nikoli ni nič zgodilo, tudi ko sem pred 3 leti sama hodila peš zvečer in čez vikende ... A ker jih skrbi za mene, nekoga pokličem, da me pelje (terenski zapis z dne 24. 1. 2007).

Nevarnosti v mestu so povezane tudi z lego mesta ob meji. Ta namreč vpliva na mnoge različne vidike življenja v mestu. Na bolivijski strani meje sta v bližini dve mesti, Puerto Quijarro (tako ob meji) in Puerto Suarez (20 km od meje). »Kadar gre za mejo na suhem, ko si 'čez cesto v drugi državi' in se mesti v sosednjih državah nahajata zelo blizu, v Braziliji uporabljajo izraz *ciudades gêmeas* – mesti dvojčka (terenski zapis z dne 24. 1. 2006). Tako v Braziliji kot v Boliviji so prva večja mesta precej oddaljena: v Braziliji je Campo Grande, glavno mesto države Mato Grosso do Sul, oddaljen 420 km, v Boliviji pa Santa Cruz de la Sierra čez 600 km. To pomeni, da ljudje naštetih obmejnih mest, vključno z mestom Ladário, živijo hkrati tako realnost obmejnega življenja kot neke vrste izoliranost v lastni državi. Gre tako za simbolno kot za geografsko oddaljenost: npr. cesta med mestoma Campo Grande in Corumbá je speljana skozi nenaseljena področja, pa tudi signala za mobilni telefon tam ni, čeprav je promet intenziven, tudi zaradi čezmejnega trgovanja (Costa 2015, 40).³⁶ Zaradi velikih razdalj med mestom samim ter središči produkcije in distribucije dobrin so cene teh v Corumbá višje kot v notranjosti države (prav tam, 51). Čeprav so povezave z državo pogoste (cestni in zračni promet), veliko *Corumbaensejev* tudi zaradi stroškov potuje malokrat.

Gibanje v obmejnem prostoru na obeh straneh meje je svobodno, za pot dlje v notranjost države pa je potrebno dokazilo o uradnem vstopu. To vpliva tudi na možnosti za trgovanje, tako legalno kot ilegalno. Mejni prehod namreč predstavlja eno glavnih poti iz zahoda celine na vzhod (Oliveira in Costa 2012, 5). Mnogo ljudi prečka mejo dnevno oz. zelo pogosto, tako trgovcev kot nakupovalcev (Costa in Oliveira 2014, 216). Bolivijski trgovci so v teh okoliščinah našli nišo zase in zaradi možnega svobodnega gibanja ob meji začeli trgovati brez uradnega uvoza v državo. Cenejše dobrine, kot so bile na voljo v središču Corumbá, kjer se nahaja največ trgovin v mestu, so Bolivijci začeli prodajati tako na bolivijski strani meje kot v Corumbá. Nižje cene omogoča nižja vrednost bolivijske valute v primerjavi z brazilsko,³⁷ v primeru nekaterih dobrin, npr. obleke, pa gre tudi za produkte nižje kakovosti (Costa 2015, 51). Od tega imajo veliko tudi potrošniki z nižjo kupno močjo, saj lahko za nižje cene dobijo več raznolikih produktov (prav tam).

Bolivijski so postali del vsakdana kot zelo pomemben del sistema vzdrževanja (prim. Costa 2015, 49), saj so

36 Imenovani avtor od l. 2009 v Corumbá opravlja etnografske raziskave za razumevanje konfliktov med Brazilci in Bolivijci na področju neformalnega trgovanja (Costa 2015, 1).

37 Bolivijska valuta je boliviano, brazilska pa real.

bili večinski prodajalci tako na bolivijski tržnici (*Ferinha Boliviana* ali *Feira Bras-Bol*), ki je bila edina stalna tržnica v mestu, kot tudi na mobilni tržnici, ki se vsak dan seli na drug konec mesta. Poleg tega so imeli tudi majhne trgovnice v mestu s podobnimi produkti kot na tržnicah.³⁸ »Res je, da Bolivijci tu veljajo za manjvredne, ampak vseeno je na tržnici najboljši nakup nekaterih stvari. Tam najdeš cel kup reči – obleko ..., čevlje za tako in drugačno priložnost, plenice, verigo za kolo, budilko, elegantno ročno uro, igrače, vijake, šah, prejo itd.« (terenski zapis z dne 10. 11. 2006).

Mobilna tržnica je pomembna zaradi svežega sadja in zelenjave, tako iz Bolivije kot podeželske okolice Corumbá, v manjših količinah pa se dobi tudi vse prej omenjene izdelke, ki so večinoma iz Bolivije in kitajskega porekla. V Boliviji Brazilci opravljajo nakupe na veliki tržnici za mejo ali v brezcarinskem trgovskem centru 20 km stran.

S Silvio sva šli na *feira* (tržnico) v Bolivijo, ker so tam stvari cenejše. Šli naj bi tudi dvignit prenosni računalnik ... (terenski zapis z dne 18. 11. 2006).

... sva šla v Bolivijo po računalnik ... in predračun za še en računalnik (terenski zapis z dne 20. 11. 2006).

... potem smo šli v Bolivijo ... po blago ... (terenski zapis z dne 25. 11. 2006).

Lu nakupovala za opremo hiše ... Pravi, da je večina stvari cenejših v Boliviji in da na tak način Corumbá nima prihodnosti, da to postaja začarani krog (terenski zapis z dne 2. 1. 2006).

Isti ljudje so lahko kupovali na tržnici ali hodili na tržnico v Bolivijo in hkrati zaničevalno govorili o Bolivijcih:

Na poti v Bolivijo so Bolivijci pregledovali dokumente šoferjev. Puncam se je to zdelo odveč. Še posebej, ker je bil vojak, ki je pobiral dokumente, tako mlad, da niti polnoleten ni deloval, kot so rekle. Sem mislila, da dokumente pregledujejo v računalniku (predvsem zaradi kraje avtov), pa smo videle, da nimajo računalnika, samo en zvezek ... In je padlo nekaj žaljivk na račun Bolivijcev (terenski zapis z dne 18. 12. 2006).

Bolivijci so na robu družbe, manj veljajo, imajo težave s kontrolo in prepovedmi (Costa 2015, 37). Pri Brazilcih veljajo za zaostale, revne, manj skrbijo za higieno in so podkupljivi (prav tam, 42). »Bolivijci ne skrbijo toliko za higieno. Otroci več delajo, kot se učijo, delajo na tržnici, imajo težave z obstankom na enem mestu« (iz pogovora z osebo, ki je vpeta v pedagoške procese, terenski zapis z dne 9. 1. 2007).

Po mnenju Coste gre za dvojno stigmo – Bolivijci so tako tujci kot ljudje, ki so domorodnega izvora, namreč večina teh, ki živi ob meji, izvira iz domorodnih skupin v Boliviji, to so Aymara, Quéchuá, Kamba

38 Pri prodaji Bolivijcev v Corumbá je šlo za neformalno, na pol legalno prodajo, saj je šlo samo za prenos dobrin čez mejo, ker je gibanje v obmejnem prostoru svobodno. Bolivijci so poskušali pridobiti različne dokumente, ki bi jim omogočali prodajo, pri čemer so oblasti sodelovale in dopuščale tržnico v bližini središča mesta. Kljub temu so tržnico l. 2013 po 20 letih obstoja zaprli, kar sta v sodelovanju izvedla ekonomski sektor v Corumbá in zvezna policija (Costa 2015, 48). Bolivijski trgovci so namreč postali tekmeči obstoječim trgovcem v mestu, ki so večinoma priseljenci (Sirici, Libanonci, Palestinci), a so v mestu že tako dolgo, da so 'Brazilci' (prav tam, 52). V Corumbá so l. 2010 omejili tudi gibanje bolivijskih taksijev, l. 2011 so omejili nakupovanje Brazilcev v Boliviji in s tem tam zmanjšali prodajo, l. 2013 pa so poleg tržnice zaprli tudi druge majhne trgovine Bolivijcev v mestu (prav tam, 56–57).

in Chiquitana (Costa 2015, 38). Veliko oseb bolivijskega izvora pa je že rojenih v Corumbá in imajo brazilsko državljanstvo, hodijo v brazilske šole, služijo vojaški rok, so dvojezični – a še vedno jih kličejo za Bolivijce (prav tam, 40).

Kot je bilo že omenjeno, pa je z mejo povezana tudi ilegalna prodaja: »Povedali sta mi, da so med ilegalnim blagom, ki pride v Brazilijo, najpogostejše stvari za vsakdanjo rabo (obleke, bižuterija, pripomočki osebne higijene), droge, orožje, v Bolivijo pa gredo ukradeni avtomobili« (terenski zapis z dne 28. 11. 2006). Na carini ne ustavljajo vsega prometa in preverjajo predvsem produkte, ki se lahko tihotapijo, kot so obleke, pijača, pnevmatike, medtem ko droga z lahkoto pride v Corumbá in Ladário,³⁹ prenašalce droge namreč večinoma ustavijo pri izhodu iz Corumbá, na poti v notranjost države (Costa in Oliveira 2014, 223).⁴⁰ Prodaja droge v mestu se je po l. 1990 povečala, znamenje tega je bilo povečano število *bocas*⁴¹, preprodajajo pa predvsem kokain in *pasta base*⁴² (prav tam 2012, 8).⁴³ Po raziskavah Oliveira je v preprodajo vključenih veliko ljudi vseh socialnoekonomskih razredov, tako neposredno kot posredno, s tem da nekateri prodajajo drogo v mestu, nekateri pa se ukvarjajo s prodajo večjih količin v notranjost države (prav tam 2012, 8, 11). Za nakup droge v Boliviji se poleg denarja, predvsem ameriških dolarjev, uporabljajo tudi ukradeni avtomobili (Oliveira in Costa 2012, 16).

Preprodajalci imajo v Boliviji vzpostavljene neposredne stike. Če je kontrola ob meji zelo aktivna, uporabijo prenašalce, ki so najpogosteje mladi fantje iz nižjega srednjega razreda, ki počnejo še kaj drugega, drogo pa preprodajajo za hitrejši zaslužek (Costa in Oliveira 2014, 224). Težko je izvedeti, kje so *bocas* (Oliveira in Costa 2012, 9). Te so večinoma običajne družinske hiše, kjer se vsakdanje življenje prepleta s preprodajo droge – otroci se igrajo na dvorišču, obešajo perilo ipd., nikogar ni, ki bi nadzoroval te prostore, tudi ni zaznati bistveno povečanega nasilja okoli teh prostorov, kot je npr. značilno za Rio de Janeiro ali São Paulo (prav tam, 19–20). Nihče ne želi imeti ob sebi *boco*, se pa ustvari neko sobivanje – preprodajalci se izogibajo nasilju, poskušajo spoštovati mir vsakdana in pomagati sosedom pri raznih težavah (prav tam, 21–22). Nakupovalcev *base* v soseski namreč ne gledajo z odobravanjem, zato prodajalci iščejo nove strategije za prodajo drog (npr. v barih), da nakupovalci ne bi prišli v bližino hiše, s čimer zmanjšajo stres sosedov in preprečijo, da bi policija lahko našla *boco* (prav tam, 21). Kjer prodajajo kokain, je drugače, ker gre za drogo bogatih (prav tam).

39 Droga potuje od zahoda proti vzhodu celine.

40 Oliveira od l. 2010 izvaja etnografsko študijo prodaje drog v mestu Corumbá in okolici (Oliveira in Costa 2012, 8). O drogah v mestu so mi razlagali že v času prvega bivanja v Corumbá, povedali so mi tudi za nekaj mest, kjer se droga prodaja, sama pa sem se s tem srečala posredno, če je v kakšni družini otrok iz PCAF kdo jemal drogo.

41 Prostor, kjer prodajajo drogo.

42 Pripravek iz kokaina, skrajšano *base*.

43 Policija je l. 2011 zbrala informacije o 280 *bocas* v mestu, a jih je še več (Costa in Oliveira 2014, 222).

3.2 Skupnost

Corumbaense čutijo pripadnost različnim skupinam ljudi in v teh skupinah imajo različno intenzivne odnose. Za tiste, ki jih imajo za bolj pomembne, pogosto uporabljajo že omenjeni izraz *comunidade* – skupnost (terenski zapis z dne 6. 12. 2006; 15. 1. 2007), pri čemer gre lahko za sosesko, versko skupnost, mesto ipd. V tem poglavju je predstavljenih nekaj značilnih skupnosti. Nekateri ljudje so del samo nekaterih od naštetih, nekateri pa imajo še druge skupnosti. Ena od skupnih značilnosti teh raznolikih skupnosti je solidarnost. To bomo predstavili v tem poglavju. Med povezovalne elemente teh skupnosti spada tudi komunikacija. Opisali bomo nekatere značilnosti v komuniciranju, pri čemer je tu predstavljena tudi zunanja podoba kot način komunikacije o sebi in z drugimi. Predstavili bomo tudi enega od obredov, povezanih s skupnostjo, to je obred pitja čaja *tereré*.

3.2.1 Opis

Med najpomembnejšimi skupnostmi za osebo je družina, pogosto razširjena. Zaradi njenega pomena je predstavljena v posebnem poglavju. Skupnost so za osebo lahko še sosedje, soseska, ljudje iz njihove verske skupnosti, prijatelji, sodelavci ipd. Za te skupnosti so značilni tesnejši, bližji odnosi kot z drugimi ljudmi, sodelovanje, podpora drug drugemu, določena mera zaupanja, pogosti stiki in druženje. »T/u niso toliko individualisti kot mi, vedno je neka skupnost, ki ji pripadajo, za katero delajo (družina, prijatelji ipd.)« (terenski zapis z dne 26. 11. 2006). Ko oseba razlaga o kakšni skupnosti, govori o njej kot o nečem posebnem, nečem njenem – iz njenih besed je mogoče razbrati občutek pripadnosti tej skupnosti. To se potem pokaže tudi iz dejanj, saj za skupnost poskrbijo, skupnost jim je prioriteta. Na delovnem mestu je najbolj vidno, kaj ima največjo vrednost – delo je seveda pomembno, potrebno ga je dokončati, vendar imajo ljudje, odnosi prednost. In to je mogoče razbrati tudi na drugih področjih človekovega življenja. »Tu prednost dajo ljudem, ne delu. To pomeni, da se hecajo, da si vzamejo čas. Npr. Luciene⁴⁴ se ne pritožuje, če se pogovarjajo, namesto da bi kaj delali« (terenski zapis z dne 2. 12. 2006).

Ne glede na zasedenost osebe si bo ta vzela vsaj nekaj trenutkov časa za ljudi – lahko je to mimogrede – in vedno se bo odvijalo nekaj na osebni ravni, kjer bo ena ali druga oseba prepoznana, lahko v kratki pohvali, šali, lahko v omembi kakšnega preteklega skupnega dogodka, v vprašanju, kako ji gre ali kako je z njeno družino, v potrditvi kakšnega dogovora, lahko v gesti, načinu izrečenih besed ipd. Tako na svoj način tudi kratka komunikacija utrjuje odnos med ljudmi.

Da imajo ljudje prednost, pokaže tudi druženje, ki predstavlja večino časa osebe, tako v družini kot izven

44 Uradno je imela naziv koordinatorica PCAF, opravljala je vlogo ravnateljice v timu okoli 25 zaposlenih.

nje. Redko so sami. Radi se obiskujejo – sami gredo na obisk, veseli pa so tudi obiskov, ki pridejo k njim, čeprav pogosto nenajavljeni, tudi na kosilo povabijo drug drugega k sebi domov.⁴⁵ Družijo se tudi ob pijači ali gredo skupaj na kak obrok, a tega je manj v nižjem in nižjem srednjem razredu, kjer se pozna nižja kupna moč. V primerjavi s Slovenijo se več vsakodnevnega druženja v Corumbá odvija pred hišami, na ulici, kjer si odrasli izmenjajo mnenja z znanci, sosedi, sorodniki, se pošalijo, si povedo kakšno zgodbo, nekateri skupaj pečejo meso na žaru:

Kar nekaj ljudi je sedelo pred hišo – veliko ljudi si prinese stole ven, na ulico, in sedi tam. Če niso na stolu, sedijo na ograji. Če so sami, samo opazujejo, če so še s kom, se pogovarjajo in skupaj opazujejo. Sem mislila, da se to dogaja samo bolj proti večeru, pa sem videla, da jih je tudi čez dan kar nekaj. Večinoma je pred hišo tudi nekaj prostora do ceste, običajno vsaj 1,5 m, lahko tudi več. Sosedje od PCAF imajo trgovinico in levo in desno je običajno stol, kjer velikokrat kdo sedi (terenski zapis z dne 24. 11. 2006).

Na druženje pred hišami vpliva tudi velikost hiš. Mnogo hiš je namreč majhnih in zaradi visoke temperature je dopoldne in proti večeru bolj znosno zunaj, še posebej, če hiša nima klime ali primerne ventilacije. Ko je mraz, so manj zunaj.

3.2.1.1 Soseska

Sosesko v Corumbá lahko predstavljajo eni sosedje, lahko cela ulica, v precej primerih na isti ulici ali zelo blizu živi tudi razširjena družina. Pogosto sodelujejo, pripravljeni so si pomagati. Ko se srečajo ali vidijo pred hišo, poklepetajo. Tudi otroci se gredo k sosedom, prijateljem igrati (terenski zapis z dne 9. 1. 2007). Če je pri sosedu kakšen star človek, ga kdaj obiščejo, mu kaj prinesejo, izkažejo pozornost (v besedi ali dejanju), kadar se srečajo. Če je potrebno, jih tudi pazijo, če ni kakšne posebnosti, ki zahteva veliko odgovornost. To naredijo, tudi če odnosi s sosedi niso nič posebnega (terenski zapis z dne 19. 1. 2007; 14. 2. 2007; 22. 2. 2007). Med sosedi je pogost tudi dogovor, da pazijo hišo drug drugemu, kadar so zdoma; kadar gre v takem primeru za sorodnike, gredo v sosedovo hišo tudi spat. »Silviina babica je šla v Rio in Silvia spi v njeni hiši« (terenski zapis z dne 19. 1. 2006).

Nasprotno pa se skušajo čim manj družiti s sosedi, pri katerih se jim zdi, da se dogaja kaj zanje nesprejemljivega (se ne strinjajo s kakšnim obnašanjem, je kdo izrekel kakšno nevšečno besedo ali ni pozdravil ipd.) ali nesprejemljivega po zakonu (nasilje, preprodavanje ali uporaba droge, sum na spolne zlorabe, pedofilija). Kadar sumijo na kaj takega, ne dovolijo otrokom, da bi šli v tiste hiše. Revščina teh družin pa prispeva k temu, da se ta pozornost zmanjša. Kadar kakšna družina nima dovolj hrane, si starši želijo, da bi bil otrok nahranjen – za hrano so pripravljeni več tvegati in tudi dopustiti, da gredo otroci v

⁴⁵ Mobiteli so bili v času terenskega dela 1. 2006 in 2007 že precej razširjeni in veliko dogovorov za druženje je potekalo po telefonu, običajna so bila tudi preverjanja v zadnjem trenutku, ali dogovor še velja. Kljub temu pa je bilo kar precej obiskov tudi spontanih.

kakšno situacijo, ki morda pomeni nasilje nad otroki:

V neki četrti se je zgodil primer pedofilije, kjer je odrasel moški otrokom dajal hrano, hkrati pa jim kazal pornografske filme ali kako drugače izvajal spolno nasilje. Ko je potekalo sojenje proti njemu, so mame otrok, nad katerimi je izvajal spolno nasilje, pred sodiščem demonstrirale, da ga ne bi obsodili. Razlog je bil, da so njihovi otroci pri njem dobivali hrano. Kot pravijo: 'A fome doi. – Lakota boli' (terenski zapis z dne 25. 1. 2007).

3.2.1.2 Prijateljstvo

Značilno za odnose v Corumbá je, da ljudje preživijo veliko časa z ljudmi, s katerimi se dobro razumejo in jih imajo za svoje prijatelje. Ti so lahko kot del družine in se udeležujejo družinskih dogodkov. Nasploh je prijateljstvo lahko precej intimen odnos v smislu bližine in tematik, o katerih se pogovarjajo, večkrat hodijo objeti (terenski zapis z dne 3. 2. 2007). S prijatelji (in tudi sorodniki) se pogovarjajo o svojih težavah in jih skupaj z njimi rešujejo. Če oseba tega ne počne z njimi ali jim vsaj ne pove, da se ji kaj dogaja, ji to lahko zamerijo:

Christiane mi do zdaj ni še ničesar zamerila. Ampak to, da ji nisem povedala, zakaj mi je bilo včeraj tako hudo, in sem k njej prišla potem, ko sem to že sama predelala ... to mi je pa močno zamerila. Ker stvari se rešuje skupaj, morala bi priti k njej. Prav presenetilo me je, kako zelo pomembno ji je bilo to (terenski zapis z dne 26. 1. 2007).

Prvo zaupanje med osebama se hitro vzpostavi, osebne zgodbe si lahko začnejo pripovedovati takoj (prim. poglavje 3.2.3.1 Govorjenje). Nekateri imajo poznanstva že za prijateljstvo, vendar se tovrstno prijateljstvo loči od prijateljstva, ki se je že izkazalo za vredno zaupanja. Da se to zgradi, pa je potreben čas in dogodki, v katerih se izkaže, kako sta osebi povezani. Kot pomembne značilnosti prijateljstva poudarjajo zaupanje, da lahko računaš na človeka, da ne laže in ne govori za hrbtom ter izkaže pomoč, ko jo prijatelj potrebuje. Z omenjenimi značilnostmi so povezani tudi najpogostejši razlogi, da se prijateljstvo razdre (npr. tebi pove eno, drugi osebi drugače, kar ti tako ali drugače izveš – ker ta oseba pozna tvojega soseda; ali pa ti ne pove, da je bil s kom, ki ga ti ne maraš; morda v težki situaciji ni prišel blizu – npr. ob smrti v družini, ob pomanjkanju denarja ipd.) (terenski zapis z dne 30. 10. 2006; 3. 11. 2006; 17. 1. 2007). Kadar se prijateljstvo konča zaradi izdaje zaupanja, se nekateri o tem pogovorijo, drugi ne. Zgodbo o tem lahko povedo drugim prijateljem, tudi večkrat, ostalim pa tega ne govorijo, ker ne želijo, da širijo slabo mnenje o tem človeku (terenski zapis z dne 3. 11. 2006). Po izdanem zaupanju je prijateljstvo težko obnoviti.

Prijateljstvo je možno tako samimi ženskami ali moškimi kot med ženskami in moškimi. Pri slednjih lahko pride do težav v primeru, kadar ima druga oseba partnerja, ki je ljubosumen. Dobrih prijateljev ima oseba lahko malo ali precej. Nekateri jih imajo v oddaljenih krajih, ker so se preselili, in zaradi njih so se pripravljani odpraviti na dolgo pot, tudi če so pred kratkim govorili, da morda nimajo denarja ali da jim

daljša pot ne leži (terenski zapis z dne 19. 1. 2007).

Med prijatelji je običajno tudi druženje ob pijači ali hrani. Najpogostejše fraze za povabilo na druženje so: »Vamos tomar um teres! – Gremo/greva na *tereré!*«, »Vamos tomar uma cerveja! – Gremo/greva na pivo!«, »Vamos comer churrasco⁴⁶! – Gremo na *churrasco!*«, »Vamos no lanche. – Gremo nekaj pojest«. Pitje *terereja* kot oblika druženja je bolj običajno med mladimi.

V maju praznujejo dan prijateljstva, ko si pošiljajo ali predajajo sporočila o pomenu prijateljstva. Sporočila na temo prijateljstva si pošiljajo tudi sicer, čez vse leto. Pripravijo jih v obliki voščilnic ali kratkih slikovnih in/ali besednih sporočil, ki jih izročijo osebno ali pošljejo po drugi osebi. Če pošljejo pismo prijatelju, priložijo še kakšno takšno sporočilo ali dopišejo kakšno geslo o prijateljstvu. S pojavom e-pošte se je pogostost takih sporočil povečala, s pojavom socialnih omrežij pa so jih začeli širiti več po tej poti. V času mojega terenskega dela je bil npr. najbolj razširjen Orkut⁴⁷, med mladimi tudi MSN Messenger⁴⁸ (terenski zapis z dne 5. 12. 2006). Pogosto uporabijo izraz *te amo* (ljubim te), ki ga lahko rečejo partnerju, prijatelju ali osebi, ki jo čutijo kot bližnjo (npr. učitelju).

3.2.1.3 Sodelavci

Odnosi s sodelavci so različni, tako kot je različen odnos do službe, dela. Tudi na delovnem mestu poteka način pogovarjanja, ki je v splošnem značilen za tamkajšnje okolje – družabnost, izmenjava zgodb, šaljenje (glej poglavje 3.2.3.1 Govorjenje). Za razliko od drugih okolij pa so tu previdni pri vsebini, ker ne vedo, kaj bo slišal nadrejeni in kako bo to razumel. S sodelavci imajo na začetku previden odnos, ker jih še ne poznajo, in najprej potrebujejo potrditev, da jim lahko zaupajo. Včasih jim povejo kakšno informacijo in opazujejo, ali jo bo oseba zadržala zase, včasih opazujejo, ali bo oseba poskrbela za vse ali samo zase ipd. (terenski zapis z dne 28. 2. 2007). Če je odnos med sodelavci in z nadrejenim dober, so se pripravljene angažirati za kaj dodatnega, npr. kaj dodatno narediti, priti na kakšno dodatno dejavnost ipd. Odnosi na delovnem mestu pa so lahko tudi dvoumni, saj se večkrat dogajajo stvari, ki so javne, vidne vsem, hkrati pa si v privatnih pogovorih izmenjujejo drugačne, celo nasprotujoče si informacije.

V mestu Corumbá je delo dragoceno, ker se zavedajo, da je precej ljudi brezposelnih. Zato se potrudijo, da delo imajo, ni pa nujno, da imajo svoje delo radi. Med delovnim časom skušajo urediti tudi stvari za druge skupnosti, ki jim pripadajo, predvsem za družino, včasih tudi za sosesko ali skupnost, v kateri so dejavni

46 Churrasco je govedina, pečena na žaru.

47 Orkut je bil Googlovo socialno omrežje, v času mojega terenskega dela je bil v Braziliji že pravi hit (terenski zapis z dne 30. 10. 2006), Facebook so začeli uporabljati pozneje. Imel je podobne funkcije kot Facebook. Google je ukinil delovanje Orkuta 30. 9. 2014 (Orkut, elektronsko sporočilo avtorici, 6. 7. 2014).

48 Internetno socialno omrežje, ki je omogočalo pisno komunikacijo uporabnikov.

(terenski zapis z dne 8. 1. 2007). »Delo je samo še ena reč zraven, zelo se ukvarjajo s privatnim. Dela ne čutijo kot priložnost, veselje, treba bi bilo delati na tem, da bi delo čutili kot nekaj več« (iz pogovora z vodilno osebo v pedagoški organizaciji, terenski zapis z dne 9. 1. 2007).

Odnos do nadrejenega sodelavca, do avtoritete, je mešanica strahu, spoštovanja, včasih tudi izigravanja, kadar se želijo s čim okoristiti. Avtoriteto poslušajo in pustijo, da vodi, redko sami kaj predlagajo, če k temu niso povabljeni. Pripravljeni so narediti kaj več, vendar včasih za to pričakujejo povračilo. Razumejo, da povračilo ne more biti vedno denar, pričakujejo pa kaj v odnosu, kakšno ugodnost (npr. uporabo službenega avta, izposojajo orodja za domov, razdelitev hrane, ki je bila darovana organizaciji) ali možnost, da gredo kdaj prej iz službe. Pred avtoriteto se ne želijo izpostavljati, še posebej, če bi morali povedati negativno mnenje. Povedati negativno kritiko naravnost je nezaželeno (glej poglavje 3.2.3.1 Govorjenje), še posebej avtoriteti, saj s tem oseba izpostavi sebe, ne vseh kolegov, v imenu katerih govori. Raje molčijo in se pritožujejo, kot da bi povedali, kaj jih teži. Ko že nekaj časa meljejo težavo, se kdaj kdo izpostavi in to pove. S tem sicer tvega, da ga nadrejeni vzame na piko, da se mu zameri, predvsem pa tvega, da o njem nima več dobrega mnenja (terenski zapis z dne 7. 11. 2006). A hkrati obstaja možnost, da po tem dogodku dobi posebno mesto. Če se to zgodi, ima oseba, ki se izpostavi, posebno vlogo – večinoma si zasluži spoštovanje tako nadrejenega kot sodelavcev, hkrati pa postane vir strahu, ker se ne ve, kaj se lahko od te osebe še pričakuje, saj se je že bila pripravljena izpostaviti in očitno opazi stvari, ki ne delujejo dobro (terenski zapis z dne 15. 12. 2006). Zaradi tega ima lahko težave s sodelavci, saj ne vedo, kaj vse še lahko pove nadrejenemu, ker že ima njegovo zaupanje. Vedno obstaja sum, da ima zdaj privilegij, ne glede na to, ali nadrejenemu še kdaj kaj pove ali ne. Če je oseba dovolj priljubljena med sodelavci, svojo priljubljenost ohrani tudi po tem, ko se izpostavi.

Omenjeni strah in posledice različnih dejanj zadržujejo ljudi, da bi na delovnem mestu preizkušali zaupanje tako kot v drugih odnosih. Tudi če je bilo vse v redu leta in leta, še vedno obstaja majhna možnost, da se kaj spremeni, in raje ne tvegajo.

Ker je v komunikaciji potrebno skrbeti za pozitivno naravnost, se večkrat zgodi, da je na videz vse v redu, kar naenkrat pa pride zaposleni z izjavo, da ne more več, ker ima že tako velike težave (npr. doma, z zdravjem ipd.), ali pa ima take načrte, da ne more več delati tam (ker se bo preselil, je dobil službo drugje itd.). »Rodolfo bo šel v Cuiabá, ker so tam boljše plače. Mesto Corumbá po njegovem nima prihodnosti« (terenski zapis z dne 15. 2. 2007).

3.2.1.4 Verska skupnost

Verska skupnost v Corumbá je skupnost, ki je povezana z udeleževanjem obredov, povezanih z vero. Ljudje

so večinoma verni, omenjanje Boga/boga v pogovoru je običajno, molili smo npr. na umestitvi nove sodnice za mladoletne (terenski zapis z dne 8. 1. 2007).

Do zdaj sva pri vseh ljudeh opazila, da so verni. Bog za njih je, o tem ni dvoma. Kako si ga predstavljajo, kakšne so odgovornosti itd., to pa je različno pri vsakem. Če si veren, še ne pomeni, da tako živiš. Lahko so *malandri*⁴⁹, pa imajo na sebi tetovažo 'Nossa Senhora',⁵⁰ veliko ljudi nosi križ ali so *devotos*⁵¹ Mariji, svetniku (terenski zapis z dne 4. 11. 2006).

Drug drugega vprašajo: »Que comunidade você frequenta? – V katero skupnost hodiš?« ali »Em que igreja que você participa? – V kateri cerkvi sodeluješ?« (terenski zapis z dne 5. 11. 2006), povezano pa je s tem, kam hodiš k verskim obredom, v katero cerkev, v kateri župniji si aktiven. Pričakovani odgovor je del mesta, kjer se ta verska skupnost/župnija nahaja in/ali ime župnije, cerkve.

V katoliških skupnostih si duhovniki na različne načine prizadevajo graditi skupnost. Z vsakim poskusijo vzpostaviti osebni odnos, ga vsaj malo spoznati. »Župnik je že pred mašo hodil po cerkvi in so ga ljudje pozdravljali (objemali). Tudi po maši so prišli k njemu« (terenski zapis z dne 12. 11. 2006). Nove člane ali obiskovalce verske skupnosti pogosto javno pozdravijo, ljudje jim zaploskajo.⁵² Če začnejo hoditi v drugo skupnost v istem mestu in tam postanejo aktivni, jih posebej predstavijo. Gredo tudi k duhovniku, se predstavijo in povedo, da bodo sedaj hodili k obredom tam. »Pri maši je *padre*⁵³ ... povedal, da sem ponovno prišla v Corumbá. 3 so prišli k meni, da me pozdravijo. Tudi ko so prišli obiski v *abrigo*, sta me 2 prišla pozdravit in mi zaželeto srečo« (terenski zapis z dne 29. 10. 2006).

V katoliških skupnostih pri vodenju skupnosti verniki prevzamejo različne odgovornosti.⁵⁴ Nekateri se ne želijo izpostavljati, še vedno pa želijo biti člani skupnosti, tako da pričakujejo, da so opaženi – vendar ne preveč, da jim ne bi bilo treba narediti kaj, česar si ne želijo. Pri dogajanjih med obredi večina ljudi sodeluje – z govorjenjem, petjem, kazanjem. Kadar je obred tak, da ne omogoča sodelovanja ali duhovnik ne vključuje dovolj ljudi, tem to ni všeč in komentirajo. Od duhovnika ne pričakujejo avtoritete, da odloča sam, ampak sodelovanje: »Tu so laiki tisti, ki vodijo župnijo in so vpleteni v vse dejavnosti Cerkve, tudi tam, kjer se odloča, ni glavni župnik« (terenski zapis z dne 5. 12. 2006).

Primer povezanosti in pomembnosti odnosov je viden pri pozdravu miru – to je del maše, kjer si ljudje sežejo v roko in zaželejo mir drug drugemu. V Sloveniji si dajo roke ljudje, ki sedijo skupaj, v Corumbá pa ljudje poleg tega še hodijo po cerkvi in gredo k tistim, ki jih opazijo in poznajo, ter se objamejo. »Mene so

49 *Malandro* pomeni slab človek, nevreden zaupanja, ki počne kaj nedovoljenega.

50 Tatu Marije, Naše gospe.

51 *Devotos* pomeni, da se ljudje zavežejo, da bodo nekaj počeli v čast svetniku ali Mariji, npr. da bodo ob določenih dnevih molili, pripravili praznovanje ipd.

52 Izkušnje imam iz katoliških verskih skupnosti, povedali pa so mi podobno tudi za nekatere druge ali pa sem slišala take pozdrave, ko sem bila pred prostori različnih skupnosti, kjer izvajajo obrede.

53 Duhovnik.

54 Domačini podobno navajajo tudi za druge verske skupnosti, vendar nimam izkušenj z njimi.

objemali vsi, ki so me vsaj malo poznali, drugi pa so mi dali roko« (terenski zapis z dne 5. 11. 2006). »*Paz de Cristo* (pozdrav miru) si zaželi še po maši, še posebej prijatelji« (terenski zapis z dne 12. 11. 2006).

Če kdo ne prihaja več, se v skupnosti vprašajo, ali kdo ve, kaj se dogaja z njim, in poskusijo to izvedeti. Tisti, ki izve, potem pove ostalim članom skupnosti, ki jih to zanima, in pove, ali bo oseba še prihajala ali ne.

Povezanost z versko skupnostjo je bolj pomembna za tiste, ki so v njej aktivni. Kadar imajo težave in so prepričani, da jim vera, verska skupnost ali aktivno udejstvovanje v njej lahko pomaga, ta skupnost zanje postane bolj pomembna. Nekateri v verski skupnosti povedo za težavo, ko se jim dogaja, spet drugi pa zgodbo o tem povedo, ko je težava že rešena, in povedo, kakšno vlogo je v tem igrala verska skupnost ali udeležba pri obredih.

Seveda je življenje verske skupnosti raznoliko, včasih bolj živo, včasih manj, odvisno je tako od ljudi samih kot od duhovnika. Če komu niso všeč odnosi v skupnosti, gre drugam. »/S/ta mi povedala, da zdaj hodita v *Fatimo*⁵⁵, ker v ... ni bilo v redu. Ni jima bil všeč način duhovnika, z ljudmi se ni dalo dogovoriti ...« (terenski zapis z dne 12. 2. 2007).

3.2.1.5 Osebe z ugledom

Ugled tudi v Corumbá naredi osebo pomembno, vendar tega ne sme poudarjati, obnašati se mora preprosto, enako drugim. '*Gente boa* – dober človek je,' je izraz, s katerim želijo povedati, da se človek poleg tega, da je dober in počne dobre stvari, tudi pogovarja z ljudmi, jih posluša, se ne povzdiguje nadnje, čeprav ima ugled ali je na nekem položaju. Lahko gre za ugled, povezan s hierarhijo – to se spoštuje in avtoriteti se ne ugovarja. Kljub temu pa se od človeka pričakuje, da tega ne izkorišča in da se z ljudmi pogovarja na enaki ravni. Svoj nadrejeni položaj lahko oseba uveljavlja očitno: »Ker sem ta in ta, naredite to,« vendar to ne doživi odobravanja pri ljudeh, tudi če izvedejo, kar oseba zahteva (terenski zapis z dne 15. 12. 2006). Ljudje pričakujejo, da se bo oseba z njimi pogovarjala in jim tako sporočila, kaj naj naredijo, ne da to od njih zahteva, ker je več od njih. Za *Corumbaense*, še posebej za ljudi nižjega in nižjega srednjega razreda velja, da so zanje vsi ljudje enaki: »Brazil é nosso! – Brazilija je naša!«, nihče ni vreden več kot drugi. Pogosto stavek izrečejo tisti, ki imajo manj moči v družbi (niso vodilni, politiki, so v nižjem razredu ipd.). S tem hočejo poudariti enakost in preseči nepravilnosti.

55 Ena od katoliških župnij v mestu.

3.2.1.6 Primer dogodka v lokalni skupnosti

Mnogi dogodki se ob različnih priložnostih v mestu odvijajo javno ali v skupnosti, širši od družine. Poleg praznikov, ki jih praznujemo tudi drugod po svetu (božič, novo leto ipd.), so med pomembnimi še npr. *carnaval* (karneval, čas pustovanja), praznik *Nossa Senhora da Candelária* v februarju (praznik Naše Gospe iz Candelarie, ki je zavetnica mesta), praznik ob obletnici ustanovitve mesta v septembru (celotedensko dogajanje, med drugim imajo parado, poteka festival). Nekaj dogodkov je vezanih na posamezne skupnosti ali imajo manjši pomen, npr. januarja *feira do São Sebastião* (praznovanje ob godu sv. Sebastjana), ki jo praznujejo predvsem na manjših in večjih kmetijah v okolici Corumbá, ko priredijo večdnevno dogajanje za širšo okolico, ki vključuje mašo in/ali molitve, pojedine in ples.

Med pomembne praznike spadajo tudi *festas juninas*. Gre za praznovanja, ki se odvijajo ves junij in v začetku julija v čast svetnikom sv. Antonu, sv. Janezu, sv. Petru, katerih god se praznuje v juniju. Priredijo jih mestne četrti, pogosto v povezavi z verskimi skupnostmi, lahko pa tudi posamezne organizacije, npr. v četrti *Dom Bosco* jo organizira *Cidade Dom Bosco*, v četrti *Cervejaria* pa, kjer je tradicionalno veliko ribičev, saj je četrt poleg reke, jo organizira katoliška skupnost *São Pedro*, ker svetnika štejejo za zavetnika ribičev. *Festa* je priložnost za ples, zabavo, druženje in denarno podporo skupnosti. Nastopijo skupine s tradicionalnimi plesi, v katere vključijo pridih šaljenja, plesalci pa so oblečeni v kmečka oblačila. Običajno nastopi precejšnje število plesalcev. Vključijo lahko tudi kakšne druge ples, npr. izraelske, ker je v mestu skupnost Izraelcev (terenski zapis z dne 27. 6. 2003). Prodajajo tipično hrano, na voljo so različne, bolj ali manj tradicionalne igre, podobne igram na sejnih, ob katerih se zabavajo predvsem otroci in mladi, večino časa je na voljo glasba za ples. *Festa* pripravijo in izvedejo prostovoljci, v pripravo hrane je vključenih mnogo ljudi v četrti, izkupiček pa je namenjen skupnosti, ki *feira* organizira.

3.2.2 Tereré

Tereré je čaj, ki se ga v Corumbá pije v družbi. V Braziliji je poznan predvsem na območju države Mato Grosso do Sul, izven Brazilije pa tudi v Paragvaju, Boliviji in Argentini (Wikipedia 2016f). Pije se mrzlega, najbolje z ledeno mrzlo vodo. Čaj ima rahlo grenak okus, včasih mu dodajo še kako koreninico, zelišče ali sadje za dodaten okus ali zdravilni učinek. Dobro odžeja v vročini, pijejo pa ga tudi v hladnih dneh, vendar malo manj (terenski zapis z dne 20. 7. 2009). Ne pijejo ga pozno zvečer – po njem se pogosteje hodi na stranišče zaradi snovi, ki jih vsebuje,⁵⁶ pogosto pa tudi zaradi količine spite tekočine.

V posodo dajo približno eno tretjino zelišč za *tereré* in čez nalijejo mrzlo vodo. Posoda je v tej regiji

56 Domačini trdijo, da je *tereré* diuretik.

pogosto narejena iz volovjega roga (*chifre de boi*) ali iz kovine in okrašena. Za pitje uporabljajo kovinsko slamico (*bomba* ali *bombilha*), pogosto okrašeno, ki ima na spodnjem koncu cedilo, da ob pitju ostane čajna mešanica v posodi. *Tereré* se pripravi prej, saj potrebuje nekaj minut, da 'sam spije vodo', kot razložijo domačini. Ko je čajna mešanica namočena, čaj najprej spije tisti, ki ga je pripravil, ali tisti, ki bo pozneje točil vodo v posodo (terenski zapis z dne 30. 10. 2006), saj je mešanica na začetku močna, lahko tudi polna drobnih delcev čaja, ki se pozneje usedejo na dno in niso več moteči. Slamica mora biti od vsega začetka v posodi in se je ne sme jemati ven, sicer se jo težko da nazaj, lahko pa se jo v zgornjem delu vrtili, če se je čaj preveč zgoštil in voda ne pride do dna.

Tereré si družba podaja v krogu. Eden začne, si natoči toliko vode, da je pokrita vsa čajna mešanica, in spije vse, kar je v posodi, običajno je to nekaj požirkov. Ponovno natoči in poda posodo osebi ob sebi, ki spet spije vse in vrne posodo. Znak, da je oseba spila vse, je brbotajoč zvok ob potegu tekočine po slamici. Ljudje si podajajo posodo iz rok v roke naprej v krogu, pri čemer velikost kroga ni pomembna. Če kdo reče hvala, to pomeni, da ne bo več pil. Včasih v manjših krogih tisti, ki toči vodo, sebi nalije večkrat, nad čimer se ostali pritožijo (terenski zapis z dne 1. 12. 2006).

S kom se pije *tereré*? S poznanimi ljudmi, to so prijatelji, sodelavci, sosedge, vsaj kdo običajno pozna osebo, ki se vključi v *roda de tereré* – krog, v katerem se pije *tereré*. Zelo redko *tereré* pije ena sama oseba. Pije se ga ob različnih priložnostih, vedno pa je to skupen čas, čas za pogovor. Lahko ga pijejo ob koncu delovnega dne (terenski zapis z dne 1. 12. 2006), v prostem času (terenski zapis z dne 21. 11. 2006) ali med sestanki, tako s sodelavci v delovnem času kot v skupnostih, kjer pripravljajo kakšen dogodek (terenski zapis z dne 7. 11. 2006). Kadar ga pijejo med sestanki, sestanek poteka po načrtu in *tereré* medtem kroži med udeleženci. Do ideje za pitje v prostem času lahko pride spontano ali se namensko dogovorijo, da bodo pili *tereré*. »Vamos tomar um teres⁵⁷? – Gremo pit *tereré*?« ali »Vem tomar *tereré* com a gente! – Pridi pit *tereré* z nami!« sta tipični vabili. *Tereré* pomeni čas za ljudi. »Hecale smo se in pile *tereré*« (terenski zapis z dne 21. 11. 2006). Lahko so prej in potem zelo vpeti v delo, a delo takrat počaka, ker so ljudje bolj pomembni (terenski zapis z dne 1. 12. 2006; 5. 12. 2006). Mnogim je to dnevni ritual. Pogovarjajo se običajne stvari, ki se jih tudi sicer – o vsakodnevnih dogodkih, o temah, za katere čez dan ni bilo časa, pogosto pa se odprejo tudi globlje teme, za katere je potrebno zaupanje. »Po kosilu smo pile *tereré* v pisarni. Punce so zbirale parfume in pogovarjale smo se o ženskah« (terenski zapis z dne 21. 1. 2007). Pitje *tereré* ustvarja zaupanje in prispeva k povezanosti, občutku skupnosti.

57 Namesto cele besede *tereré* uporabljajo tudi izraz *teres*.

Slika 3.4: Družba ob pitju terereja.

Med nekaterimi ljudmi pa ima pitje *terereja* negativen prizvok, še posebej, ko ga povežejo z mladimi. »Sentado embaixo da ciriguela e tomando tereré – Ves čas sedi pod slivo mombin⁵⁸ in pije *tereré*« (izjava z Delavnice o delu z družino, terenski zapis z dne 25. 1. 2007) je primer takega mnenja. V tem kontekstu pitje *terereja* pomeni, da oseba nič ne dela, ne prevzame odgovornosti in čaka, da se samo od sebe kaj zgodi, ne glede na to, v kakšnih okoliščinah je in kakšna je potreba, da se kaj naredi. Gre torej za pogled nekaterih odraslih na vedenje ljudi, predvsem mladih.

3.2.3 Komunikacija

3.2.3.1 Govorjenje

V Corumbá govorijo eno od narečij brazilske portugalščine. Ker tja prihajajo ljudje iz različnih koncev Brazilije, je mogoče slišati več različnih narečij. Ena od značilnosti govornega jezika se je izkazala za zanimivo v povezavi z ostalimi opazovanimi dejavniki na terenu. Gre za izraz *gente*⁵⁹. Uporabljajo ga, kadar govorijo o splošnem 'ti', kar pomeni 'ljudje'. Enak izraz uporabljajo tudi zase, kadar govorijo o sebi. Na primer: »Gente não sabe o que fazer« To lahko pomeni: »Človek ne ve, kaj bi naredil,« še pogosteje pa: »Ne vem, kaj naj naredim.« Pomen je odvisen od konteksta. Uporabljajo tudi zaimek *eu* – jaz, kadar govorijo o sebi, vendar je pogostejša uporaba izraza *gente*, kar je opazno že pri otrocih (terenski zapis z dne 12. 11. 2006; 4. 12. 2006).

58 Pogosta vrsta drevesa, ki ima sadeže velikosti sliv v rumenih in rdečih odtenkih.

59 Izg. ženti.

Beseda *gente* se sliši pogosto – Brazilci so zgovorni ljudje, radi si pripovedujejo o dogodkih, ki so se jim zgodili, izraz *gente* pa jim omogoča, da se manj izpostavijo, tudi če govorijo o sebi. Radi se srečujejo, pogovarjajo. Ko se srečajo, steče vsaj kratek pogovor, redko se samo pozdravijo (terenski zapis z dne 28. 5. 2003; 18. 11. 2006), kot je že opisano v poglavju 3.2.1 Opis skupnosti. Pogovor o tem, kaj se je komu zgodilo, je običajen, bodisi osebam, ki se srečajo, bodisi ljudem, ki jih poznajo vsi vpleteni v pogovor. Oseba lahko v istem dnevu večkrat ponovi zgodbo različnim ljudem ali pa jo drugi ljudje povedo naprej. Naslednji dan se navadno govori že druge zgodbe. Tema večine pogovorov so torej ljudje, izraza 'opravljanje' za ta način pogovora ne uporabljajo. Pogosta tema so tudi novice, predvsem iz mesta ali države, in osebni komentar na to temo. Če se izkaže, da ima oseba različno mnenje kot ostali navzoči, je raje tiho, kot da komentira (terenski zapis z dne 4. 12. 2006).

Ko si pripovedujejo o tem, kar se je zgodilo, ponovijo dogodke ali pogovor do podrobnosti. Zveni, kot da bi si pripovedovali zgodbe, in navzoči jih poslušajo:

Prišel je gospod, ki je povedal, da je našel svojo hčer ... Ta gospod je povedal vse, kar je povedal njej, potem je nadaljeval z detajli o tem, kako jo je našel in kaj vse je povedal fantu. Vsaj trikrat je povedal, da je nevarno, da *está com bariga* (je noseča). ... Kot da pripovedujejo zgodbo, ki je zanimiva, in to za vse (terenski zapis z dne 30. 10. 2006).

Kadar jih vprašaš o kakšni stvari, ti povedo natančno, kaj je kdo rekel. Npr. Rachele je danes ponovila vse, kako je bilo na župniji, ko so snemali – kaj je kdo rekel, kdo je prišel, odšel ... (terenski zapis z dne 30. 10. 2006).

Dodala sem še svojo zgodbo z *barato*⁶⁰. Rachele je začela to zgodbo pripovedovati vse od začetka, z več podrobnostmi, drugačnim tonom (terenski zapis z dne 8. 11. 2006).

Če govorijo o sebi, se prikažejo v dobri luči. Tudi če se v situaciji niso odrezali najbolje in je zgodba žalostna, smešna ipd., razložijo, da niso mogli drugače, kot da ni bilo od njih odvisno, da se je tako razvilo, sklicujejo se na okoliščine. Redki so poslušalci, ki si upajo v takem primeru naravnost reči, da niso dobro ravnali. Izjema so mladi, prijatelji, včasih sodelavci, ki zgodbo pogosto obrnejo na smešno in se pripovedovalcu smejijo, se delajo iz njega norca. Oseba se brani, razlaga, vendar ima prednost zabavanje. Pomembno je prispevati zgodbe, vsi jih prispevajo.

Brazilci se tudi pogosto 'hecajo', 'zezajo', 'zafrkavajo', 'šalijo'. Včasih deluje kot norčevanje iz koga, vendar ti tega ne vzamejo za slabo in dopustijo, da se iz njih hecajo, zezajo (terenski zapis z dne 24. 11. 2006; 30. 11. 2006; 2. 12. 2006; 6. 12. 2006):

S Christiane sva se hecali, naenkrat pa je prišlo do meje. [Rachele je] ležala ... na postelji, ker jo je bolel trebuh. Potem se je Christiane začela zezati, da bo poklicala prijatelje, da naj pridejo na pogreb. Takrat je prišla tudi Silvia in obe sta

60 *Barata* je ščurek.

poklicali nekaj ljudi. Rachele je govorila »Para!«⁶¹, se smejala, kazala izraz nemoči (terenski zapis z dne 18. 11. 2006). Veliko sta se smejala zaradi Rachele, ki je danes prvič vozila kombi ... Hecale smo se ... Ves čas smo se smejale, kot bi v vsem iskale smeh (terenski zapis z dne 21. 11. 2006).

/S/em razmišljala, da so Brazilci bolj potrpežljivi, se ne jezijo toliko, in tudi če je kaj bolj hudo, se še vedno smejijo, hecajo (terenski zapis z dne 26. 11. 2006).

Pri kosilu se je Eric hecal, da hoče *madrinho* (botro), češ da jo Pedro že ima in da bi on tudi imel eno (terenski zapis z dne 30. 11. 2006).

Silvia se je potem hecala in mi ni hotela vrniti enega *chinela*⁶² (terenski zapis z dne 18. 12. 2006).

Čez dan so se spet zezali z *dono*⁶³ Roso, pa je bila cel dan pri nas, šele zvečer je šla, kot da ji to [zezanje] ni težko (terenski zapis z dne 27. 12. 2006).

Slika 3.5: Hecanje.

Da se radi pogovarjajo, se pokaže tudi, ko srečajo neznane ljudi, tudi z njimi se lahko začnejo takoj pogovarjati – ko čakajo na avtobus, v trgovini, cerkvi, starši pred šolo, v restavraciji itd. Če se v določeni situaciji izkaže, da si zaradi nečesa poseben (nisi domačin, si prostovoljec, se ti v življenju dogaja nekaj posebnega ipd.), te vprašajo o tem in želijo slišati tvojo zgodbo (terenski zapis z dne 23. 2. 2007). Če ne veš, da se ne poznajo, dobiš vtis, kot da se dobro poznajo. Obstajajo pogoste teme takih pogovorov, kot so vreme, dogajanje v zvezi s skupno točko (npr. avtobus, če oba čakata avtobus), dogajanje v mestu, kakšna osebna zgodba, ki naredi osebo za posebno (pogumno, se ji je zgodila krivica ipd.), izmenjava receptov, deljenje izkušenj. Tudi neznanim se predstavijo v pozitivni luči, če je zgodba o njih samih. Presenetljivo gre lahko za zelo osebne zgodbe, včasih intimne podrobnosti, tako da lahko resnično deluje, kot da so v

61 Pomeni »nehaj«.

62 Brazilski izraz (m. spola) za japonko; mn. *chinelos* – japonke.

63 *Dona* je naziv za žensko, pomeni gospa, vendar ga ne uporabljajo za vse ženske, »je eden od znakov spoštovanja« (terenski zapis z dne 25. 11. 2006).

zelo dobrih odnosih. Če so skupaj dlje kot samo za nekaj stavkov, se pogosto vprašajo, od kod so, v opis tega pa sodi tudi razlaga družinskih vezi in sosedov, kar se pogosto izkaže za iskanje skupnih poznanstev. Večinoma se ljudje po takih pogovorih ne vidijo več, včasih pa se zgodi, da se iz tega razvije sodelovanje, prijateljstvo.

Pogovarjajo se veliko in v pogovoru z različnimi ljudmi, znanimi ali neznanimi, se lahko tudi hecajo. Dovolijo si tudi fizično bližino – npr. danes se je Rachele pogovarjala z enim fantom in ga je držala za roko; objemajo se okoli ramen, hrbta (npr. danes mene Gustavo, v petek Teodor), za pozdrav se objamejo. Hecaš se z nekom, ki so ti ga ravno predstavili ali pa je neznan in sta skupaj zaradi priložnosti (v trgovini vrsta, čakaš na nekoga). Če razmišljam nazaj, kaj so se pogovarjali, je bilo to večinoma o ljudeh. Kaj kdo počne, kaj se mu je zgodilo, kaj mislijo o njem. Ko govorijo o sebi, se velikokrat hecajo iz tega. Ne povedo pa veliko o sebi, take stvari se pogovarjajo z bližnjimi prijatelji (npr. Rachele s Christiane in Silvio, tudi z mano, povedala mi je, da se je največ pogovarjala s prijateljico, ki je lani umrla, da drugemu ni še nobenemu toliko zaupala) (terenski zapis z dne 3. 12. 2006).

Cel dan je bil pri nas [v *abrigu*] en fant Gustavo ... Poznala ga je samo Rachele. So se hecali med sabo, se pogovarjali, mu pustili otroke in je znal z njimi (terenski zapis z dne 5. 11. 2006).

Ko sva čakali prodajalko, da nama poišče krilo, sta bili tam tudi dve gospe iz Ria de Janeira. Kar začeli sta se pogovarjati, Silvii je bilo to normalno (terenski zapis z dne 18. 11. 2006).

Želja po tem, da se pokažejo v dobri luči, ima tudi drugo plat. »Veliko govorijo, manj naredijo. Ne zmorejo sodelovati skupaj, ker vsak hoče *aparecer*⁶⁴, vsak dela na svoj način« (terenski zapis z dne 24. 1. 2007), je domačinka komentirala delo ljudi iz različnih služb na področju sociale. Vendar se direktnega nestrinjanja ne pokaže, še posebej ne osebi, s katero se ne strinjaš. To je značilno tudi za službena okolja, kjer se do avtoritete redko pokaže nestrinjanje, kritika. To se navadno dogaja v manjših skupinah, sicer izpostavljanje ni pogosto, saj so se ljudje redko pripravljeni izpostaviti – izraziti nestrinjanje jim namreč pomeni izpostaviti se. Nestrinjanje lahko pove direktno avtoriteta, včasih prijatelji. Tudi negativne kritike ne poveš naravnost (terenski zapis z dne 10. 3. 2003). »Ko sem pred 3 leti kdaj rekla, da bi bilo treba kaj popraviti in sebe nisem izključila iz tega, nisem preložila tega na druge, sem vedno izpadla kot črna ovca« (terenski zapis z dne 7. 11. 2006). Če se ti zdi, da kaj ni bilo dobro, to poskušaš povedati na primer s predlogom, kaj bi lahko naslednjič spremenili, ali dodaš, v čem so dobri in kaj bi lahko še izboljšali. Če negativna kritika ni izražena dovolj previdno, so ljudje nezadovoljni, zdi se jim, da tisti, ki je povedal kritiko, ne vidi celostne slike, dobrih plati, da bi moral upoštevati tudi te in druge dejavnike. Slab vtis pusti tisti, ki pove negativno kritiko, ne tisti, ki je naredil kaj narobe.

Hkrati pa je treba reči naravnost, če kaj želiš, sicer se ne bo nič zgodilo. Če govoriš na splošno, kaj je potrebno narediti, vsi vzamejo na znanje, naredil pa ne bo nihče nič:

... tukaj je tako, da če ne poveš direktno, kaj potrebuješ, ti tega ne naredijo, ne povedo (terenski zapis z dne 5. 12.

64 *Aparecer* pomeni želeti, da te vsi opazijo in da narediš dober vtis.

2006).

Na sestanku smo se zmenili, kakšen material potrebujejo za delavnice čez nekaj dni. Ko so se delavnice začele, materiala ni bilo. Kje je? Vsi smo ga iskali, našli smo ga na kupu v knjižnici. Ni bil pripravljen posebej za vsako delavnico. Ker tega ni nihče rekel. Prostovoljci so povedali, kakšen material potrebujejo in Brazilci so to uredili, niso pa ga razdelili za vsako delavnico posebej, čeprav so vedeli, za kaj je, saj jim nihče ni naravnost rekel, naj to naredijo (terenski zapis z dne 18. 7. 2009).

Ohranjanje dobrega odnosa je temeljni del komunikacije. Ljudje, odnosi imajo vedno prednost pred težavami ali delom in težko jim je reči ne, ko jih kdo prosi, da naj pomagajo ali kaj naredijo:

Včeraj sem se pogovarjala s Thalito (psihologinja) – pravi, da ima težave reči ne. To sem slišala od več ljudi. Sama pravi, da je morala sprejeti, da ne zna reči ne in da se tega uči – npr. da ne sprejema več pacientov ob vsaki uri (terenski zapis z dne 31. 10. 2006).

Vprašala sem jo, če tudi drugi težko rečejo ne. Je rekla, da je zelo verjetno, da ja, ker so v službah pogosto prijatelji in ne morejo reči ne drug drugemu (terenski zapis z dne 1. 11. 2006).

Sara je danes dvakrat oponašala moj glas – kot globok, odrezan. Ko so prišli otroci v biblioteko prosit/vprašat za neke stvari, sem jim zares odrezano rekla, še posebej, ko sem se spomnila, kako reagirajo Brazilci. In ženske imajo višji glas, ko govorijo, se igrajo z glasom (terenski zapis z dne 9. 11. 2007).

Odnos je pomemben tudi v situacijah, ko se nekaj zdi v tistem trenutku težko ali nemogoče. Če takrat želi oseba nekaj doseči, uporabi *jeitinho*⁶⁵. Gre za poseben način pogovora, pri katerem se oseba, ki želi nekaj doseči, naredi nemočno, razloži situacijo, v kateri je sama nemočna, in se hkrati preda na milost in nemilost osebi, katero prosi za spregled pravila (terenski zapis z dne 26. 10. 2006). Običajno gre za situacije, ki vključujejo nekaj formalnega, npr. na uradu, ko so uradne ure ravno končane ali če osebi manjka kakšen dokument pri urejanju česa formalnega, ali če ni česa pravočasno uredila ali da se spregleda in podaljša rok za neko opravilo, ali da nekoga spustijo naprej v vrsti ipd.

»Danes sem šla po žig za prestop meje. Bila sem pozna, me je skrbelo, ali mi bo uspelo ali ne. Je bilo že čez uro, a sem se odločila, da uporabim 'brazilski' način: malo *chorar* – 'zajokaš', se narediš ubogega, lepo pogledaš, vso krivdo daš nase, drugi osebi se daš v roke, da začuti, da je ona najboljša, in upaš, da bo šlo. In je šlo, dobila sem žig! Uhu, očitno sem dojela njihov način! Pri tem se oba čutita, da sta naredila, kar je treba, tudi oseba, ki ugodni prošnji, se čuti 'izpolnjeno'« (terenski zapis z dne 18. 1. 2007).

Gre torej za situacije, ki formalno ne omogočajo izpeljave nečesa. Oseba, ki to potrebuje ali je dolžna narediti, se naredi nemočno in prosi za spregled, družbeno pričakovan odgovor pa je pritrdilen. Značilna stavka sta: »A senhora / O senhor não pode dar um jeito/jeitinho?« in »Será que não tem um jeito?« Približen prevod: »Gospa/Gospod, bi se dalo to narediti? Gospa/Gospod ne bi mogla/mogel narediti ...?« in »Ali ne bi bilo možno? Mislite, da bi se lahko našel način?« Prevod je približen zato, ker je stavek vedno v

65 Dobesedni prevod je 'mali način'. Izhaja iz besede *jeito*, ki pomeni način.

kontekstu. Ni potrebno uporabiti besede *jeito* ali *jeitinho*, dovolj je pričakovani način vedenja, primerne besede, izraz na obrazu,⁶⁶ drža telesa – izraziti nemoč, na kratko opisati to nemoč, morda se celo narediti krivega, imeti malo jokajoč glas, skesan pogled, prositi za odstopanje od pravila, in kadar greš čez rok, tudi obljubiš, da boš to kmalu naredil. Nikakor se pogovora ne sme začeti formalno ali z izražanjem moči, saj ta način ne omogoča uporabe *jeitinha*.

Najbolje deluje, če moški prosi žensko, ali če ženska prosi moškega. Moški za moškega bi pogosto uporabil malo drugačen način, kadar pa gre za dve ženski, včasih deluje, včasih ne, ker lahko prevlada tekmovalnost. Če bi oseba, ki jo prosijo za spregled pravila, odgovorila, da to ni možno, da se je treba držati pravila, bi druga oseba morda še enkrat poskusila. Če bi bila še enkrat zavrnjena, bi bila razočarana, morda celo jezna, ker je to odstopanje od pričakovanega vedenja. Ko bi zavrnjena oseba pripovedovala to zgodbo drugim, bi osebo, ki je zavrnila odstopanje od pravila, opisala kot slabo, kot da ne razume, kaj je realnost.

Pri tem ne gre za uslugo, saj se usluga vrne, pri uporabi *jeitinha* pa gre lahko za neznani osebi. Morda lahko deluje kot podkupovanje ali neupoštevanje zakonov, vendar ljudje *jeitinha* večinoma ne vidijo tako.

3.2.3.2 Izražanje čustev, občutkov

V primerjavi s Slovenci so Brazilci bolj nasmejani ljudje. Tudi če so resni, se v komunikaciji z njimi hitro začuti nekakšna pozitivna naravnost, h kateri sodi tudi vanjo vključen smeh. »Danes se je začel vpis na PCAF. Prišlo je veliko ljudi in so morali čakati. Ves čas enak obraz, nič se niso pritoževali« (terenski zapis z dne 31. 10. 2006). Lahko bi rekli, da se pričakuje, da so ljudje veseli, nasmejani. Kot je bilo omenjeno v prejšnjem poglavju, se pričakuje tudi šaljenje, smejanje v družbi, kjer so si ljudje bližje ali se pogosto srečujejo.

Z žalostjo je drugače: sprejemljiva je nekaj časa, vendar se čez nekaj dni pričakuje, da je oseba prešla žalost in vidi poti naprej ali pa se vsaj vede tako. Verjamejo, da vedenje in komunikacija, kjer je smeh, kanček veselja, omogočata, da človek prej najde poti za naprej.

Zdi se, kot da ne smejo pokazati vseh čustev, še posebej ne jeze ipd. Kot da je prav, da so ves čas dobre volje. Silvia je bila žalostna, ker je bila ... obletnica smrti njene mame. Punce so bile zaskrbljene, ona pa je rekla, da je vse OK. Otroci naj bi bili ves čas veseli. Kot da naj bi od neke starosti naprej kazali samo veselje, zadovoljstvo (terenski zapis z dne 28. 10. 2006).

66 Kot pri majhnem otroku, ki ima velike, proseče oči in ne moreš drugega, kot da mu ustrežeš.

Tudi jeza je eno od čustev, ki jih ni zaželeno kazati v javnosti. »Zlepa se ne razjezijo oz. to redko pokažejo. Sama sem s tem večkrat imela težave. Vsaj pri odraslih sem to opazila, pri otrocih se mi zdi, da ne toliko« (terenski zapis z dne 24. 10. 2006). Jeza in izražanje negativne kritike sta namreč povezana in ne eno ne drugo ne kaže ljudi v dobri luči – najbolj tistih, ki to izražajo, predvsem zato, ker s tem mečejo slabo luč tudi na tiste, s katerimi se ne strinjajo ali so nanje jezni. »Spomnila sem se, kako so Suzilene vsi komentirali, ko je prišla k meni in se naglas jezila in so jo slišali tudi drugi« (terenski zapis z dne 29. 11. 2006). Najbolj napačno torej ne ravna tisti, ki je naredil kaj narobe, ampak tisti, ki nestrinjanje s tem izrazi z jezo. Namesto tega se pričakuje izraz, ki ne pokaže ničesar, govorjenje pa naj bi imelo ton, ki ne kaže na jezo. Jeza je torej problem tistega, ki jo čuti, ne njenega povzročitelja. Lahko poveš, da je to zaradi koga drugega, ampak to je stvar, ki jo lahko rešiš samo sam, da ne boš več pod stresom ali živčen. Biti živčen (*nervoso*) ali pod stresom (*estressado*) je namreč sprejemljiv način izražanja jeze (terenski zapis z dne 19. 3. 2003). *Nervoso* v tem pomenu predstavlja tudi nemoč, da izraziš jezo, narediš kaj v zvezi s tem, zaradi česar si jezen.

Drugi možni posredni način kazanja jeze in nemoči je pritoževanje. Pred njim oseba običajno reče, da je vse v redu, da še kar gre, potem pa pride na vrsto pritoževanje ali pripovedovanje o težki situaciji. Pogovor se zaključi s potrditvijo, da se da, da je možno, da obstaja način, da bo oseba ali njena družina našla način, kako naprej. Tak ali podoben obrazec se uporablja med ljudmi, ki se poznajo, v profesionalni situaciji ali v skupnosti, kjer se ljudje večkrat srečajo (terenski zapis z dne 8. 2. 2007). »Prišla ena gospa v biblioteko, z nasmehom na ustih, potem pa je ... govorila in se začela jokati« (terenski zapis z dne 10. 11. 2006).

Pogost način za izražanje jeze, podobno kot nestrinjanja ali negativne kritike, pa je seveda tudi humor. »Brazilci [so] bolj potrpežljivi, se ne jezijo toliko, in tudi če je kaj bolj hudo, se še vedno smejujejo, hecajo« (terenski zapis z dne 26. 11. 2006). Šaljenje oz. povedati nekaj na sproščen način velja za enega od načinov, po katerem lahko kaj dosežeš in ohraniš dober odnos. Ne splača se biti *estressado* – v Corumbá so prepričani, da se vedno najde pot, da se nekaj naredi. Lahko da se bo kaj odvil počasi, ampak se bo dalo: »Vamos dar um jeito, não se preocupe! – Bomo že, našli bomo način, nič ne skrbi!« (terenski zapis z dne 7. 11. 2006). Kadar se kdo preveč vznemirja, pogosto rečejo tudi: »Brasil é nosso! – Brazilija je naša!«, kar v tem primeru pomeni: »Ne skrbi, se bo našel način, ne sekiraj se preveč. Bomo že!«

3.2.3.3 Zunanja podoba

Brazilci se z zunanjo podobo precej ukvarjajo – s čistočo, urejenostjo, obleko, frizuro ipd. Kadar gredo od doma, poskrbijo, da so urejeni, da so videti lepi, doma je to manj pomembno. Pojma lep videz in urejenost sta si blizu, vključujeta tudi različne dodatke in kozmetiko, ne nujno ličil. Pomembnost urejenosti in nasploh zunanje podobe ni povezana z denarjem ali starostjo in velja tako za moške kot ženske. Če oseba

ne ve, v kakšnih razmerah živijo ljudje, je lahko po prvem videzu večine prepričana, da jim gre s finančnega vidika dobro. V revnejših družinah se pri otrocih opazi, da imajo manj oblačil, npr. tudi po šoli nosijo šolsko uniformo (terenski zapis z dne 3. 12. 2006). Evropejci bi verjetno videli podobne obleke, kot so jih navajeni v Evropi, Brazilcem pa se zdi, da so urejeni bolje kot Evropejci.

Domačin Maciel, mlad fant, me je vprašal: 'Zakaj vi Evropejci potujete, kot da ste berači?' Razložil je, da v mestu srečuje popotnike iz Evrope, ki so oblečeni kot berači – v širokih majicah, bluzah, v obledelih barvah, strganih, širokih hlačah – namesto da bi bili urejeni. Iz tona je bilo zaznati, kot da jih podcenjujemo (terenski zapis z dne 28. 11. 2006).

Obleka in obutev

Med ženskami izstopata dve skupini: zrele ženske večinoma poskrbijo, da imajo primerno ukrojeno in ne preveč odprto obleko, razen za posebne priložnosti, mlajše pa pogosto nosijo precej oprijeto in odprto obleko (dekolte, na hrbtu, dolžina krila ipd.), da se vidi koža. Za ženske so primerne drugačne obleke kot za moške,⁶⁷ v oblačilih morajo delovati ženstveno, tudi če so to preprosta oblačila – pomembno je, da so primerne barve, dolžine, lahko so okrašene, oprijete ipd. (terenski zapis z dne 18. 11. 2006). Pogosto imajo že deklice pred desetim letom starosti obleke, ki poudarjajo ženstvenost telesa (terenski zapis z dne 3. 11. 2006).

Moška oblačila so manj raznolika kot ženska. Pri moških je pomembno, da imajo dovolj dolge hlače (redko so nad koleni), redko imajo kavbojke za delo. Zgoraj imajo bolj športne majice, sploh fantje, odrasli moški tudi srajce. V primerjavi z ženskami so moški z obleko bolj pokriti.

Podobno kot na raznih koncertih sveta je tudi tu urejenost še posebej pomembna, če gredo na poseben dogodek. Poleg obleke k urejenosti spadajo tudi umiti in še mokri lasje. Če je moški urejen, je prepričan, da je magnet za ženske (terenski zapis z dne 12. 12. 2006), ženske pa so lahko pri frizerju po več ur, ne glede na to, kakšno vlogo imajo na posebnem dogodku (terenski zapis z dne 19. 7. 2009). Ne glede na vročino tudi v Corumbá formalni dogodki zahtevajo primerno obleko. »Na umestitvi nove sodnice za mladoletne so bili ljudje v dolgih rokavih in v elegantnih oblačilih. Zunaj je bilo precej vroče« (terenski zapis z dne 8. 1. 2007).

Za mašo se ljudje skrbno oblečejo, bolj kot sicer za vsakdan. Moški so najraje v dolgih hlačah ... in v supergah, nekateri tudi v *chinelos*. Ženske imajo pretežno dolge hlače ali krilo (to pa je lahko tudi kratko), redke imajo tri četrt hlače. Majice so različne – nekatere nočejo imeti takih brez rokavov, nekatere ja. Lase si uredijo kot običajno – si vzamejo čas (terenski zapis z dne 5. 11. 2006).

Chinelos so najpogostejše obuvalo, še posebej v toplem delu leta in zlasti za nižji razred, za ženske tudi

⁶⁷ Pogosto so Evropejke za domačine oblečene premalo po žensko, njihove obleke so bližje moški garderobi, npr. neoprijete bermuda hlače, majice, ki so premalo ženske. Tudi njihove čevlje pogosto opredelijo za bolj moške (terenski zapis z dne 10. 2. 2003; 27. 11. 2006; 15. 7. 2009).

sandali. Če želi biti moški urejen, ima zaprte čevlje. Pogosto so to različne verzije športnih obuval. Moški srednjega in višjega razreda nosijo več zaprtih čevljev, ženske sandale.

V mrazu je urejenost manj pomembna, saj jih lahko zaradi visoke vlage in velike temperaturne razlike precej zebe.⁶⁸ Zato imajo takrat pogosto kape, šale, rokavice, če jih le imajo doma. Pomembnost urejenosti se kaže po tem, kaj imaš pod jakno ali puloverjem. Tisti, ki nimajo veliko oblačil ali obutve, predvsem nižji razred, so tudi takrat obuti v *chinelos*. Če je v takih družinah več otrok, se lahko zgodi, da kakšen otrok ostane v hladnih dneh doma in ne gre v šolo, saj ni dovolj toplih oblek za vse (terenski zapis z dne 23. 7. 2009).

Ženske se rade oblečejo v različne barve, rade imajo barvitost, a tudi črno barvo, ki jo večinoma kombinirajo z drugimi barvami; pri deklicah izstopajo različni odtenki roza barve. Na stojnici so povedali, da si odrasle Brazilke izberejo sponke za lase različnih barv, Evropejke pa črno, tjava ali prozorno (terenski zapis z dne 5. 2. 2007).

Kupili smo tudi *chinelos*. Vprašala sem, katera barva, in Silvia je rekla, da seveda vijolično, je bolj za ženske. Ni jih bilo v pravi številki, z Rachele sta potem izbrali svetlo modro namesto črne. Prej sta še preverili, če imajo rumene. Rekli sta še, da jih bomo okrasili in bodo tako izpadli bolj ženski (terenski zapis z dne 28. 10. 2006; 3. 11. 2006).

Tudi moški uporabljajo različne barve. Za moškega nikakor ni primerna roza barva, v nekaterih primerih tudi rumena ne.⁶⁹ Če nosijo rumeno, je to pogosto v kombinaciji z nacionalnimi barvami Brazilije – zelena, rumena, modra. Rdeča barva pri moškem pomeni moč in radi imajo majice take barve.

Količine oblek so običajno velike, ne glede na finančno stanje, vsaj za topli del leta, kar je večina dni v letu. Po eni strani v toplem delu leta potrebujejo veliko oblek, običajno vsaj dve majici na dan ali več, saj se po vsakem tuširanju praviloma preoblečejo (terenski zapis z dne 1. 11. 2006). Po drugi strani pa vsaka oseba potrebuje dovolj oblek, da se lahko obleče primerno situaciji, da menja oblačila. Ena domačinka je imela okoli 200 majic s kratkimi rokavi – mnoge so bile povezane z dogodki pedagoške ustanove, kjer je delala (terenski zapis z dne 10. 1. 2007).

Higiena

Urejena zunanja podoba je povezana tudi s higieno. Tuširanje nekajkrat na dan je samoumevno – ko vstaneš, pred kosilom, če je le možno, in ko prideš domov oziroma pred večerjo. Zvečer še enkrat, če je preteklo že nekaj časa od zadnjega tuširanja (terenski zapis z dne 17. 11. 2006). Če gre oseba ven, npr. na obisk, kak dogodek ali se dobi s prijatelji, se prej stušira. »Vsi so se hoteli stuširati pred mašo« (terenski

⁶⁸ V enem dnevu se shladi tudi za 20 stopinj. Ko je mraz, so temperature povprečno 7–15 °C.

⁶⁹ Ko smo izbirali barvo zvezkov za otroke s CAIJ, smo želeli izbrati univerzalno barvo, primerno za oba spola – sem po razlagi brazilskih gostiteljev niso spadale roza in rumena, ki sta za punce, in modra, ki je za fante (terenski zapis z dne 12. 7. 2009).

zapis z dne 5. 11. 2006). »Obvezno tuširanje pred koncertom«⁷⁰ (terenski zapis z dne 14. 11. 2006). V vsako tuširanje je vključeno tudi umivanje las.⁷¹ Lase si sušijo naravno, kar pomeni, da gredo od doma pogosto z mokrimi lasmi. In mokri lasje so tudi pojem urejenosti – pri ženski se to vidi tudi iz pohval, ki jih dobi o svojem videzu. Kadar nima mokrih las, je pohval manj (terenski zapis z dne 11. 1. 2007). »Que chique você – Kako si lepa, lep, kako fajn izgledaš!« je običajna pohvala, pohvalijo še posebej kak kos obleke, pogled pa gre po celi osebi.

Kako se tuširajo pred kosilom? Večinoma so stranišča v pisarnah, šolah itd. kombinirana s tušem v istem prostoru – v majhnem prostoru so ploščice malo nagnjene k odtoku, tuš je pritrjen na steno. Tako ima veliko ljudi možnost, da se stušira tudi med službo, če v času dvournega premora za kosilo ne gredo domov. Pomembnost higiene se vidi tudi v urnikih pedagoških projektov, v katerih je tuširanje pred kosilom tudi na urniku. Če so otroci in mladi na dejavnosti ves dan ali več dni, so na urniku vsa tuširanja (terenski zapis z dne 12. 12. 2006).

Nekateri imajo tudi v službah stranišče urejeno tako, da je zraven še prostor za tuš. Na PCAF, kjer otroci jejo kosilo, so urejeni prostori za tuširanje in je za to določen čas v urniku. Vsak otrok poleg materiala za šolo nosi s seboj brisačo, spodnjice, majico, milo, glavnik, nekateri še kremo za lase ... Otroke v *abrigu* stuširajo pred vsakim obrokom (terenski zapis z dne 17. 11. 2006).

Frizura in dodatki

K urejenosti spadajo tudi lasje – ti morajo biti poglajeni ob glavi. Zato si na glavo dajejo kremo, tako ženske kot moški, večinoma tudi otroci. To še posebej velja pri daljših laseh, pri katerih so opazni novo zrastle, kratki lasje. S kremo si lahko lase malo zravnavajo ali še bolj poudarijo kodre. Če ima ženska dolge lase – in večina jih ima – za najlepše veljajo spuščeni lasje (terenski zapis z dne 3. 11. 2006). V času terenskega dela in l. 2009 je bilo precej pogosto, da so si ženske dale kodraste lase ravnati, pogosteje tiste iz srednjega razreda. Za ravne lase so se bile pripravljene odpovedati tudi priljubljenemu hobiju. »Rada imam plavanje, ampak zdaj ne plavam. Bi se mi lasje takoj skodrali« (pogovor z domačinko, terenski zapis z dne 11. 1. 2007). Dolgi lasje pri moškem so manj sprejemljivi.

Pomemben jim je vonj – šampona, parfuma, tudi to, da oseba ne smrdi po prepotenem (terenski zapis z dne 28. 10. 2006; 17. 11. 2006; 14. 2. 2007). Ličila uporabljajo malo, kar bi lahko bilo povezano z nizko kupno močjo bolj kot z vročino, ker so jih uporabljale bolj ženske srednjega in višjega razreda. Izjema je šminka, ki jo uporablja več deklet in žensk. Veliko žensk si uredi obrvi, to je postajalo bolj pogosto tudi med mlajšimi moškimi (terenski zapis z dne 25. 7. 2009).

70 Zvečer smo šli na velik koncert znane brazilske pevke.

71 Enak ritem tuširanja se ohrani tudi v hladnih dnevih, čeprav je večina hiš zgrajenih tako, da v njih piha, kar je v mrazu neprijetno. Topla voda je pri nekaterih povezana s soncem – v mrazu tega ni, zato se tuširajo s hladno vodo, za lase si jo včasih pogrejejo.

Pripadnost rasi

Na vse omenjene dejavnike, povezane z zunanjo podobo, lahko vpliva večina ljudi. Obstaja pa še en dejavnik, na katerega lahko vplivajo malo – pripadnost rasi. Večina bi rekla, da v Braziliji ni ras in da so vsi enaki, kar je pogosto zaslediti tudi v medijih. V vsakdanjem pogovoru je v povezavi z raso redko omenjeno kaj direktno – govorijo o različnih ljudstvih, plemenih, raznolikosti (terenski zapis z dne 21. 11. 2002). A v izrazih, ki jih uporabljajo, je mogoče zaznati razlike, včasih so majhne, včasih tudi velike, povezane so s tem, h kateri rasi opredelijo osebo – lahko gre za obnašanje, pričakovanja, naslavljanje, privilegije, pravice, usluge, povabila, možnosti ipd.

Ljudje v Corumbá uporabljajo izraza *moreno* – temni in *branco* – svetlopolti, kamor spadamo tudi Evropejci. Bolivijci so posebna skupina ljudi, prav tako Paragvajci. Obstajajo tudi vmesne kategorije med *moreno* in *branco*, ki se jih vse šteje pod *moreno*, kadar se govori posplošeno, vendar domačini vedo, kam kdo spada, kar je povezano tudi s socialnim položajem v družbi. Nadrejenega se večinoma ne imenuje *moreno*, nadrejeni podrejenemu pa to lahko reče. Tudi mlajši starejšemu tega ne reče, razen če je starejšemu nadrejen in že imata zgrajen odnos. Uporabljajo tudi druge izraze, kot je *neginha*, *moreninha* (ljubkovalni izraz za temnopolte, predvsem deklice ali mlade ženske), *negro* ali zelo redko *preto* (črnc, tudi v slabšalnem pomenu), *branquinha*, *branquinho* (ljubkovalni izraz za svetlo polt, tudi za belko, belca; izraz za belca je lahko tudi slabšalen, pomeni neizkušenost, nekoga, ki ne ve) (terenski zapis z dne 10. 12. 2006; 26. 12. 2006). Uporablja se tudi izraz *indígena* za prvotne prebivalce oz. njihove potomce, vendar ga je manj zaslediti, verjetno tudi zato, ker je teh ljudi v mestu manj.

Da gre pri tem za rasno razlikovanje, potrjuje vrednotenje ljudi: svetlejši ljudje so več vredni kot temnejši – bolj temni, kot so ljudje, hitreje so negativno označeni. Kam kdo spada, je povezano z več dejavniki. Barva kože je samo eden od njih, pomembni so še lasje, fiziognomija obraza, predniki (npr. različna domorodna plemena), včasih tudi del mesta, v katerem oseba živi, položaj v službi in še kaj. Razlike so lahko majhne, a jih zaznajo in se v vsakdanjem življenju kažejo za pomembne. Prišlek potrebuje precej časa, da to zazna, še posebej, če je belec, ker je pogosto privilegiran.⁷²

Ve se, kje kdo stanuje – v kateri četrti, pod progo ali nad progo. Če si manj *moreno* (barva kože, imaš nekaj denarja ipd.), potem ne živiš nad progo (terenski zapis z dne 24. 12. 2006; 18. 2. 2007). »Tam⁷³ so deli mesta, ki so bolj na robu, tam so revni« (pogovor s Thalito, terenski zapis z dne 9. 1. 2007). Stanovati v nekem delu mesta pomeni tudi dostop do storitev, možnosti ipd. Če imaš denar, je vseeno, kako daleč si, če ga imaš manj, imaš manj možnosti, saj si ne moreš privoščiti pogoste vožnje z avtobusom (terenski zapis z dne 9. 1. 2007). To pomeni, da nekateri že kot otroci izpadejo iz mnogih možnosti, ki se pozneje poznajo v tem, koliko je kdo informiran, kakšne izkušnje si lahko pridobi ipd., (ne)dostop do privilegijev,

⁷² Ker je mesto majhno, se hitro ve, če je nekdo Evropejec, in s tem avtomatično dobi položaj nekoga, ki ima moč, denar, torej privilegiran položaj.

⁷³ Nad progo in ob reki.

iznajdljivost, poznavanje možnosti ipd. Pri rasah gre torej za kompleksen preplet zunanje podobe, denarja, kraja bivanja ipd., kar ima lahko na prvi pogled težje vidne majhne posledice, ki pozneje prerastejo v večje realnosti življenja.

Ko govorimo o zunanji podobi, je potrebno omeniti tudi pogled drugih ljudi v okolici na osebo. To je namreč Brazilcem zelo pomembno. V pogovorih med prijatelji je to pogosta tema. Sprašujejo se tudi za mnenje, kaj bi bilo bolje obleči, kakšna je videti neka frizura, ali je kaj lepo ipd. Urejenost komentirajo med sodelavci, kolegi, pohvalijo se za zunanjo podobo, v tem krogu tudi povedo drugi osebi, če ji kaj ne pristoji, ni primerno za njo – včasih to povedo takoj, včasih povedo za preteklost (terenski zapis z dnevov 18. 2. 2007; 22. 2. 2007). Kako te vidijo drugi, je bolj pomembno v nižjem razredu in nižjem srednjem razredu, kot da imajo veliko potrebo, da jih drugi opazijo v dobri luči.⁷⁴

Pomembnost zunanje podobe se lahko razbere tudi pri fotografiranju. Poskrbijo, da so na sliki – večina se rada fotografira, da prav pozirajo, običajno z velikim nasmehom (terenski zapis z dnevov 11. 11. 2006; 12. 12. 2006; 20. 2. 2007). Fotografije tudi radi gledajo, kažejo jih drug drugemu, si jih komentirajo, se pohvalijo.

Punce so me prosile, da jim uredim lase – veliko gela. ... Z Rachele sva šli prej iskat še en CD s slikami, tako da sem dala skupaj nekaj čez 60 slik, ki so se potem vrtele, da so jih lahko videli tisti, ki so na PCAF ... Otroci in mladi so bili veseli, da so se videli – so mi povedali, komentirali, se smejali (terenski zapis z dne 16. 12. 2006).

Na velikem platnu so jih [fotografije] prikazali, ko so otroci in mladi prihajali v dvorano. Pustile so vtis, kar sem slišala iz komentarjev in pohval pozneje – ker so se videli in so izgledali lepi ter zato, ker so jih videli drugi, in to v dobri luči. ... Vedno na novo me preseneti, kako zelo pomembno jim je to, kako jih vidijo drugi (terenski zapis z dne 15. 2. 2007).

Skrbno so izbrali tudi slike, ki so jih dajali na socialno omrežje Orkut, še posebej, če so se slikali na kakšnem posebnem kraju, npr. na izletu, na dogodku ipd.

3.2.4 Solidarnost

Solidarnost v skupnosti v Corumbá pomeni tako občutek pripadnosti mestu in zavedanje, da nekdo potrebuje podporo, kot izvedbo te podpore. Gre za solidarnost s prebivalci mesta in okolice, kjer je mogoče

74 Miller predstavi pojmovanje ljudi na Trinidadu o tem, kdo oseba resnično je (2011, 51). Zanje je resnica osebe vidna na zunaj – v nasprotju z evropskim pojmovanjem, po katerem je resničnost osebe globoko v notranjosti, površje pa je neresnično (prav tam). Za prebivalce Trinidada je resnica na površju in se spreminja – če si videti krasno, deluješ samozavestno, potem tak si, naslednji dan pa si nekdo drug, ker nimaš več te samozavesti (prav tam). »Kdo oseba resnično je, ni odvisno samo od tega, kdo misli, da je, ali kdor bi rada bila ... Resničnost je predvsem v tem, kako te vidijo drugi« (prav tam). Gre namreč za to, koliko truda oseba vложи v to, da se ustvari, ker je proces samoustvarjanja bliže temu, kdo resnično si, kot temu, kar ti je slučajno dano ob rojstvu, saj tega nisi izbral (prav tam, 50). Če nisi izbral, da se rodiš v revščini, da ne moreš priti do izobrazbe ali do določene službe, te to ne določa; to ti je bilo vsiljeno, resnično osebo pa oseba ustvari sama (prav tam).

opaziti različne geste solidarnosti med prebivalci. Kot je izjavila domačinka: »Človek je vedno bolj objekt, hkrati pa je več solidarnosti« (terenski zapis z dne 24. 1. 2006). Revščina in neenakost sta zaenkrat še vedno realnost Corumbá – solidarnost med prebivalci ne spreminja vse realnosti, prispeva pa k lažšanju izzivov mnogih družin in oseb, ki se spopadajo z revščino. V nadaljevanju je naštetih nekaj akcij zbiranja potrebnega materiala in hrane za revne v mestu in okolici.⁷⁵

Prva taka akcija je zbiranje hrane za vstopnico. Običajno gre za kilogram hrane, kot je riž, moka, makaroni, mleko v prahu ipd., ali liter mleka ali olja. Sicer nimajo imena za tak način zbiranja vstopnine, vendar je to v mestu postalo nekaj samoumevnega. Za ogled karnevalskih sprevodov je bilo možno kupiti vstopnico za sedišče. Cena vstopnice je bila en kilogram hrane, ki jo je občina potem razdelila. »Preverim pri Kauanu in Thaliti, ali še vedno velja vstopnica za sedišča. Potrdita, en kilogram hrane ali en liter mleka, olja. Občina to potem razdeli ustanovam, ki se ukvarjajo z ljudmi (domu za ostarele, vrtcem, nevladnim organizacijam ipd.)« (terenski zapis z dne 18. 2. 2007). Podobno prakso, to je kilogram hrane za vstopnico, imajo tudi na kakšnih drugih dogodkih, npr. na festivalih, ki jih prireja občina.

V novembru *Cidade dom Bosco* in njihovi podporniki s pomočjo prostovoljcev že desetletja vsako leto izpeljejo akcijo *Sino da caridade* – Zvon dobrotelnosti (terenski zapis z dne 20. 11. 2006). Izvedejo promocijo za akcijo – po radiu, televiziji, s plakati, zbirajo tudi sponzorje. Na določeni dan gredo po mestu, po zvočnikih oglašujejo akcijo in zbirajo material – obleke, obutev, hrano. Osebe lahko do določenega dneva tudi same prinesejo na skupno zbirališče, kar želijo darovati, prav tako je organiziran prevoz materiala na skupno zbirališče v celotnem trajanju akcije za vse, ki ne morejo prinesiti materiala sami ali ga imajo preveč. Pred božičem iz nabranega pripravijo več sto vreč s hrano za družine, ki pomoč potrebujejo – česar niso zbrali, nakupijo z denarjem, ki ga celo leto zbirajo za podporo revnim tako na lokalni kot mednarodni ravni (terenski zapis z dne 20. 12. 2002; 21. 12. 2006). »Prostovoljec iz Cuiabá (država Mato Grosso), večjega mesta, je komentiral, da so tam nabrali več stvari in da se vidi, da so v Corumbá bolj revni« (terenski zapis z dne 30. 11. 2006).

V predbožičnem času veliko ljudi prinese darila za otroke v *abrigo* – otroško hrano, igrače, sladkarije, obleke. V tem času pride tudi več obiskovalcev, ki pridejo pogledat otroke. »Spet smo dobili čokolade in igrače za otroke« (terenski zapis z dne 23. 12. 2006). Tudi sicer čez leto ljudje prinašajo različne stvari za otroke, vendar je to najbolj izrazito v predbožičnem času. »Prišla je *doação*⁷⁶ z igračami. Rachele in punce so jo pregledovale – Rachele je imela kar veliko idej, s čim vse bi lahko prestrašila druge ljudi in je take igrače spravila, nekaj jih je izločila za *abrigo*, večina pa bo romala v koš, ker pravi, da ne služijo več« (terenski zapis z dne 18. 12. 2006).

75 Naštete akcije so potekale v obdobjih 2002/03 in 2006/07, po informacijah domačinov mnoge še vedno obstajajo. Naštete so samo akcije, ki so jih organizirali domačini, izpuščene so tiste, ki so bile izpeljane s sodelovanjem tujine.

76 Donacija.

Na podeželju, kjer živijo skromno, nekateri tudi na pragu revščine, so se zavedali, da so ljudje, ki še bolj potrebujejo pomoč. »Danes sem jokal. Ker so ti ljudje, ki že sami živijo bolj v revščini, našli ljudi, ki še bolj potrebujejo kot oni, in so zanje zbrali nekaj potrebnih stvari« (terenski zapis z dne 24. 12. 2002).

V *abrigo* pridejo za vikend različni prostovoljci, ki pomagajo pri delu z otroki, predvsem z dojenčki (hranijo jih, jih pestujejo, zabavajo), v kuhinji ali pri urejanju okolice, običajno je prišlo vsaj pet ljudi, pogosto več, nekateri ostanejo tudi cel dan (terenski zapis z dne 12. 11. 2006; 26. 11. 2006; 3. 12. 2006). »Prišlo je kar nekaj ljudi pomagat – Davide, Francisco, João, José Carlos, *dona Rosa*, Carol, Ana je bila spet pri nas, *seu*⁷⁷ Antonio ... pa je prišel kosit travo – še po kosilu jo je moral. Fantje so grabili, pometali, čistili travo ob poti, pomagali pri *pastelu*⁷⁸, ki ga je delala *dona Rosa*« (terenski zapis z dne 17. 12. 2006).

Na PCAF so bili ves čas dejavni prostovoljci. L. 2003 jih je bilo okoli 20, in to precej rednih – nekateri so delali vsak dan po uro v času kosila, ker so bili sami v preteklosti na PCAF, v zameno so dobili kosilo, nekateri so prišli izvest eno delavnico na teden za otroke in mlade ipd. (terenski zapis z dne 10. 6. 2003).

Neprofitne organizacije prirejajo različne prireditve, na katerih zbirajo prispevke za svoje dejavnosti, in ljudje pridejo v velikem številu na take dogodke. To so npr. *festa junina* (glej poglavje 3.2.1.6 Primer dogodka v lokalni skupnosti), tombola v prednovoletnem času, prodaja *pastelov* in peciva po nedeljski maši (*pastel* pripravi nekaj ljudi iz verske skupnosti na kraju samem, ljudje iz četrti pa se družijo ob hrani in pripravijo različne igre za otroke) (terenski zapis z dne 11. 2. 2007), ustavljanje avtomobilov, da bi vozniki kaj prispevali za dobrodelni namen ipd.

Ob 18.00 je bil na PCAF *bingo* (tombola), da bi s tem zaslužili nekaj denarja in bi lahko zgradili še eno učilnico. ... Izvedela sem, da velikokrat prirejajo bingo, še posebej v prednovoletnem času (terenski zapis z dne 11. 11. 2006).

Ljudje si pomagajo tudi v vsakodnevnem življenju, npr. sosedje popazijo otroke ali starejše ljudi drug drugemu, včasih tudi za več dni, če odrasli odpotujejo iz mesta, kar naredijo tudi nekateri znanci, ki si zaupajo med seboj (terenski zapis z dne 21. 12. 2006).

Pri istem človeku po opazanjih lahko obstaja več razlogov za solidarnost naenkrat, med njimi zavedanje, da nekdo potrebuje pomoč, občutek krivde, da ima nekdo več kot drugi, sodelovanje s soprebivalci, prepričanje, da smo si vsi ljudje enaki, pomilovanje, pravičnost, sočutje, hvaležnost za to, kar so prejeli in sedaj želijo to vrniti, zavedanje, da je jutri vsak lahko na mestu, ko bo potreboval pomoč (terenski zapis z dne 19. 11. 2006; 2. 12. 2006; 23. 12. 2006; 2. 1. 2007; 15. 1. 2007; 30. 1. 2007). Mnogi o tem ne

⁷⁷ *Seu* je eden od nazivov za gospoda.

⁷⁸ *Pastel* je v olju ocvrto testo, polnjeno z mesom in zelenjavo ali sirom.

razmišljajo zavestno, samoumevno jim je, da pomagajo (terenski zapis z dne 15. 11. 2006; 6. 12. 2006).

Gredo pomagat, ker se jim zdi, da je to prav, da niso izpolnjeni, če ne gredo – npr. Rachele dela kot prostovoljka na PCAF, dobi nekaj denarja od očeta, ker se je ločil od mame; Carol dela v Corumbá, ni pa od tu, in študira, ampak v nedeljo nima kaj posebnega početi in se je odločila, da bi pomagala kot prostovoljka v *abrigo*; *dona Rosa* je delala 1 leto kot prostovoljka na PCAF in ni bila zaposlena nikjer; kar nekaj mladih pride na PCAF vsak dan za kako uro in pomagajo kot prostovoljci (terenski zapis z dne 26. 11. 2006).

3.3 Družina

3.3.1 Opis

Kaj domačini razumejo kot družino? »Ideal družine so oče, mama in otroci« (intervju s Fabiem, koordinatorjem *Conselha Tutelar*, terenski zapis z dne 30. 1. 2007), mnogi bi dodali še dobre odnose med generacijami – s starimi starši in otroki svojih otrok. Družine z več otroki, vsaj tremi, so pogoste, nič nenavadnega niso družine s pet ali šest otroki. »Lola (2,5 let) in Carla (6 mesecev) sta prišli [v *abrigo*] prejšnji teden v četrtek. ... mlajši dve sta prišli k nam, trije bratje so šli v *abrigo* za starejše otroke, najstarejša sestra (13 let) pa v *abrigo* za mladostnike« (terenski zapis z dne 29. 11. 2006). »Marcio je v *abrigo*, dvakrat je že zbežal od doma, brat in sestra pa sta doma« (terenski zapis z dne 29. 1. 2007). V srednjem in višjem razredu je najti več družin z enim ali dvema otrokoma kot v revnejšem sloju prebivalstva – med zaposlenimi na PCAF, CAIJ-ju in v *abrigo* jih je imela večina po enega ali dva otroka in večina je bila iz srednjega sloja.

Ko ljudje pripovedujejo o svoji družini (*familia*), lahko govorijo o različnih osebah – to so lahko eden ali oba starša, sorojenci, teta in njeni otroci, ki bivajo v isti hiši, stari starši, ki so v isti hiši, stric ali teta z družino, ki živi v sosednji hiši, ipd., odvisno, s kom so bolj povezani, s kom živijo, kakšne odnose imajo. »Marcio živi pri teti, staršev nima več, in o njih je govoril kot o družini, tudi če noče biti pri njih, ker je premalo samostojen« (terenski zapis z dne 31. 1. 2007).

Družine so raznolike. Družine otrok s PCAF in CAIJ-ja, ki večinoma spadajo v najnižji socialnoekonomski razred, so bile največkrat sestavljene iz ali moža in žene z njunimi otroki ali otroki, ki jih je eden od njiju, največkrat žena, imel z enim ali več partnerji pred tem, ali iz žene z enim ali več otroki brez moža, ki biva pri svoji mami ali starših, včasih še stari mami, starih starših (terenski zapis z dne 2. 11. 2006). Včasih so tam živeli tudi drugi sorojenci, od katerih je lahko kdo imel tudi že kakšnega svojega otroka in je sobival s partnerjem. Manj pogosta oblika družine je bila žena z lastnimi otroki, mož je delal v oddaljenem kraju, npr. na *fazendi* ali v kakšnem večjem mestu več sto kilometrov stran. Nekaj je bilo tudi žensk in moških, ki

so sami z otroki, ki so njihovi ali posvojeni, nečaki ali vnuki, včasih pa je otrok prebival v družini svoje tete, njegovi starši, če jih je še imel, pa so živeli nekje v mestu. Malo otrok je živelo pri očetu in mačehi. Kadar gre za sobivanje s starimi starši, gre največkrat za mamine starše.

V srednjem in višjem razredu je v primerjavi z nižjim razredom več družin, kjer sobivata zakonca in njuni otroci, včasih še kakšen otrok iz prejšnjih zvez zakoncev. Ko otroci odrastejo, se preselijo. Starši zakoncev običajno bivajo drugje, k otrokom, največkrat k hčerki, se preselijo na starost, da otroci skrbijo zanje. V srednjem in višjem razredu je manj družin, kjer je ženska sama z otroki, včasih še s svojimi starši. Tudi v tem razredu je nekaj družin, kjer stari starši skrbijo za vnuke, ker starši vnukov delajo v oddaljenih mestih in/ali imajo tam novo družino.

Kot je bilo že omenjeno, ni nenavadno, da se partnerji odraslih oseb menjajo, čeprav to ni ideal. V vseh družbenih slojih je srečati nezvestobo⁷⁹.

Priscila mi je zvečer povedala, da je sama, mož je šel z drugo. Ima dva otroka (terenski zapis z dne 27. 11. 2006).

Rose je nehala s fantom, s katerim naj bi se konec leta poročila, ker jo je prevaral. Adriana pa je že nekaj časa s fantom, ki mu punce pravijo *malandro*⁸⁰. Malo je z njim, malo ni, zadnjič je imela njegov prstan. Sama ne ve, kaj bi, ker pravi, da ne prevzame odgovornosti, verjame pa, da se lahko spremeni (terenski zapis z dne 11. 11. 2006).

Julija se je [Rachele] razšla s fantom, ker jo je prevaral z drugo ... in zdaj hodi z njo, kliče pa Rachele, ji pošilja SMS in Rachele mu je še vedno všeč. Pravi, da se boji, da so moški enaki, da se zato ne more pripraviti, da bi imela drugega fanta (terenski zapis z dne 12. 11. 2006).

[Vinicius je povedal, da je hči najverjetneje] videla mamo, ko je imela spolne odnose, saj ji ni bilo OK, da gresta Vinicius, oče, in Marielle skupaj v sobo. In je možno, ker se mama te hčerke tudi prostituira (terenski zapis z dne 1. 12. 2006).

Z Aracely in Olgo sem se pogovarjala o fantih. Aracely ima *namorada*⁸¹ – se sprašuje, ali ji bo zvest (terenski zapis z dne 8. 1. 2007).

Elaine je povedala, da nima fanta, ker ga je dobila z drugo (terenski zapis z dne 27. 1. 2007).

V srednjem in višjem razredu ostane skupaj več zakoncev kot v nižjem, a kot so povedale domačinke, je to zato, ker si uspejo oprostiti, predvsem ženske moškim, in ostati skupaj (terenski zapis z dne 29. 1. 2007; 14. 7. 2009).

... je povedala, da jo je ... mož, prevaral – ima hčer, ki je mlajša od njunega sina. In ni prav dolgo od tega, ko je to izvedela. Hotela se je ločiti, potem pa sta se nekako pobotala, ampak ni več tistega pravega zaupanja (terenski zapis z dne 25. 11. 2006).

So mi povedali za *dono* ... Njun zakon je videti v redu, tudi ko ju vidiš skupaj. A jo je mož prevaral, mu je oprostila (terenski zapis z dne 11. 2. 2007).

79 Izraz 'nezvestoba' sicer poznajo, vendar ga ne uporabljajo; najpogosteje uporabljajo izraze 'šel je z drugo', 'je z drugo', 'šla je z drugim' (terenski zapis z dne 27. 11. 2006).

80 V tem primeru pomeni tudi, da ni nujno zvest ženski.

81 *Namorado* je fant.

Kadar je govora o paru, o ženski in moškem, ki živita skupaj, uporabljajo izraza 'mož' in 'žena', vendar ni nujno, da sta moški in ženska uradno poročena, redkeje uporabljajo izraz 'zaročenca'. Izraza 'partner', kot ga poznamo v Evropi, ne poznajo. Kadar skupaj začneta živeti dva mlada človeka, ki še nista poročena, uporabljajo tudi izraza 'punca', 'fant'. Ženska govori o 'možu' (*marido, esposo*) ali o 'očetu svojega otroka' (*pai do meu filho* – oče mojega sina, *pai da minha filha* – oče moje hčere), kadar ima otroke z več moškimi. Moški govori pogosto o svoji 'ženski' (*minha mulher*), o 'ženi' (*esposa*) ali 'mami njegovega otroka' (*mãe do meu filho* – mama mojega sina, *mãe da minha filha* – mama moje hčere).

Otroci na PCAF so uporabljali izraz 'oče'. Večkrat se je izkazalo, da se je ta izraz nanašal na očima oz. maminega partnerja. Če otroci živijo pri starih starših, jih včasih kličejo tudi 'oče' in 'mama'. Podobno tudi teto, pri kateri živijo, najpogosteje mamino sestro, včasih kličejo 'mama'. »Imajo pa tudi sina, ki je pravzaprav vnuk od Federica iz prvega zakona. Ampak hči je dobila državno službo in te pošljejo, kamor želijo, on pa ni hotel iti. Ostal je pri tej družini in *dono* Valerio⁸² kliče za mamó« (terenski zapis z dne 25. 11. 2006).

Po eni strani se v Corumbá pozna, da se ljudje v Braziliji precej selijo zaradi dela in imajo sorodnike na različnih koncih države (terenski zapis z dne 28. 11. 2006; 5. 1. 2007), po drugi strani pa je v mestu pogosto tudi to, da bivajo sorodniki blizu drug drugemu. Sosedje so lahko starši in njihovi otroci, sorojenci, sestrične ali bratrance, teta oz. stric in nečaki, običajno gre za sobivanje ljudi iz treh generacij. V takih primerih za te osebe uporabljajo izraz *familia* (družina) ali *parentes* (sorodniki).

Najprej smo šli k Silvii. Tam zraven živi še teta, bratranec je poročen v drugi hiši zraven. Stric, očetov brat, je tudi sosed, in s sestričnami so bile najboljše prijateljice. Nekaj hiš naprej živi babica, Silvia včasih pri njej prespi (terenski zapis z dne 14. 11. 2006).

Za otroke/vnuke je to kot ena hiša, ker se gibajo v vsch hišah (terenski zapis z dne 14. 11. 2006).

Otroke poleg staršev vzgajajo tudi drugi sorodniki, saj so sorodniki tudi ekonomska in čustvena opora osebi, če le vzdržujejo odnose in imajo stike. S sorodniki imajo ljudje pogosto intenzivne odnose (terenski zapis z dne 3. 11. 2006; 7. 11. 2006; 5. 12. 2006; 28. 12. 2006). Stik revnejši včasih izgubijo, ker nimajo sredstev za vzdrževanje stikov s sorodniki na drugih koncih države ali na podeželju (terenski zapis z dne 10. 3. 2003).

Božič in novo leto želijo praznovati z družino, kar pomeni ali potovanje na različne konce Brazilije ali sprejemanje obiskov bratov, sestra in njihovih družin, ki so se odselili (kar velja bolj za srednji razred), ali veliko druženja med prazniki s sorodniki v soseski (terenski zapis z dne 30. 12. 2006; 3. 1. 2007).

82 Federicovo ženo.

Taynara je prosila, če je lahko doma 30. in 31., ker pride brat z družino in bi rada praznovala z njimi (terenski zapis z dne 29. 12. 2006).

Dopoldne mi je *dona Rosa* razlagala, kako je bilo, ko je prišel oče, ko je prišel brat. Je rekla, da je tisti dan celo sveča bolj plapolala ... Dolgo se niso videli in ji je veliko pomenilo, očeta ni takoj prepoznala, tudi brata ne (terenski zapis z dne 3. 1. 2007).

Podobno velja za počitnice oz. dopust – če le imajo dovolj denarja, potujejo k sorodnikom. »Peš sva šli s Priscilo, se pogovarjali ..., kam bo šla za počitnice (bo kar tu, ker nima kam iti, predvsem pa nima denarja, bo obiskovala sorodnike v mestu)« (terenski zapis z dne 1. 12. 2006).

Vzamejo pa si čas tudi za druženje z drugimi ljudmi, kar je pogostejše med mladimi in mladostniki ter tistimi, ki imajo že odrasle otroke, ter za moške, ki manj skrbijo za otroke, saj gospodinjska dela pogostejše opravljajo ženske. »Eric v času karnevala čez dan fešta s prijatelji« (terenski zapis z dne 22. 2. 2007). Tudi doma ne preživljajo vsega časa skupaj oz. se ne ukvarjajo samo drug z drugim. Nič nenavadnega ni, da jejo vsak posebej, da gledajo televizijo in se ne pogovarjajo oz. se pogovarjajo o temah s televizije. »Že zadnjič, ko smo bili na kosilu, je vsak šel na svoj konec, vsak [si je] vzela [hrano] ob različnem času. Televizija pa je ves čas prižgana« (terenski zapis z dne 25. 11. 2006).

V pogovorih je pogosta tema družina, predvsem skrb za kakšnega člana družine, veliko časa preživijo z družino, pogosto imajo prijatelje med sorodniki, med službo urejajo stvari za kakšne družinske člane, kot smo že omenili (terenski zapis z dne 9. 1. 2007; 2. 2. 2007).

Niso govorili o sebi,⁸³ tudi ko je bilo vprašanje osebno, o njih. Ali če so morali poiskati kako situacijo. Težko so razmišljali sami in o sebi. Največkrat so govorili o družini ali asociirali s kom iz družine ali o Bogu. ... Tu ne mislijo dosti nase, čeprav včasih zgleda, da so egoisti v smislu, da ne pomislijo na čas drugega, a je več tega, da se dajo za družino, mislijo nanje, delajo zanje (terenski zapis z dne 7. 2. 2007).

Družina je izpostavljena tudi v pozdravih. Ko se ljudje srečajo, se najprej vprašajo, kako jim gre, potem pa sledi vprašanje, kako je družina – starši ali mož, žena in otroci. »Como está? E sua família, sua mãe, seu pai? E sua irmã, seu irmão? – Kako si? In tvoja družina, tvoja mama, tvoj oče? Pa tvoja sestra?« je bilo pogosto vprašanje. Za odgovor na vprašanje o družini se poleg tega, ali so dobro ali ne, pričakuje tudi kratko pojasnilo, kaj počnejo. Pogosto tudi na vprašanje, kako oseba je, odgovorijo kaj v povezavi z družinskimi člani.

83 Na izobraževanju ekipe PCAF na začetku šolskega leta.

3.3.1.1 Življenje v gospodinjstvu

Gospodinjstva so največkrat enakovredna družinam, ker kot družino predstavijo ljudi, s katerimi sobivajo, izjema so npr. na novo priseljeni partnerji otrok, ki še ne štejejo za družino. »V Corumbá otroci ostajajo doma tudi, ko imajo partnerje, da lahko preživijo. Tako skupaj živijo osebe, ki nimajo več krvnih vezi« (domačinka na Delavnici o delu z družino, terenski zapis z dne 25. 1. 2007). Zato je za natančnejšo informacijo potrebno vprašati, katere osebe bivajo v hiši. Ker pogosto uporabljajo tudi druge izraze (npr. 'oče' za očima ipd.), je potrebnih več podvprašanj, da se razjasnijo vezi med sobivajočimi osebami, kar se je pogosto dogajalo na PCAF, ko so se pogovarjali o družinah.

Po pripovedovanju domačinov so želje za bivanje različne: nekateri si želijo sobivanje treh generacij (stari starši, zakonca in njuni otroci); nekateri si želijo bivati brez starih staršev; nekateri želijo živeti v bližini vsaj nekaterih sorodnikov (sorojencev s njihovimi zakonci in otroki); spet drugi želijo živeti s svojimi starši in ne starši zakonca (velja tako za moške kot ženske). Primeri treh odraslih žensk: prva je sama in ima dva otroka, druga je bila v nestabilni zvezi z moškim, tretja ni imela partnerja.

Želi si svojo hišo, zdaj ima majhno na vrtu pri svoji mami (terenski zapis z dne 30. 11. 2006).

Rada bi bila zaposlena vsaj en del preko države.⁸⁴ Ker dejansko je ona tista, ki skrbi za izboljšave doma – da se bodo izselili iz lesene hiše in šli v zidano (terenski zapis z dne 29. 11. 2006).⁸⁵

Sama si je popravila del hiše. Živi v hiši poleg staršev s svojim sinom najstnikom (terenski zapis z dne 12. 2. 2007).

Različna sobivanja so pogosto vezana na menjanje partnerjev in posledično prihajanje različnih moških v gospodinjstvo, kot je bilo že prikazano v prejšnjem poglavju (terenski zapis z dne 12. 11. 2006; 30. 11. 2006; 10. 12. 2006; 15. 2. 2007), ter na selitve zaradi dela. Seli se eden od zakoncev, lahko se seli otrok brez partnerja, ki pusti svoje otroke v varstvu pri svojih starših. Včasih se seli tudi cela družina, najpogosteje k sorodnikom v drugem mestu, preden si poiščejo svoje bivališče. »Najprej je šel oče v Corumbá k sorodnikom, da je začel urejati prodajo na stojnici, potem še brata, potem pa še ostala družina« (terenski zapis z dne 4. 2. 2007).

Čeprav je homoseksualnost, predvsem med moškimi, prisotna, ni bilo zaslediti, da bi homoseksualni pari bivali skupaj.

Gospodinjska opravila, to je čiščenje in pospravljanje stanovanja, kuhanje, pranje perila, so naloga predvsem ženske, redko to počnejo moški. Običajno to dela mama, pomagajo ji hčere. Ko te postanejo mladostnice, veliko gospodinjskih opravil počnejo samostojno. »Punce so mi razlagale, kako so ob sobotah

84 Da bi dobila višjo plačo.

85 Živela je skupaj z mamo, sestro in bratom in je edina delala. Dobivali so še majhno pokojnino, ker je sestra oseba z motnjo v duševnem razvoju.

čistile celo hišo« (terenski zapis z dne 1. 12. 2006). Nekateri moški občasno kaj skuhamo, njihova domena je pečenje mesa na žaru, gredo v nakupe, včasih pospravljajo, redko operejo perilo. Moški, odrasli in otroci, bolj skrbijo za tehnične stvari pri hiši, urejenost okoli hiše, npr. kosijo travo ali poskrbijo, da ni trave,⁸⁶ za ograjo, zidanje ipd., česar se redko loti ženska (terenski zapis z dne 17. 12. 2006). »V nedeljo je prišel v *abrigo* skoraj v času kosila – pravi, da ne gre nikoli prej od doma v nedeljo, dokler ne počisti vrta«⁸⁷ (terenski zapis z dne 21. 12. 2006). Prenašanje težjih predmetov je naloga moškega.⁸⁸ »Christiane reče, da ženske niso tako močne kot moški, da ne morejo dvigovati bremen« (terenski zapis z dne 25. 10. 2006). Če ima družina vrt ali obdeluje kos zemlje, na njem delajo tako moški kot ženske. Če je zemlja oddaljena od hiše, tam pogosto delajo moški. Tudi z ribištvom se več ukvarjajo moški, ni pa malo žensk, ki lovijo ribe skupaj z drugimi člani družine. »Lindalva je razlagala, kako je potem z očetom hodila lovit ribe ... in jih prodajala« (terenski zapis z dne 6. 11. 2006).

Hiše imajo v nižjem razredu manj prostora (glej poglavje 3.1 Socialno-kulturno okolje v Corumbá), tako da pogosto spi več ljudi na eni postelji, največkrat žena, mož in kakšen majhen otrok, lahko tudi več otrok, otroci včasih spijo tudi v viseči mreži, ki si jo lahko deli tudi več otrok (terenski zapis z dne 16. 11. 2006; 22. 11. 2006). Nekateri spijo na tleh, vendar se temu poskusijo izogniti, ker je nevarnost, da po tleh pride kakšna žival. »Zato imajo projekt s posteljami. Dobijo jih tisti, ki jih najbolj potrebujejo, da ne bi spali na tleh« (terenski zapis z dne 31. 10. 2006). V srednjem razredu imajo večje hiše, otroci imajo pogosto svoje sobe z različnimi igračkami.

Dohodek v gospodinjstvo v nižjem in srednjem razredu prinašajo tako moški kot ženske, če le dobijo delo. Če je kdo brez dela, ga razširjena družina podpira, če jo ima: »... srečala Ano Lucio. Išče delo, doma pazi mlajše sestre in brate« (terenski zapis z dne 10. 12. 2006). »Njena snaha išče delo, pomaga doma« (terenski zapis z dne 26. 12. 2006). Ženske pogosto delajo tudi dodatne stvari za zaslužek, npr. pečejo pecivo, ki ga ljudje kupijo za malico v službi ali učenci med odmorom v šoli, prodajajo perilo ali parfume, perejo perilo ali likajo za koga ipd. (terenski zapis z dne 19. 11. 2006; 15. 2. 2007):

Srečala sem Jaqueline, ki je nesla kup opranega in zlikanega perila. To občasno dela, da zasluži še kaj denarja (terenski zapis z dne 22. 2. 2007).

Mama treh otrok ima precej težav (anoreksija, anemija, manična depresija), pa je angažirana – lani je končala srednjo šolo, prodaja spodnje perilo (terenski zapis z dne 12. 2. 2007).

Rada bi imela svojo *cantino*⁸⁹, da bi bolje zaslužila (terenski zapis z dne 15. 2. 2007).

Potem je ribarila, prodajala *salgados*⁹⁰ (terenski zapis z dne 6. 11. 2006).

86 Ker se lahko v travi skrivajo nevarne živali (kače, pajki, škorpijoni ipd.), pogosto poskrbijo, da je ob hiši pas plošč ali betona in/ali pas čiste zemlje, da trava ni preblizu hiše. Kjer se hiše, predvsem revnejšega sloja, nahajajo blizu trave, to vidijo kot nevarnost zaradi naštetih živali ter podgan, ščurkov ipd. Zato je čiščenje trave pomembna naloga, pogosto otrok.

87 Fant je bil star 13 let.

88 V času prvega bivanja, l. 2002 in 2003, so me večkrat ustavili, ko sem želela pomagati in kaj nesti. Da to ni žensko delo, bodo že moški. Ali pa so se mi smejali, če sem to vseeno naredila.

89 Majhen prostor, kot trafika, kjer prodajajo sveže pripravljeno hrano za malico in pijačo.

3.3.2 Mama

Največ otrok živi s svojo mamo, kot že omenjeno, manj pogosto z biološkim očetom, saj je odrasli moški, s katerim sobivajo, pogosto očim, stari oče ali stric, ki je običajno mamin brat, ali mamin partner (terenski zapis z dne 6. 1. 2007). Stalnica v družini je torej pogosto ženska, ki ima tudi osrednjo vlogo. Ob pogovorih z otroki je o mami vedno potrebno lepo govoriti, samo oni lahko rečejo kaj slabega o lastni mami. Če so otroci hoteli reči kaj težkega drugim otrokom ali jih prizadeti, so začeli slabo govoriti o njihovi mami ali jo preklinjati:

Lahko zafirkavaš vse, govoriš čez ljudi, samo o mami ne smeš reči nič slabega. *Pode chingar*⁹¹ vse, samo mame ne. Če je kdo to naredil (na PCAF), so takrat postali bolj agresivni, tudi stepli so se, prišli so zatožit koordinatorki. Očeta ponavadi ne omenjajo v takih sporih (terenski zapis z dne 28. 10. 2006).

Davide⁹² ne bo šel stran od mame, pravi Christiane, ki ga dobro pozna. Dokler misli, da ga mama potrebuje, ne bo šel nikamor, tudi študirat ne, ne glede na to, koliko si to želi. Njegov študij je v Campo Grandeju (terenski zapis z dne 9. 11. 2006).

Seveda obstajajo družine, kjer je oče navzoč in dejaven, tudi lik očeta je pomemben za mnoge ljudi, kar je pogostejše v srednjem in višjem razredu. Tam je lahko oče tako pomemben kot drugje mama.

Skrb za otroke, vzgoja je večinoma domena mame, moški manj sodeluje pri tem. Podobno kot v Sloveniji imajo tudi v Corumbá mame različne načine vzgoje, od brezbriznosti, razvajanja, strogosti, do ljubeče skrbi:

Njen brat ne dela nič in se mu tudi nič ne da. Zdaj si je končno našel delo vrtnarja v eni izmeni in bo dobil 100 realov (10.000 sit) na mesec, januarja pa dobi otroka od 16-letne Mariel ... In če Adriana⁹³ kaj reče, ne pomaga, ker mama ne bo postavila meje, ampak mu bo vedno dajala, kar bo potreboval. Oče je, ker ni več mogel dovolj narediti za družino (v smislu denarja), odšel na posestvo, ki so ga po dolgem procesu dali *Gibanju kmetov brez zemlje*.⁹⁴ Tam dobi kos zemlje in jo lahko obdeluje (terenski zapis z dne 29. 11. 2006).

Luana je v *abrigu*⁹⁵, ker ni hotela biti doma, mama jo je tepla (terenski zapis z dne 30. 1. 2007).

João ima 13 let in ima nadvse rad svojo mamo. Samo doma je že od nekdaj grdi raček, za vse kriv ... Brat se verjetno ukvarja z drogo in zato kaj ukrade ... – vedno je kriv João. João pospravi hišo in mu to sploh ni problem narediti, brat pride in razmeče, kriv je João ... Brat se skrega z mlajšimi brati in sestrami – kriv je João. Ko so se usedli na PCAF skupaj z mamo in Joãom, João ni hotel nič govoriti, ker bi bil doma spet kreg in seveda noče užaliti mame. In je krasen fant, pripravljen pomagati (terenski zapis z dne 21. 12. 2006).

In jasno, da ne bo kaj dosti govoril, če sta z mamo pred Luciene⁹⁶, kar mu je očitala mama, saj noče žaliti mame, ki jo

90 Slana peciva, pogosto namesto sendvičev.

91 Slabo govoriti o kom, preklinjati.

92 Star je bil 19 let.

93 Sestra.

94 *Gibanje kmetov brez zemlje* – MST (*Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra*) je aktivistično politično in socialno gibanje, ki podpira pravice posameznikov, da delajo na zemlji, ki je nihče ne obdeluje (Wikipedia 2016č).

95 V *abrigu* za mladostnike od 12 do 18 let.

ima rad, on pa je zanjo grdi raček, in seveda noče novega prepira v hiši. Zdaj je pri svoji teti, ki ga je pripravljena sprejeti (terenski zapis z dne 5. 12. 2006).

In to se ... zdi eden od razlogov, zakaj gredo otroci od doma – hočejo pozornost staršev (npr. Kevin), ki se ne brigajo za njih in so *cara sonsa na vida*⁹⁷ (terenski zapis z dne 5. 12. 2006).

O mami pa ga je posvarila Luciene, da naj pazi, da ne bo sprejemal odgovornosti, ki so naloga mame, saj vedno pravi, da ko bo prišel Oscar, bo pa bolje, ker bo skrbel za mlajša brata (terenski zapis z dne 27. 11. 2006).

Silvia mi je rekla: 'Ko greš čez cesto, poglej levo in desno, od nikogar ne vzemi nič, ne pogovarjaj se s tujci.' Kot mama otroku, ko gre od doma (terenski zapis z dne 6. 11. 2006).

Danes mi je Luiz povedal, da sta se s Serafino pozanimala o družini Carlosa, in izvedela, da je v redu. Starši se pozanimajo o družini fanta, ki je hčeri všeč (terenski zapis z dne 28. 1. 2007).

Z majhnimi otroki se mame pogovarjajo, skrbijo za njihovo zunanjo podobo, npr. frizuro, higieno, prehrano ipd. »Punce⁹⁸ so dale *bebes*⁹⁹ spat in šle ven. Redki so, ki se igrajo z večjimi otroki¹⁰⁰ (terenski zapis z dne 27. 1. 2007). Mame so bile pri igri otrok bolj opazovalke in varuhinje, ki so opominjale, svarile, otroci pa so se igrali drug z drugim. Odrasle ženske je bilo redko opaziti pri igri, največkrat je bila to igra z žogo ali kartanje, lovljenje. »Smo se pogovarjale o varuškah v *abrigu*, kako to, da jih ne vidiš igrati se z otroki. Ukvarjajo se z dojenčki, otroke pa pustijo, da se igrajo sami« (terenski zapis z dne 14. 1. 2007). Tudi moške je bilo redko opaziti pri igri, z otroki so se šli bolj fizične igre, npr. lovljenje, nogomet, v bazenu se škropijo in potapljujejo ali otrokom pomagajo kaj izdelati, npr. zmaja.

V mnogih družinah se odrasla moška figura menja – gre lahko za partnerja, ki ga mama zamenja, ali njenega brata, ki se preseli. To je pogosteje v nižjem razredu kot v srednjem in višjem. »V okoli 40 % družin je moški stabilna figura« (mnenje predstavnice ene od institucij na Delavnici o delu z družino, terenski zapis z dne 25. 1. 2007). »Diana ima 16 let. Pred dvema letoma je spoznala očeta. Šla je z njim, vendar se ni obneslo, je prišla nazaj« (terenski zapis z dne 22. 1. 2007). Tudi tam, kjer je oče navzoč, ne prevzema vedno vloge očeta. Institucije, ki delajo za podporo družinam v težavah, menijo, da »M/anjka moška figura, moški je odsoten. Včasih je moški, vendar ne vedno oče. ... V 35–40 % družin so ženske tiste, ki vzdržujejo družino« (na Delavnici o delu z družino, terenski zapis z dne 25. 1. 2007). Nekaj primerov iz družin v Corumbá, tako iz nižjega kot srednjega razreda:

Tudi v svoji družini lahko opazuje moškega, ki ne opravlja svoje vloge – mož se kar umakne in prepušča razne odločitve njej. In njuna hči ... (7 let) je zelo navezana nanjo, na svojo mamo (pogovor s Thalito, terenski zapis z dne 29. 11. 2006).

Vprašala sem ga, če je bil vedno bolj *ligado na mãe*¹⁰¹. Rekel je, da ja, da je oče bil, ampak nikoli ni bil 'navzoč'. Da je bila mama mama in oče. Vse je spraševal njo (pogovor s Pedrom, terenski zapis z dne 1. 11. 2006).

96 Koordinatorica PCAF.

97 Ne briga jih za nič, vseeno jim je.

98 Prostovoljke v *abrigu*.

99 Dojenčke.

100 V imenovanem *abrigu* so bili otroci stari od 0 do 6 let.

101 Povezan z mamo.

Silvii je mama umrla pred ... [nekaj časa] in še vedno veliko razmišlja o njej. Bila je veliko bolj tiha, ni se smejala danes, ko je obletnica. Tudi njen fant je rekel, da je ne more 'preboleti', iti naprej, da je depresivna, lani je že hotela odpotovati in končati s svojim življenjem (terenski zapis z dne 28. 10. 2006).

Bila je zelo povezana z mamo, ker sta bili edini ženski v hiši. V hiši je bila 'šef' mama. Oče je hodil delat in ga ni bilo toliko doma. Mama jo je tudi ves čas kontrolirala, kljub letom. Kje je, ali bo že prišla ... Ko je mama umrla, so vsi postali *desorientados*¹⁰². Trajalo je nekaj časa, da se je oče navadil odločati za družino. Ampak zdaj dela bolje – mama je ukazovala, oče pa se več pogovarja (terenski zapis z dne 2. 11. 2006).

E a sua mãe?¹⁰³ ... Kje je tvoja mama? ... Ne pride sem? (terenski zapis z dne 13. 2. 2006).

3.3.3 Otrok

Otroci se Brazilcem zdijo lepi, še posebej, ko so majhni, ko so večji, to govorijo samo še deklicam in pozneje ženskam. »Komentirajo, da je lepa – res pa je, da to rečejo za vse dojenčke ... jih imajo tu zelo radi, saj se ustavijo pri vsakem, se malo pogovarjajo z njim, ga pocrkljajo« (terenski zapis z dne 17. 11. 2006). »Ko Brazilci gledajo otroke, vedno rečejo, kako je lep, Kauan se mnogim zdi prav krasen«¹⁰⁴ (terenski zapis z dne 29. 11. 2006).

Carle (6 mesecev) je bila sama kost in koža, tako suhcena, da smo se jo vsi bali prijeti, da se kaj ne zlomi. Bila je manjša kot Paulo, ki ima 2 meseca. Prvi večer je šla v bolnico, ker ni hotela ničesar jesti in je težko dihala. Imela je začetek pljučnice, možno je, da jo je mama občasno dojila, ampak je gotovo bila večkrat lačna (koža¹⁰⁵) (terenski zapis z dne 29. 11. 2006). Thalita je prišla na obisk ... Carli je govorila, kako je lepa (terenski zapis z dne 5. 12. 2006). Šla sem k Thaliti v svetovalnico ... Vprašala sem jo, kako to, da rečejo otrokom, da so lepi. Povedala sem ji, da sem jo zadnjič slišala, da je Carli govorila, da je lepa. Meni se ne zdi lepa. In da tudi nasploh otrokom ves čas govorijo, da so lepi. Je rekla, da sicer tudi ona ne misli, da je ravno lepa, a govorijo ji to zato, da bo postala lepa, da se bo počutila lepa, ker seveda bo postala lepa. Tako jih podprejo (terenski zapis z dne 19. 12. 2006).

Otroke že od malega naprej oblačijo in uredijo tako, da se vidi, ali so punčke ali fantki (glej poglavje 3.2.3.3 Zunanja podoba). Imeti morajo primerne barve. »Šle smo v center po nakupih za *colônio de férias*¹⁰⁶. ... Ko smo izbirale darila, sta rekli, da punce hočejo roza« (terenski zapis z dne 6. 12. 2006). Dojenčicam pogosto dodajo kakšne dodatke, npr. uhane, trak z rožo, oblekico. »Ani Luz so danes naredile tiste dolge kravžlje, lušna« (terenski zapis z dne 15. 1. 2007). Ločijo se tudi dejavnosti, primerne za dekleta in za fante: »... tudi rečejo punčki, da ne more hoditi za fanti, ker ni fant, ne more se tepsti, ker je punca ...« (terenski zapis z dne 3. 11. 2006). »[Teodor] mi je rekel, da če bi šla ženska k fliperjem, bi jo čudno gledali« (terenski zapis z dne 1. 1. 2007).

102 Izgubljeni, zmedeni, niso se znašli.

103 »In tvoja mama?« To je bilo tretje vprašanje, ki mi ga je postavil fant, ki je pazil avtomobile. Sredi pogovora me je še enkrat povprašal po mami.

104 Ima svetlejšo kožo, po fiziogonomiji je med otroki v *abrigu* deloval najbolj evropsko.

105 Njena koža je bila suha, ni bila gladka, kot je pri dojenčkih, po koži se je videlo, da ni vse v redu. Izkazalo se je, da je bila dehidrirana in podhranjena, oči se ji niso svetile, kot se običajno otrokom.

106 Počitniška kolonija.

Dojenčke večinoma nosijo v naročju, najpogosteje ženske, z njimi se šalijo, jih poljubljajo, stiskajo k sebi. Nekatere mame v rokah držijo tudi majhno brisačo in jo vrtijo, da otroku ni vroče ali da ga ne pikajo komarji ali pa mu na vsake toliko pomahajo pred obrazom, uporabljajo namreč plenice za enkratno uporabo in v njih je dojenčkom vroče. Tudi za dojenčke kmalu velja enak režim umivanja kot za odrasle – nekajkrat na dan. »Da koža diha« (terenski zapis z dne 28. 11. 2006), razloži varuška v *abrigu*. Mama nosi dojenčka s seboj in ga podoji, ko je lačen, ne glede na to, kje je – malo se obrne stran in prsi in dojenčka pokrije s plenico. »Danes je bila Marielle na PCAF, je imela s sabo hčerko. Jo je podojila kar tam v delavnici« (terenski zapis z dne 30. 11. 2006).

Otroci v začetku šole naj bi že sodelovali pri skrbi za hišo – dekleta postopno prevzemajo večjo skrb za pospravljanje, kuhanje, pranje, fantje pa za pospravljanje in predvsem za skrb okoli hiše in tehnične stvari (glej poglavje 3.3.1.1 Življenje v gospodinjstvu). Otroci pomagajo staršem tudi pri delu, od katerega se družina preživlja, npr. prodajajo na stojnici, imajo lastno majhno trgovino ipd.: »Pri sosedovih je postregel sin¹⁰⁷« (terenski zapis z dne 12. 2. 2007); »... tržnica je postala večja. In zdi se, da ljudje živijo tam, z vsemi otroki, ki še ne hodijo v šolo, če pa hodijo, pridejo po šoli« (terenski zapis z dne 2. 11. 2006). Na PCAF pa so večkrat prihajali tudi starši, ki so povedali, da otrok noče sodelovati. Pogosto je šlo za otroke, stare čez 10 let. »So pa vsi dobri, se učijo, imajo pa težave z delom, npr. čiščenjem, ker nekateri doma ne delajo« (pogovor z Luciene, koordinatorico PCAF, terenski zapis z dne 9. 1. 2007). Večkrat so povedali, da otroci grozijo s prijavo staršev na tožilstvo, ker morajo doma delati, pri čemer gre za pospravljanje, sodelovanje pri gospodinjstvih opravilih (terenski zapis z dne 13. 11. 2006; 17. 1. 2007). Po drugi strani so se tudi odrasli sklicevali na zunanjo avtoriteto: »Razširila se je grožnja: 'Če se ne boš lepo obnašal, te peljem na *Conselho Tutelar!*' To govorijo tako starši kot v šolah« (terenski zapis z dne 25. 1. 2007, na Delavnici o delu z družino).

Osnovna šola je obvezna za otroke od 6. leta naprej, traja devet let. Na PCAF je bilo kar nekaj otrok, ki so v šolo začeli hoditi pozneje, ker jih starši niso šli vpisati ali ker so bili na *fazendah* in so šole predaleč. V Corumbá imajo javne (občinske in državne¹⁰⁸) in privatne šole, v privatnih so otroci srednjega in višjega razreda, v javnih nižjega in srednjega razreda. V šolah nosijo šolske uniforme, ki jih morajo kupiti. V nižjem razredu nekateri nimajo denarja za nakup uniform in materiala, na PCAF so npr. dobili podporo, če je bila to ovira. Z uvedbo programa *Bolsa Família*¹⁰⁹ lahko revnejše družine pridobijo sredstva, da se otrok šola, pogoj je, da redno hodi v šolo. Ko je mraz, kakšen otrok ostane doma, ker nimajo dovolj toplih oblačil za vse (terenski zapis z dne 23. 7. 2009). Predvsem v nižjem socialnoekonomskem razredu so starši manj pozorni in vztrajni pri otrocih, da redno hodijo v šolo, kar se je večkrat dogajalo na PCAF in CAIJ: »Šolo več špricajo v določenih obdobjih. Je obdobje, ko spuščajo zmaje. Kot da bi jih vodil zmaj. Če zmaj pade,

107 Star je bil 11 let.

108 *Estadual*. Gre za notranje države Brazilije – *estado*, v tem primeru za državo Mato Grosso do Sul.

109 Program je uvedla vlada Lula l. 2003. Nadgradila je različne programe, ki so pred tem obstajali, z namenom, da dvigne izobrazbeno raven Brazilcev (Wikipedia 2016a).

preskakujejo obzidja, hodijo z glavo obrnjeno navzgor, kar je nevarno. Ne zaznavajo, kje so. Kot da spraznijo glavo. Kot da so bližje nebu. Utrujeni so od učenja in se izgubijo» (pogovor z Luciene, koordinatorico PCAF, terenski zapis z dne 9. 1. 2007). Primer šole, kamor hodi precej učencev nižjega sloja: »V *Cidade Dom Bosco* se jih vpiše vsako leto okoli 2.000, konec leta jih hodi v šolo le 1.800. Od teh učencev jih uspešno zaključi leto okoli 54 % (ostali ponavljajo razred, nehajo študirati, gredo na drugo šolo ali so izključeni)« (pogovor s podravnateljico, terenski zapis z dne 7. 12. 2006). Delo za šolo doma je izziv za vse, ki živijo v majhnih hišah in imajo slabo osvetljavo. »'Š/tudentje ne pridejo dovolj izobraženi na univerzo, ker jih je treba pripravljati za stvari, ki bi jih morali že vedeti, pisanje jim ne gre.' ... V Corumbá nisem videla, da bi imeli ljudje navado brati, knjig ne vidiš, knjižnic ni prav veliko« (pogovor z univerzitetno profesorico, terenski zapis z dne 17. 11. 2006).

Zaradi težjih materialnih razmer doma mnogi mladostniki iz nižjega razreda, nekaj tudi iz srednjega, začnejo kmalu delati, da zaslužijo denar in delajo šolo zvečer ali pozneje. »Želi narediti zaključni izpit srednje šole«¹¹⁰ (terenski zapis z dne 12. 2. 2007). »Med prostovoljci in zaposlenimi na PCAF jih je nekaj starih 18 in več in še niso naredili srednje šole, Lu jim teži, naj jo končajo« (terenski zapis z dne 2. 12. 2006). Na zamaknjeno šolanje pokažejo tudi univerzitetni programi univerze v tem mestu, ki so imeli predavanja popoldne in zvečer, npr. socialno delo, pedagogika (terenski zapis z dne 26. 11. 2006; 5. 12. 2006; 29. 1. 2007).

Igra in dejavnosti otrok v prostem času so raznolike. Veliko otrok se igra pred hišo in na ulici pred hišo oz. v soseski:

Ko sem šla popoldne po mestu, je bilo precej ljudi na ulici. Sedeli so pred hišami, otroci so se igrali, mladostniki so se pogovarjali, nekaj jih je bilo na kolesih, fantje so igrali fuzbal. ... Vračali so se iz služb, dekleta so hodila z mamami. Ideal je, da so otroci pri starših (terenski zapis z dne 3. 1. 2007; 10. 1. 2007; 11. 1. 2007).

Vožnja s kolesom in nogomet sta pogosta, igrajo se različne otroške igre drug z drugim, s pripomočki in brez njih, z mačkami ali psi: »Ana Luz je popoldne za igro vzela punčko« (terenski zapis z dne 12. 11. 2006); »Hčerka je bila še zunaj, sta se s prijateljico vozili s kolesom« (terenski zapis z dne 25. 11. 2006); »Začel je govoriti o tem, da otroci danes ne delajo več zmajev, raje jih kupijo. In če jim uidejo, raje tečejo za njimi, kot da bi si naredili druge, in tako je veliko nesreč zaradi tega« (terenski zapis z dne 27. 11. 2006).

110 Domačinka je bila stara 32 let.

Slika 3.6: Igra nogometa v soseski.

Dejavnosti pa se razlikujejo tudi po socialnoekonomskih razredih – v srednjem razredu otroci počnejo več dejavnosti, ki so plačljive, npr. šport (plavanje, borbe, treningi iger z žogo), ples (balet, moderni ples), glasba na glasbeni šoli ipd. Primer družine iz srednjega razreda: »Thalito sem vprašala, ali njena hči uporablja žabe pri baletu. Jih, samo jih da takoj dol, ker je vroče« (terenski zapis z dne 15. 12. 2006). »Sin hodi na plavanje trikrat tedensko« (terenski zapis z dne 25. 12. 2006). Nekateri si doma uredijo manjše premične otroške bazene. »Otroci so bili v bazenu, Ana Luz se ni več bala vode« (terenski zapis z dne 12. 11. 2006). Otroci iz nižjega sloja imajo možnost za take dejavnosti v programih pred šolo ali po njej in so zanje brezplačni.¹¹¹ Ti otroci gredo nasploh več na brezplačne dejavnosti, na primer na nedeljske delavnice v verski skupnosti, kot najstniki pridejo pomagat v *abrigo* ali na PCAF ipd. (terenski zapis z dne 17. 12. 2006). »V *abrigo* so prišli mladostniki, ker nimajo kaj početi doma« (terenski zapis z dne 9. 1. 2007). »Popoldne prišle punce od done Valerie« (terenski zapis z dne 27. 1. 2007). Popularne so tudi igre na računalniku in fliperji ter kopanje za tiste, ki so blizu reke. »Sosed je rekel, da je sin spet na računalniku« (terenski zapis z dne 14. 2. 2007). Skupaj z odraslimi gredo tudi na prireditve v mestu, kjer ostanejo tudi dolgo v noč. »Šla na karneval s Thalito, možem in otrokoma¹¹². ... Ostali smo do dveh ponoči« (terenski zapis z dne 28. 1. 2007). Med počitnicami hodijo tudi na obiske k sorodnikom, kakšen izlet s čolnom ali na podeželje. »Peš sva šli s Priscilo, se pogovarjali ... kaj počnejo otroci med počitnicami (kolo, TV, gresta z njo na obiske)« (terenski zapis z dne 1. 12. 2006).

111 V času terenskega dela je nekaj programov ponujala država (*Gente Jovem*, PET), nekaj verske skupnosti (PCAF, *Igreja Peniel*) s podporo tujine, en program je bil organiziran v četrti *Cervejaria* – izdelovanje izdelkov iz gline.

112 Stara sta bila 4 in 7 let.

3.3.3.1 Težavne situacije otrok

Otroci v Corumbá se srečujejo z različnimi težavnimi situacijami, ki so povezane tudi z okoljem v Corumbá ter vplivajo na vsakodnevno življenje in možnosti.

Kot že omenjeno v poglavju 3.3.1.1 Življenje v gospodinjstvu, se odsotnost staršev zaradi dela pozna pri skrbi za otroke, ki lahko čas brez nadzora izkoristijo po svojih predstavah in željah, ki niso nujno skladne z idejami staršev, kot so otroci in starši pogosto razlagali na PCAF. Skrb za dogajanje v tem času povezujejo tudi z dejavniki tveganja, predstavljenimi v poglavju 3.1 Socialno-kulturno okolje v Corumbá, torej nasiljem, drogo, krajo, tolpami, zlorabami.

Med odraslimi pa so tudi taki, ki so brez dela in pričakujejo, da bodo dobili pomoč od države in nevladnih organizacij (terenski zapis z dne 31. 10. 2006; 25. 1. 2007). Pri otrocih iz takih družin so se kazali znaki zanemarjenosti – manj skrbi za obleke, niso imeli podpore za šolsko delo, niso imeli rednih obrokov ipd.:

Pri eni družini je bil spredaj en otrok v umazani majici, mama je bila neurejena, notranjost hiše je bila neurejena, obleke so ležale okrog, posoda je bila neumita. Tudi okoli hiše je bilo razmetano, ležale so razne stvari in smeti naokoli. TV je bila prižgana, kot običajno. Profesorica je komentirala, da jih večkrat vidi, ko čakajo za pomoč, a se mama ne zgane, ne prevzame odgovornosti (terenski zapis z dne 23. 11. 2006).

Je pa res, kot pravi Luiz, da se po drugi strani nekateri ljudje znajo okoristiti s tem, predvsem posamezniki. Gre k eni ustanovi (npr. socialni službi na občini) in tam dobi pomoč v denarju. Gre k drugi ustanovi (ki npr. kuha kosilo za reveže) in tam dobi obrok. Gre k tretji ustanovi (npr. socialni službi v *Cidade Dom Bosco*) in tam dobi vrečo pomoči (olje, moka, sladkor, riž ipd.). ali obleko. Če še dobro pove zgodbo (to sem večkrat slišala sama), mu še plačajo vodo, elektriko, plin. Dejansko mu tako niti ni treba delati in živi na račun sistema (pogovor med dvema domačinoma, oba sta aktivna na področju dela z revnimi, terenski zapis z dne 11. 11. 2006).

Ustanove, ki se ukvarjajo s podporo družinam in otrokom, pogosto uporabljajo izraz 'destruktuirana družina' (na Delavnici o delu z družino, terenski zapis z dne 24. 1. 2007; 25. 1. 2007). »Destruktuirana družina je na primer mama in očim ali mačeha in oče, ki nimata dovolj sredstev za hrano, šolo; pogosto gre tudi za alkohol ali druge kemične odvisnosti. Torej ni ustreznih materialnih, moralnih in psiholoških pogojev za vzgojo« (intervju s Fabiem, koordinatorjem *Conselha Tutelar*, terenski zapis z dne 30. 1. 2007). Gre bolj za pogled srednjega in višjega razreda na dogajanje v družinah. Mnoge družine otrok na PCAF, CAIJ-ju in v *abrigu* bi spadale v to kategorijo, vendar se tam tega izraza ni slišalo.

Otroci iz družin na PCAF, CAIJ-ju in v *abrigu* se nemalokrat srečujejo tudi s psihičnim, fizičnim in spolnim nasiljem nad njimi (gre predvsem za družine nižjega razreda, z družinami srednjega in višjega razreda imajo te organizacije malo stika). »Redko dobimo prijave iz srednjega in višjega razreda, včasih jih, ne iščejo javnega načina reševanja težav« (intervju s Fabiem, koordinatorjem *Conselha Tutelar*, terenski

zapis z dne 22. 1. 2007). Na *Conselho Tutelar* dobijo največ prijav za nasilje: »Nimamo veliko prijav spolnih zlorab, več za nasilje« (prav tam). Med spolnimi zlorabami je »2/3 prijav ... spolna zloraba v družini kot taka, 1/3 spolno izkoriščanje« (intervju s Fabiem, koordinatorjem *Conselha Tutelar*, terenski zapis z dne 30. 1. 2007):

Mama je prosila, da čuva otroke, očim pa jih je pretepel in bi rad seksal s tistimi, ki so bili budni (terenski zapis z dne 25. 1. 2007, na Delavnici o delu z družino).

K nam je prišel [Paulo]¹¹³ direktno iz bolnice. V bolnico je šel, ker ga je mama nehala dojeti in mu začela dajati mleko iz trgovine, navadno mleko (terenski zapis z dne 3. 11. 2006). Izvedela sem zgodbo Paulove mame. Njena mama jo je že pri 12 letih silila, da naj domov prinese denar, kar pomeni, da se je prostituirala. Odpeljala jo je tudi na *fazendo*, da sta tam kaj zaslužili s spolnimi uslugami. To se je nadaljevalo, dokler pri 15 letih ni prišla v dokaj resno zvezo z moškim in je z njim zanosila. Nosečnosti se je branila, ultrazvok je naredila šele pri 7 mesecih nosečnosti. Ko je rodila, je otroku dajala mleko iz trgovine (terenski zapis z dne 26. 1. 2007).

Bruna in Brena bi mama z lahkoto spet prodala za drogo (terenski zapis z dne 29. 11. 2006).¹¹⁴

... mi je povedala, kdo je gospa, ki je prišla po pomoč. Njena hči ima tri hčere, njihov oče ima otroka z vsako od njih – s prvo tri, z drugima dvema po enega (terenski zapis z dne 15. 12. 2002).

Cena za otroka za eno noč je okoli 10 do 12 realov (terenski zapis z dne 20. 11. 2002).

Fant je tako majhen, ker je bila njegova mama alkoholik. Še vedno ga ne obravnavajo dobro, je bolj zapuščen, a nikoli ne pove nič slabega o družini (23. 3. 2003).

Vitorja so posvojili iz *abriga*, zdravnik z ženo. Čez eno leto so ga vrnili, ker ni bil v redu. Izkazalo se je, da so ga zaklepali v temno sobo, kadar so ga pustili samega doma¹¹⁵ (terenski zapis z dne 26. 11. 2006).

Kot je bilo že omenjeno v poglavju 3.2.1 Opis skupnosti, so nekateri starši ob pomanjkanju hrane pripravljani iti dlje v situacijah, ki so tvegane za otroka ali pomenijo nasilje nad njim, pogosto pa gre tudi za zanemarjanje. Pri otrocih na PCAF, CAIJ-iju in v *abrigu* je bilo večkrat slišati, da je mama rodila mlada, za otroke pa je skrbela stara mama – mama se ni ukvarjala z otrokom, npr. kaj mora otrok narediti za šolo, ni skrbela za higieno ipd.:

Pri spolnih zlorabah je v ozadju vedno destrukturna družina, revščina, kemična odvisnost ali odvisnost od alkohola (terenski zapis z dne 24. 1. 2007, na Delavnici o delu z družino).

Videla sem dekle, ki je bila na PCF v mojem času, Mariel, in je zdaj noseča, ima pa 16 let. Christiane mi je povedala, da je Regina že pri 13-ih rodila. ... Mnogo deklet zgodaj zanosi, ko so še najstnice, in ne znajo ravnati z otrokom (terenski zapis z dne 30. 10. 2006). Srečala sem nosečo Mariel: »Engordei, professora.«¹¹⁶ Povedali so mi, da ko je s prijateljico in profesorico prišla povedat Luciene, da je noseča, je najprej rekla, da ni (terenski zapis z dne 31. 10. 2006).

Hči done Sonie je zanosila v srednji šoli, *dona* skrbi za otroka (terenski zapis z dne 19. 12. 2006).

113 Paulo je ob prihodu v *abrigo* imel 1 mesec.

114 Dvojčka, takrat stara 9 mesecev, sta prišla v *abrigo*, ker ju je mama že enkrat zamenjala za drogo.

115 V času terenskega dela je imel 6 let.

116 Zredila sem se, učiteljica.

Med težavne situacije otrok sodi tudi revščina, ki se med drugim opazi v pomanjkanju hrane. Ko otroci dobijo hrano, lahko pojejo velike količine hrane, več kot odrasli. »Potem bruhamo, ker je to preveč« (terenski zapis z dne 9. 11. 2006). »Po počitnicah so prišli shujšani«¹¹⁷ (terenski zapis z dne 27. 7. 2003). Kjer družinam primanjkuje hrane, jedo, kar si lahko privoščijo. Otroci niso navajeni jesti raznolike hrane, običajno jedo riž in fižol. Na PCAF so izbrali še špagete in krompir, solato in zelenjavo pa redko, enako sadje.¹¹⁸ Pripravljali so jim sveže stisnjen sok iz sadja, sicer sadja ne bi jedli. »Pomagala delati sok iz ananasa, se pogovarjala z Jayce. Mi je razložila o delanju soka tudi iz lupin sadežev« (terenski zapis z dne 28. 11. 2006). Na telesih otrok se pozna, da imajo osiromašeno prehrano – na koži, nohtih. »Imeli smo *Dia de Cascão*¹¹⁹, dan higiene. Povabili so frizerje, da so zastonj postrigli otroke, čistili smo jim nohte, morali so se temeljito umiti ... Strigla sem nohte in videla, kako slabe imajo, cepijo se jim, luščijo po plasteh« (terenski zapis z dne 2. 6. 2003).

Ker težavne situacije otrok niso bile glavna tema terenskega dela, tudi ne poznamo vseh njihovih ozadij. Revščina je realnost mnogih izmed teh družin, vendar se opisane situacije ne dogajajo v vseh družinah, kjer vlada revščina, in enako ne samo v nižjem razredu, ampak tudi v srednjem in višjem. »Obstaja predsodek, da so revni ves čas izpostavljeni tveganim situacijam, višji razred pa ne« (pogovor z univerzitetno profesorico, terenski zapis z dne 9. 2. 2007).

3.4 Otroci na cesti

Marcelo je imel 13 let. Doma je bil s *Cervejarie*¹²⁰. Pred Panoffom¹²¹ je pazil avtomobile. Ko je kdo parkiral avtomobil, je malo počakal in se mu približal. Z vozniki se je dogovoril, da jim bo pazil avte. Ko so se vrnili iz trgovine, so mu dali nekaj drobiža. »Ena gospa mu je rekla: 'O que que se faz na rua? – Kaj delaš na cesti?' in mu je dala drobiž« (terenski zapis z dne 13. 2. 2007). »Dobim okoli 10 realov na dan. Dam jih mami. ... Je bolna« (prav tam). Imel je še 4 brate in 2 sestre, razen ene sestre so vsi živeli drugje. »Oče je z drugimi otroki« (prav tam). Zapomnil si je vse avte, ki jih je čuval. Z drugim fantom – »imel naj bi 18 let, a jih ne izgleda« (prav tam) – sta se dogovorila, kdo čuva kateri avto. »/V/es čas je tu, prišel je okoli dveh. Gre domov, se stušira in spet gre. 'Se não para em casa? – Tebe pa ni nič doma?' 'Não! – Ne!' se nasmeje. ... Ima denarnico. ... Ko bo šel od tu, bo šel še na fliper« (prav tam). Nekaj od tega je bilo verjetno resničnega. Pogovor se je začel z njegovimi vprašanji: »Kje živite? ... Vas plačajo?¹²² ... In tvoja

117 V juliju imajo 2 tedna počitnic. Šolsko leto je od februarja do decembra.

118 Za kosilo so na PCAF skuhalii dve veliki posodi riža, eno veliko posodo fižola, še eno veliko posodo npr. špagetov, krompirja in eno manjšo posodo solate, pa je običajno ostala. Kuharica ve za to in jim je zelenjavo dajala v fižolovo omako, da so je vsaj kaj pojedli.

119 Cascão je lik iz znanega brazilskega stripa, ki se noče umivati.

120 Četrto, oddaljena 10 minut od kraja, kjer se je nahajal Marcelo.

121 Panoff je supermarket; v mestu so se nahajali trije.

122 Odgovorila sem mu, da živim v *abrigu*, in ga je zanimalo, ali me plačajo.

mama?» (prav tam). Naslednji dan sem ga srečala na šoli¹²³, on »me je prvi pozdravil« (terenski zapis z dne 14. 2. 2007).

Marcelo predstavlja profil fanta, ki ustreza temu, kako nekateri domačini opredelijo otroka na cesti oz. tistega, ki bi to lahko postal, in tudi giblje se na krajih, ki jih navajajo v povezavi z otroki na cesti. Kot omenjeno, v Corumbá uporabljajo dva izraza: *crianças na rua* in *crianças da rua*, v vsakdanji rabi je najpogostejši izraz 'otroci na cesti' in zajema obe skupini.

V času mojega prvega bivanja v Corumbá so na *Cidade Dom Bosco* govorili, da je otrok na cesti veliko in da je potrebna preventiva, da jih ne bo toliko, ker je cesta nevarna. To je bil tudi razlog za obstoj PCAF (terenski zapis z dne 31. 10. 2006; 9. 1. 2007). Prva med institucijami, ki je odgovorna za delo z otroki na cesti in s ceste, je *Conselho Tutelar* (*Conselho Tutelar*). Po navedbi koordinatorskega je »otrok s ceste ... okoli 10 do 12, ki nimajo kam iti. Takih, ki se vračajo domov, pa je okoli 35 do 45« (intervju s Fabiem, koordinatorskim *Conselha Tutelar*, terenski zapis z dne 22. 1. 2007). Medtem pa zaposlena na isti instituciji meni: »Skupno jih je okoli 25–30« (intervju z zaposleno na *Conselhu Tutelar*, terenski zapis z dne 2. 1. 2007).

Sika 3.7: Eden od otrok na cesti na šolskem dvorišču.

123 *Cidade Dom Bosco*.

Nekaj odgovorov domačinov na vprašanje »Na onde que tem/ ficam crianças na rua? – Kje so otroci na cesti?«:

Najprej mi je Davide predstavil njegovo četrto, ker je po besedah Christiane tam veliko otrok na ulici (sama je šla tja slikat fotke). Res se jih je nekaj igralo, ... običajna igra na cesti, vendar ne prav veliko (terenski zapis z dne 3. 11. 2006).

Cesta je vse, kar ni dom – tudi sosed, prijatelj, igrišče – če ne veš, s kom je. Če ne more ostati doma, je na cesti. Vse to je tveganje za drogo, prostitucijo ... Če gre npr. lovit ribe s prijateljem, lahko naredi kako neumnost (pogovor z Luciene, koordinatrico PCAF, terenski zapis z dne 9. 1. 2007).

Pazijo avte, so pred vrati restavracij in prosijo. ... jih vedno najdeš okoli trgovin Panoff, predvsem tistega v centru in tistega, ki je nekaj ulic višje. ... So tudi pred *Detranom*¹²⁴, kjer pazijo avte, pa tudi pred *porta dos presidios* (pred vhodom v zapor) pazijo prostor za parkiranje za tiste, ki bodo prišli na obisk (intervju z zaposleno na *Conselhu Tutelar*, terenski zapis z dne 2. 1. 2007).

Pazijo avtomobile zvečer pred *Laça de Ouro*¹²⁵, na Trgu so, *avenidi*¹²⁶, v pristanišču – gredo ven, da se malo pohecajo in tako motijo okolico (intervju s Fabiem, koordinatorem *Conselha Tutelar*, terenski zapis z dne 22. 1. 2007).

Za lažje razumevanje nekaterih, ki so ob omembi izraza *crianças na rua* govorili samo o otrocih, ki se na ulici igrajo, je bilo vprašanje včasih dopolnjeno: Kje bi se zadrževali otroci, mladostniki, ki so veliko časa na cesti, ko ne gredo v šolo?

... če niso doma, v hiši, so večinoma tam, kjer so fliperji. Po mestu so manj, ker zdaj kroži po mestu avto *Conselha Tutelar* ... in jih lahko ustavi. Večinoma so pri fliperjih, če pa so že zunaj, so na *cacimbi* (mini izvir ob reki) ali na obrežju reke (na enem delu mesta). Dejansko pa so bolj notri (Vinicius, terenski zapis z dne 1. 12. 2006).

Nekateri, če ne gredo v šolo, ostanejo doma, ker staršev itak ni, ali pa gredo v hišo prijatelja (Silvia, terenski zapis z dne 28. 12. 2006). Otroci gredo drugam, kot povejo doma (Silvia, terenski zapis z dne 11. 1. 2007).

So na premični tržnici, na fliperjih (Teodor, terenski zapis z dne 1. 1. 2007).

Domačini imajo različno mnenje, kdo so ti otroci in koliko jih je. »Število se dviguje,« trdi zaposlena na *Conselhu Tutelar*. »... vmes so tudi mladi, ki jemljejo drogo. ... So tudi že polnoletni, ki so večinoma kemični odvisniki, ki imajo potem nekaj otrok pod sabo« (intervju z zaposleno na *Conselhu Tutelar*, terenski zapis z dne 2. 1. 2007). »Zaposlena na *Conselhu Tutelar* je poročala tudi o ideji župana: 'Prefeito je za 1. november imel idejo, da bi jih *cadastrar* (popisali) in za to bi bila skupina psihologov, socialnih delavcev.' Ampak zaposlena pravi, da bi bilo to zato, ker hoče počistiti mesto. 'To bi pomenilo skoraj to, kot da bi jih zvezali in vrgli v reko.'« (prav tam).

Koordinator *Conselha Tutelar* pravi, da se je njihovo število zmanjšalo: »Imamo avto, ki ga financira

124 Urad za izdajo vozniških dovoljenj.

125 Znana restavracija v mestu, kamor prihajajo ljudje, ki/ko imajo denar, večinoma srednji in višji razred. Pomeni tudi statusni simbol – tam je tisti, ki ima denar.

126 Glavna ulica v centru mesta, na kateri se odvijajo javni dogodki – karneval, povorke ipd., nahaja se v bližini Trga.

governo federal,¹²⁷ ker se nahajamo ob meji. Otroci in mladostniki si povejo, kje je, in se mu izogibajo. ... bojijo se tudi *abriga* in število se je zmanjšalo. ... Če se 16-letniki želijo udeležiti večernih dogodkov do 22. ure, potrebujejo avtorizacijo in morajo biti z odgovorno osebo« (intervju s Fabiem, koordinatorjem *Conselha Tutelar*, terenski zapis z dne 22. 1. 2007). Tudi po mnenju koordinatorice PCAF jih je manj:

Več je bilo otrok na cesti (terenski zapis z dne 1. 1. 2007). Pri Panoffu je bilo prej več napadov, ni še bilo varovanega parkirišča. Včasih so otroci kopali po pokopališču, da bi našli kak zlat zob, verižico ... Danes je čisto in tam je varnostnik. Včasih so se kopali v reki, danes tam perejo avte in je umazano, poleg tega jih je tam kar nekaj umrlo zaradi močnega toka. Tam je sedaj tudi več turističnih ladij. ... Izkoristijo tudi noč. Prej so bili na Trgu, danes ne, ker je tam zraven policija. ... Veliko ljudi je šlo živeti v zgornji del mesta. S tem so se ločila mnoga prijateljstva in je manj nevarnosti. Mnogi so šli živeti tudi na področja gibanja Brez zemlje (pogovor z Luciene, koordinatorico PCAF, terenski zapis z dne 9. 1. 2007).

Iz povedanega je razvidno, da domačini različno razumejo izraz *crianças na rua* in zato tudi različno opišejo, kdo so in kje se nahajajo. Na *Conselhu Tutelar* govorijo o otrocih, ki poskušajo dobiti nekaj denarja na cesti. Omenjajo tudi vse tiste otroke, ki so nekje brez vednosti staršev. O teh govorijo tudi drugi domačini. Pogosto pa domačini ob omembi otrok na cesti mislijo tudi na otroke, ki se igrajo pred hišo, na cesti, vendar po njihovem brez nadzora odraslih. Ob omembi otrok na cesti so bili enkrat omenjeni tudi odrasli uporabniki drog.

Varovanje avtomobilov pa ni samo domena otrok, občasno jih pazi tudi kak odrasel človek. »Ko sva parkirali avto, je prišel en gospod (kot klošar) in nama je pazil avto« (terenski zapis z dne 12. 11. 2006). Po drugi strani pa otrok na cesti ni opaziti vedno, tudi ne na krajih, ki jih opisujejo domačini.

Nihče ni pazil pred Panoffom (terenski zapis z dne 3. 1. 2007; 19. 1. 2007; 20. 1. 2007; 30. 1. 2007). Šla v *porto*¹²⁸, nič, samo otroci skupaj z odraslimi. V centru – nič. Pred Panoffom – nič (terenski zapis z dne 2. 1. 2007). Pri zgornjem Panoffu nič, policija je bila (terenski zapis z dne 3. 1. 2007). En fant pred Panoffom, pri zgornjem nihče (terenski zapis z dne 6. 1. 2007; 8. 1. 2007). 5 jih je pazilo pred Panoffom (terenski zapis z dne 5. 1. 2007). 2 pazila pred Panoffom (terenski zapis z dne 9. 1. 2007). V *portu* jih ni bilo. ... Okoli 16^h ni bilo nikogar pred Panoffom, čez eno uro 2 (terenski zapis z dne 14. 2. 2007).

Bili so predšolski, ki so itak doma in se igrajo večinoma blizu hiše. ... Ampak manjkajo mi tisti, ki jih ni v šolo (terenski zapis z dne 3. 12. 2006).

Res se jih je nekaj igralo, ... običajna igra na ulici, vendar ne prav veliko (terenski zapis z dne 3. 11. 2006).

Šli smo tudi na *Cravo*¹²⁹ ... Ni jih bilo na ulicah (terenski zapis z dne 22. 11. 2006). Mraz je in sploh ni bilo veliko otrok zunaj. ... saj so na svoji ulici, starši jih vidijo (terenski zapis z dne 9. 11. 2006).

127 Zvezna vlada.

128 Pristanišče ob reki.

129 Četrtr v zgornjem delu mesta.

Otroci na cesti pa so tudi v *Abrigo dos adolescentes*.¹³⁰ Srečala sem dva, ena pa se je ravno vrnila domov k mami.¹³¹ »Marcio ... dvakrat je že zbežal od doma ...« (terenski zapis z dne 29. 1. 2007), in Guilherme, ki je omenil že prej naštete kraje, ko je opisoval, kje je, ko je na cesti. »Pazil sem avte pri Panoffu in Laça de Ouro, k babici sem hodil ponoči spat, k mami. ... Bom šel, že dve leti sem tu.¹³² ... Tudi v reki se kopam« (terenski zapis z dne 30. 1. 2007). »Oscar mi pokaže hišo, kjer je ženska, pri kateri spijo, blizu *Rodoviarie*¹³³. Kličejo jo mama, babica. Zelo verjetno je tam tudi *boca*. O njej je govoril Guilherme« (terenski zapis z dne 31. 1. 2007). »Luana¹³⁴ pravi, da je ta ženska *makumbeira*¹³⁵« (terenski zapis z dne 15. 2. 2007).

Kaj otroci na cesti povejo o tem, kar počnejo? Marcelo gre na fliperte (terenski zapis z dne 13. 2. 2007). »Za denar si kupi cigarete, tudi *base*¹³⁶, travo. ... Z *base* 'potuje'« (terenski zapis z dne 30. 1. 2007). »Ko delajo *bagunço*¹³⁷, jih kdaj odpelje policija. *Espancam*¹³⁸, potem lahko gredo« (terenski zapis z dne 14. 2. 2007). Med seboj si povejo stvari: »Bila sta dva fanta. Richarde me vpraša za piškote. Očitno je izvedel, da sem jih včeraj imela. ... Drugi pravi, da pride vsak dan« (terenski zapis z dne 14. 2. 2007). »Guilherme, ki je pobegnil iz *abrigo*, je prišel nazaj. Pravi, da je prehuda vročina. Kar koli že to pomeni« (terenski zapis z dne 15. 2. 2007). Možnosti zaslužka so jim omogočali tudi različni dogodki, kot so karneval, junijske zabave, kjer so prodajali, pomagali na stojnicah ipd. Za več informacij bi bilo potrebno dolgotrajno druženje z njimi.

Gre za zelo podoben profil otrok kot na PCAF oz. so nekateri izmed njih tudi bili na PCAF (npr. Marcio). Njihovo življenje je zelo podobo življenju otrok nižjega razreda, ki je bilo predstavljeno v poglavju 3.3 Družina.

Kar se šole tiče, so večinoma taki, ki se sicer vpišejo, pa nehajo hoditi, *não chegam, tem muitas faltas* – veliko manjkajo ... Stil življenja staršev je razbite družine, veliko otrok, *negligência* (zanemarjanje), *irresponsabilidade* (neodgovornost), *familias sem perspectiva da vida* (družine nimajo perspektive za življenje), *não aspiram melhor* (ostajajo v istem, ne izboljšajo svojega položaja) (intervju z zaposleno na *Conselhu Tutelar*, terenski zapis z dne 2. 1. 2007).

Rekla je, da so ob *cacimbi* in reki tisti, ki nimajo močne osebe doma (terenski zapis z dne 1. 12. 2006).

Večina prijav pride iz zgornjega dela mesta – ker živijo v pomanjkanju, mama je pogosto sama (intervju s Fabiem, koordinatorjem *Conselha Tutelar*, terenski zapis z dne 22. 1. 2007).

V zgornjem delu mesta je precej večjih otrok, ki pijejo, kadijo in ne hodijo v šolo. Mama nima avtoritete (pogovor z

130 V *abrigu* za mladostnike od 12 do 18 let. V januarju in februarju 2007 je bilo tam v povprečju 10 do 15 mladostnikov, večina ne bi spadala v kategorijo otrok na cesti.

131 Sestra Lole in Carle, omenjena v poglavju 3.3.1 Opis družine.

132 V *abrigu*.

133 Glavne avtobusne postaje.

134 Mladostnica v *abrigu*.

135 Ukvarja se s čarovništvom (Wikipedia 2016d).

136 Pripravek iz kokaina.

137 Izraz ima več pomenov, odvisno je, kdo ga opiše: so nemirni, razgrajajo, se zafrkavajo, so glasni in se gibljejo ipd.

138 Natepejo jih.

Luciene, koordinatorico PCAF, terenski zapis z dne 9. 1. 2007).

Kako to, da domačini, ko govorijo o otrocih na cesti, pogosto govorijo o vseh otrocih, ki so fizično na cesti, ne glede na to, kaj tam delajo?

Danes se bojimo drugačnih načinov. Če so otroci v hiši sami, s kom so? Sosedje jih čuvajo? To je tveganje. Morda ne je hrane, ne gre vedno v šolo. ... Ni v redu, da gredo otroci v hiše ljudi, ki niso fajn, ker je tam *boca*, ali če je pred hišo pri drugih – otrok je lahko sin preprodajalca (pogovor z Luciene, koordinatorico PCAF, terenski zapis z dne 9. 1. 2007).

... zdaj so bolj v prostorih, kjer imajo fliperje in internet – najprej zato, ker je to popularno, pa tudi zato, ker zdaj po mestu kroži avto *Conselha Tutelar* in se otroci skrivajo pred njim oz. nimajo več toliko prostorov za skrivanje oz. ostajanje na ulici (terenski zapis z dne 28. 12. 2006).

Ranljivi so, ker jih starši nimajo s kom pustiti, nihče jih ne nadzoruje, pride do nasilja, zgodijo se nesreče, meja je blizu, droge, orožje, veliko jih pije ... in na koncu to vse vpliva. Nasilje ne narašča, samo oblike se spreminjajo (intervju s Fabiem, koordinatorjem *Conselha Tutelar*, terenski zapis z dne 22. 1. 2007).

Nekateri starši so to udejanjali z opozorili. »Solange ni pustila vnukinji, da gre ven, ker je ne bo nihče gledal – naj se usede in pogovarja« (terenski zapis z dne 10. 1. 2007). Soseđa se je hudovala na sina: »Não pode ficar andando por aí! Gente nunca sabe o que pode acontecer ... Tem tantos robos, assaltos ... – Ne moreš kar hoditi, ne da vemo, kje si! Nikoli ne moreš vedeti, kaj vse se lahko zgodi ... Toliko je kraj, napadov ...« (terenski zapis z dne 16. 2. 2007).

4 PREVERBA RAZISKOVALNIH VPRAŠANJ

Pri proučevanju fenomena otrok na cesti v Corumbá in vpliva skupnosti na ta fenomen sem si za vodilo zastavila raziskovalna vprašanja, predstavljena v Uvodu. V tem poglavju navajam ugotovitve, ki jih je pokazala analiza terenskega materiala.

Raziskovalno vprašanje 1: Kakšen je pogled domačinov v Corumbá na fenomen otrok na cesti?

Domačini imajo na ta pojav različne poglede. Za nekatere domačine so *crianças na rua* v Corumbá tisti, ki sicer živijo doma, na cesti pa opravljajo kakšno dejavnost za zaslužek, predvsem pazijo avtomobile – pred trgovinami, restavracijami, še posebej eno izmed njih, manj omenjajo tržnice, ena oseba je omenila še vhod v zapor in *Detran. Avenida* kot prostor, ki omogoča otrokom zaslužek, postane bolj aktualna v času večjih praznovanj, npr. karnevala. Z denarjem otroci pomagajo svoji družini, podobno kot navajajo raziskave za druge kraje v Braziliji in širše v Latinski Ameriki (Rizzini in Lusk 1995; Raffaelli 1997; Carreira 1999; Hecht 2000; Mikulak 2007), nekateri so šli na fliperje, eden je omenil, da si je kupil drogo. Denar torej porabijo tudi zase, podobno kot ukrajinski cestni otroci (Naterer in Godina 2011). Vendar otroci iz te skupine, imenujmo jo prva skupina, na cesti ne delajo ves čas, kar so ugotovili tudi v raziskavi l. 1993 (Contini in Kassar 1995). Zadržujejo se npr. v središču mesta (na Trgu, *avenidi*, ob reki), kjer se zabavajo in so lahko moteči za okolico. Ena oseba je kot oceno števila teh otrok navedla številko 25 do 30, druga pa 35 do 45. O tej prvi skupini otrok so govorili zaposleni v institucijah, ki se ukvarjajo z otroki iz predvsem nižjega sloja prebivalstva (*Conselho Tutelar*, PCAF). To skupino bi lahko primerjali z definicijami cestnih otrok, omenjenimi v teoretičnem delu, in sicer s skupino, ki živi doma in občasno dela na cesti (prim. Unicef v Moura 2002). Med oblikami dela za to skupino raziskave za Brazilijo navajajo tudi prostituiranje (Carreira 1999; Moura 2002), česar domačini v Corumbá ne navajajo. Ti o otrocih, ki so na različne načine vpeti v prostitucijo, govorijo v povezavi s spolnimi zlorabami in pedofilijo.

Otroke, ki živijo na cesti, *crianças da rua*, je omenila samo ena oseba, ki je zaposlena na *Conselhu Tutelar*. Opisala jih je, da nimajo kam iti, da jih je 10 do 12, v njihovih dejavnostih pa jih ni ločila od *crianças na rua* iz prve skupine (terenski zapis z dne 9. 1. 2007). O manjšem številu teh otrok poroča tudi raziskava v Corumbá iz l. 1993, in sicer se je v to skupino uvrstilo 7 otrok (Contini in Kassar 1995, 11). To skupino imenujmo druga skupina otrok. V času terenskega dela je bilo mogoče srečati samo enega otroka, ki je za svoj dom pojmoval cesto, a tudi ta je takrat bival v *abrigu*. Kadar ni bil v *abrigu*, je med drugim spal na kraju, ki je znan kot zbirališče uporabnikov drog. Njegovo mnenje se ujema s pojmovanjem Brazilcev, ki ga navaja Hecht, in sicer ti menijo, da so otroci odrasli na cesti, če niso imeli doma in če mama ni vzdrževala odnosa z njimi (2000). Čeprav torej imenovani otrok pojmuje cesto za svoj dom, ne ustreza definicijam, ki poskušajo opisati otroke s ceste, saj ne spi na cesti, ampak biva v *abrigu* (prim. Panter-Brick 2002; Naterer 2010; Žigon 2014).

Podobno kot v brazilskem mestu Recife (Hecht 2000) tudi v Corumbá ni bilo mogoče srečati otrok iz prve in druge skupine vsak dan in jih je bilo potrebno iskati, kljub navedbam domačinov, kje se običajno nahajajo. Nekateri domačini so npr. rekli, da se vedno nahajajo pri trgovini Panoff, kjer jih je bilo sicer mogoče najti, vendar ne vsak dan. Kadar so prišli tja, so prišli predvsem popoldne in proti večeru, torej ob urah, ko je bilo največ nakupovalcev. Če gre oseba v nakupe predvsem v takem času, ima lahko vtis, da so otroci vedno tam, čeprav jih čez dan ni. Poleg tega, da je čez dan manj nakupovalcev, je to tudi čas največje vročine v vročem času leta, ko se ljudje zadržujejo bolj v senci, te pa na parkirišču pri omenjeni trgovini ni bilo. Ravno tako ni bilo zaščite proti dežju – tudi takrat otrok ni bilo na parkirišču pri trgovini. Javnost na te otroke ne gleda z odobravanjem (prim. Rizzini in Lusk 1995), čeprav jim dajejo drobiž, da jim pazijo avtomobile. Domačinka je na vprašanje, kaj se zgodi, če jim rečeš, naj ti ne pazijo avtomobila, odgovorila: »Nikoli ne veš, kaj ti lahko naredijo« (terenski zapis z dne 15. 12. 2006). V njenem odgovoru je bilo zaznati sled strahu. Na otroke na cesti se navezujejo tudi druge predstave – droga, nasilje, nimajo nadzora staršev. Otroci na cesti so tako deležni negativnih kot pozitivnih opredelitev ljudi, ki jih delijo po rasi, spolu, starosti, kraju, kjer se nahajajo, razredni pripadnosti ipd. (Mikulak 2007, 2). Te predstave vplivajo tudi na delovanje javnih služb, npr. policije (prim. Aptekar 1992; Rizzini in Lusk 1995; Aptekar in Stoecklin 1996). Poleg tega se o otrocih na cesti govori kot o 'otrocih', čeprav gre pogosto za mladostnike, katerih vrstniki imajo včasih tudi že lastne otroke.

Obstaja pa še tretja skupina otrok. Pogosto mnenje odraslih o otrocih na cesti se lahko strne v opredelitev, da so *crianças na rua* tisti, ki so zunaj, t. j. izven doma, in istočasno brez nadzora staršev oz. skrbnikov ali odgovornih odraslih. Mnogi med njimi se na cesti igrajo, nekateri gredo namesto v šolo na druge kraje (npr. k izviri, k reki, na fliperje, k prijatelju, fantu/punci ipd.), nekateri pa gredo na te kraje tudi po šoli ali pred njo. Samo nekateri odrasli omenjajo otroke, ki na cesti počnejo dejavnosti, s katerimi dobijo denar (npr. pazijo avtomobile), ne omenjajo pa npr. otrok, od katerih starši pričakujejo, da domov prinesejo denar, in se ti otroci zato ukvarjajo s prostitucijo. Sicer jih niso omenjali, ko so govorili o *crianças na rua*, so pa opozarjali, da je biti na cesti nevarno tudi zato, ker otrok lahko zaide v te in druge tvegane dejavnosti ali nesreče.

Na ulicah mesta je bilo redno najti otroke, ki so na cesti preživljali čas, če ni deževalo, npr. so se igrali – torej otroke, ki bi jih lahko uvrstili v tretjo skupino. V primerjavi s prvo skupino je otrok v tej skupini precej več, saj se na ulicah mesta igra veliko otrok. Številki domačini niso omenjali, govorili pa so, da je teh otrok veliko (terenski zapis z dne 27. 2. 2003; 3. 11. 2006; 22. 11. 2006; 28. 12. 2006; 9. 1. 2007; 2. 2. 2007). V mestu Corumbá je v bivalnih soseskah v splošnem več ljudi na ulicah kot v Sloveniji, ne samo otrok, še posebej v predelih mesta, kjer prebivajo ljudje nižjega sloja, manj v predelih, kjer prebiva srednji sloj.¹³⁹ Med temi otroki je težko prepoznati, kdo je v svoji ulici ali soseski in kdo ne, ali kdo bi moral biti v

139 Za boljšo predstavbo lahko uporabimo podatke iz popisa prebivalstva l. 2010: število otrok in mladih od 0 do 19 let je bilo takrat skoraj 39.000, kar predstavlja pribl. 40 % vseh prebivalcev (IBGE). Kot že navedeno, je bilo med revne v istem letu prišteti 16,11 %

šoli, pa ni, in za koga starši oz. skrbniki ne vedo, kje se nahaja. Npr. med otroki na PCAF in CAIJ-ju niso bile redke zgodbe otrok, ki občasno ne gredo v šolo ali ki preživljajo čas, ko niso v šoli, na tak način, da starši oz. skrbniki ne vedo, kje so. Med njimi prevladujejo tisti, ki ne bi sodili v prvo ali drugo skupino otrok, torej ne ustrezajo naštetim opredelitvam cestnih otrok.

Otroci iz nobene od prej omenjenih skupin, ki jih naštevajo odrasli, v pogovorih niso navedli posebnega izraza zase. Opisovali so, kaj počnejo, kadar niso doma, kadar ne gredo v šolo, v enem primeru je fant opisal, kaj počne, kadar pobegne (terenski zapis z dne 30. 1. 2007).

Mnenje domačinov v Corumbá, da kot otroke na cesti razumejo tudi tretjo skupino otrok, kaže na različno pojmovanje, kaj je za otroštvo primerno, kaj so cesta, dom, odgovorna vzgoja, delo ipd. (prim. Panter-Brick 2002; Santillán 2009). »Tu cesta pomeni že to, da se igraš pred hišo, da si pri sosedovih« (terenski zapis z dne 11. 1. 2007). »V njegovem času so bili otroci po cel dan zdoma, se igrali zunaj ... in ni bilo problema – ima okoli 50 let« (terenski zapis z dne 2. 2. 2007). Prevladujoči ideal v Corumbá je, da so otroci, kadar niso v šoli ali na kaki drugi dejavnosti, ves čas doma. Če niso doma, pa naj bodo vsaj tam, kjer imajo primeren nadzor, kar se ujema z ugotovitvami, da otrok za Brazilce sodi v domače gospodinjstvo in ne na cesto (DaMatta 1986; Hecht 2000). Tako pojmovanje, da gre tudi v primeru naštetih otrok za otroke na cesti, se ujema tudi s pogledom na otroštvo, ki ga različni avtorji navajajo za srednji in višji razred, oz. z zahodnoevropskim pogledom na otroštvo, ki je vsebovan tudi v *Konvenciji Združenih narodov o otrokovih pravicah* (prim. Jenks 1996; Burr 2002; Panter-Brick 2002; Mikulak 2007; Santillán 2009; Lancy 2011). Po tem pojmovanju so otroci nedolžni, nemočni, zato naj se nahajajo tam, kjer zanje skrbijo odrasli, da bodo srečni, sicer jih je treba rešiti (prim. Panter-Brick 2000). Če so torej na ulici in ni jasno, ali jih kdo spremlja ali ne, to že predstavlja problem za odrasle in, kot navaja Hecht, s tem izzivajo pravico, kdo se lahko kje nahaja (2000). Po mnenju Mikulakove je pomembno, da pri raziskovanju upoštevamo, kaj 'prostor', v tem primeru ulica, pomeni otrokom, kako ga ustvarijo, razširijo, spremenijo (2007, 16).

Raziskovalno vprašanje 2: Kakšen pomen imajo v Corumbá različne skupnosti (družina, prijatelji, soseska, razširjena družina, sodelavci, verska skupnost) za osebo?

Za osebe v Corumbá je med skupnostmi najpomembnejša družina, tako za otroke kot odrasle (prim. Južnič 1989; Ingold 1994). V Corumbá oseba odrašča v družini. Tudi kot odrasla ohrani tesne stike z izvorno družino, če le ni prevelikih geografskih ali finančnih ovir za to. Družina ostaja za osebo pomembna, ne glede na to, da si ustvari svojo družino. Npr. o mami, redkeje o očetu, zavzeto govorijo tudi odrasli, ne samo otroci; če se le da, se obiščejo; eden od pogostih načinov bivanja pa je v bližini staršev in sorodnikov.

prebivalcev, ko so kot dejavnik vpliva na revščino upoštevali samo denar (prav tam). Po tem bi lahko sklepali na število nekaj tisoč otrok, ki bi se lahko uvrstili v omenjeno tretjo skupino otrok.

Osrednja in stalno navzoča oseba v družini je najpogosteje mama – matrifokalnost je eden od prevladujočih vzorcev v Corumbá, še posebej v nižjem razredu. Drugi prevladujoči vzorec je družina, v kateri sta mama in odrasel moški – v srednjem in višjem razredu je to večkrat oče kot v nižjem razredu. »V družini je moški redko stalno prisoten, če pa je, je pogosto funkcionalno odsoten. Lahko bi rekli, da je moški 'potujoč'« (terenski zapis z dne 12. 1. 2007). Ta izraz je poskus, kako opisati zgodbe mnogih družin, predvsem iz nižjega razreda, kjer mama ostaja, odrasli moški pa gre iz ene družine v drugo. Vlogo očeta imajo torej pogosto druge osebe, ne biološki oče – mama (prim. prav tam, 1. 11. 2006), mamin brat, mamin oče, mamin partner, podobno kot to za raznolike družine po svetu navajajo antropologi (prim. Ingold 1994; Aptekar in Stoecklin 1996; Lancy 2008). Redkeje gre za družine, kjer stari starši ali eden od njih skrbijo za vnuke ali kjer otrok biva z očetom in ne z mamo, ali kjer otrok biva s teto, ki jo lahko kliče tudi mama. Pomembno pa je tudi, da ženska postane mama in skrbi za otroke ter da moški postane oče. Ko domačini govorijo o družini, nemalokrat mislijo kar razširjeno družino. Ta pomaga skrbeti za mlajše sorodnike, osebe v okviru nje preživljajo prosti čas, se podpirajo. Pomen razširjene družine je tako za osebo takoj za družino ali pa se z njo prepleta.

Pričakovan vzorec je, da se otroci – dekleta bolj kot fantje – v družini ob različnih opravilih naučijo dela od staršev, sester in bratov ter sorodnikov (prim. Mayblin 2010; Pires 2012). Vendar se že kaže spreminjanje tega vzorca. *Statut otroka in mladostnika* je prepovedal otroško delo, kar si ljudje razlagajo različno. Nekateri se še vedno držijo tradicionalnega vzorca, po katerem otrok sodeluje pri domačih opravilih in dejavnostih družine (npr. v trgovini). Drugje otroci manj sodelujejo pri tem, kar je bilo opaziti v različnih primerih, npr. kadar gre za način življenja, v katerem je glavna skrb otrok šola, za ostalo pa poskrbijo starši, kar je bolj značilno za srednji razred (prim. Burr 2002). Pojavilo pa se je tudi več primerov, ko so se otroci uprli in zagrozili staršem, da jih bodo prijavili na tožilstvo, če bodo morali doma delati, ali ko se starši pritožijo, da npr. otroci na PCAF delajo.¹⁴⁰ Poleg tega so mnoge družine v težjem finančnem položaju in bi jim sodelovanje otrok pri delu prišlo prav – njim prepoved otroškega dela ni ponudila alternative. Država jim je pozneje z uvedbo programov v podporo šolanju otrok ponudila podporo, vendar ne v prid dela, ampak šolanja, kar sta v drugih brazilskih mestih ugotovili tudi Mikulakova (2007) in Piresova (2012). Ti dejavniki vplivajo ne samo na delo otrok znotraj družin, temveč tudi na lokalne podobe o otroštvu in vlogi otroka. Skrb za otroka tako od družine prevzemajo tudi drugi deležniki, predvsem državni (šola, *Conselho Tutelar*, programi za podporo družinam ipd.) (prim. Jenks 1996). Zanimivo bi bilo raziskati, kako to vpliva na pomen družine.

Za osebo so pomembni tudi prijatelji. Če gre za dobre prijatelje, so lahko kot del družine, odnos je precej intimen, prijatelji se podpirajo med seboj. Če prijateljem česa ne poveš, s tem postaviš v dvom njihovo vlogo. Njim tudi ne moreš reči ne, kadar te kaj prosijo. Včasih je prijatelj kdo od sorodnikov, lahko gre tudi za koga iz soseske. O pomembnosti vloge prijateljev priča pomen dneva prijateljev in čas, ki ga osebe

¹⁴⁰ Kot del vzgojnega pristopa so otroci sodelovali pri pospravljanju prostorov, ki so jih uporabljali, in pri pomivanju posode.

preživijo s prijatelji. Za mnoge so prijatelji po pomenu takoj za družino, za druge pa imajo tak pomen lahko soseske, s katerimi se razumejo in preživljajo skupaj čas, si pomagajo, skupaj organizirajo praznovanja v soseski. Za nekatere pa ima tak pomen verska skupnost, če ji pripadajo – za nekatere je bolj pomembna, za druge manj. Kar nekateri najdejo v prijateljih, v soseski, drugi najdejo v verski skupnosti – angažirajo se za mnoge dejavnosti in prispevajo k aktivnemu delovanju skupnosti. Nekateri pa se vanjo vključujejo ali hodijo k obredom iz drugih razlogov in v tej skupnosti niso dejavni – podobno kot vsi soseske niso povezani med seboj in nimajo vsi prijateljev. In nekaj podobnega velja tudi za sodelavce. S sodelavci so povezani tudi zaradi dela in denarja, zato je težje izluščiti njihov pomen za osebo. V primerjavi z njimi je družina ali kakšna druga skupnost, kjer so dejavni, bolj pomembna. Ko na severovzhodu Brazilije deklice, ki pazijo dojenčke, te predstavijo odraslim, ki jih prvič srečajo, povedo, čigavi so, o njihovih starših pa običajno v navedenem vrstnem redu povedo, »čigavi otroci so, kdo so njihovi soseske in kje ali s kom delajo« (Pires 2012, 542). Redkeje imajo osebe tako tesne odnose s sodelavci kot z družino, sosedi ali s prijatelji, je pa mogoče zaslediti tudi take odnose – npr. družijo se ali si pridejo pomagat tudi izven delovnega časa. Ne glede na to pa se v tem krogu kaže pomembnost odnosov – ti imajo prednost pred delom (prim. DaMatta 1986; Barbosa 2006). Hkrati pa se v tej skupnosti lahko opazi tudi egalitarnost. To pri Brazilcih opisuje Barbosa (2006). Vodja je namreč lahko samo tisti, ki je za to določen, ostali so si vsi enaki, privilegiji so za vse (terenski zapis z dnevov 7. 11. 2006; 6. 2. 2007).

Odnosi, skupnosti so za osebo pomembni tudi in morda predvsem zato, ker oseba skozi obstaja (prim. Strathern 1990; Toren 211; Smith 2012), ker jo ves čas opredeljujejo (prim. Ingold 1994; Comaroff in Comaroff 2001). V tem procesu je aktivna tudi oseba sama. Ta pa hkrati vpliva tudi na opredelitev drugih oseb – tako, kot nam drugi pomagajo pri naši izgradnji, tudi sami prispevamo v življenja drugih ljudi (Toren 2011, 23). V medosebnih odnosih se osebe srečajo s pomeni, ki so jih drugi ustvarili in jih še ustvarjajo zase in ki med drugim vplivajo tudi na opredelitev osebe, in v tem procesu vplivajo na pomene drug drugega, se prilagajajo, oblikujejo svoje pomene, proces pa poteka vse življenje (Toren 1999, 8–10; Poole 1994, 838; Smith 2012, 57). Obstoj osebe skozi odnose se kaže med ljudmi v Corumbá na različne načine. Ves čas se družijo, redko so sami. O sebi in drugih razmišljajo v povezavi z odnosi, kar se pokaže npr. pri pozdravih, komu namenjajo (prosti) čas, kako razmišljajo o prihodnosti, kdo ima prednost v življenju osebe ipd. Prevladujoč in pričakovan način reševanja lastnih težav je skupaj z drugimi ljudmi. Da oseba obstaja skozi odnose, je razvidno tudi iz komunikacije. Skrbijo, da bi drugi o njih imeli dobro mnenje. Ko govorijo o sebi, uporabljajo izraz *gente*, da se ne izpostavljajo (prim. DaMatta 1994). Z neznanci ustvarijo odnose, ki so podobni osebnim odnosom – pripovedujejo si zgodbe, v zagatah si pomagajo, če le uporabijo primeren pristop, v katerem se prepoznajo kot osebe, npr. *jeitinho*. Kadar je nekdo s kom osebno povezan, ne more reči 'ne', ker bi tako pustil slab vtis o sebi in vplival na slabšo opredelitev sebe. Vsakič, ko se oseba izpostavi s tem, da pove nekaj, kar druge pokaže v ne najboljši luči, naj gre za težavo, nestrinjanje, negativno kritiko ali jezo, tvega, da ne bo več, kdor je ali kdor bi želela biti. Najpogosteje se pogovarjajo o ljudeh, ki jih poznajo. Te informacije potrebujejo tudi zato, da vedo, kako se

do koga obnašati (prim. Rapport in Overing 2000). Za ustvarjanje dobrega mnenja in s tem vplivanje na opredelitev sebe samega je pomembna tudi urejenost, zunanja podoba, ki je v Corumbá zelo poudarjena. Na fotografijah so želeli dobro izgledati in so bili navdušeni, ko so jih tako videli tudi drugi.

Odnose v skupnostih med drugim utrjujejo npr. z druženjem, podporo drug drugemu, pripovedovanjem zgodb, predvsem o sebi in poznanih ljudeh, 'hecanjem', obredi (npr. pitje *terereja*, vsakoletnimi praznovanji v skupnostih), solidarnostjo.

Seveda niso vsi ljudje, s katerimi so skupaj določen čas ali ki jih srečajo, enako pomembni za posamezno osebo. Zgoraj predstavljene skupnosti (družina, razširjena družina, prijatelji, soseska, verska skupnost, sodelavci) so za osebe najpogosteje najpomembnejše, hkrati pa tudi v teh skupnostih obstajajo npr. nasilje, izkoriščanje, spolne zlorabe, neenakost, rasizem.

Raziskovalno vprašanje 3: Kako različne skupnosti (družina, razširjena družina, soseska, lokalna skupnost) v Corumbá vplivajo na pojav otrok na cesti?

Pri tretji skupini otrok, ki jih domačini opišejo kot otroke na cesti, gre za družine, ki so pogosteje iz nižjega ekonomskega razreda kot iz srednjega razreda.¹⁴¹ Za odgovore, kako družine vplivajo na obstoj otrok na cesti, je potrebno upoštevati različne zorne kote.

Z vidika družin teh otrok ni nujno, da jih vidijo kot otroke na cesti in zato v tvegani situaciji. Za njihov način vzgoje je sprejemljivo, da se npr. otroci igrajo s prijatelji ali sosedi na ulici pred hišo, tudi če jih starši ne gledajo ves čas, z leti pa se fizični prostor igre oz. različnih dejavnosti poveča, pri čemer fante pogosto pustijo brez nadzora dalj od doma v mlajših letih kot dekleta (prim. Aptekar 1992). Pogosto gre za matrifokalna gospodinjstva, kjer odrasel moški ni stalno navzoč oz. se menja, kar lahko vpliva tudi na način vzgoje, avtoriteto, odnos do avtoritete. Potrebno je upoštevati tudi finančno stanje družin, saj mnogi starši delajo, kadar le morejo, da bi družina imela dovolj sredstev, zato so odsotni precej časa in ne morejo ves čas nadzorovati otrok. Na PCAF in CAIJ-ju so v takih družinah otroci pogosto šli kam brez vednosti staršev ali so sami preživljali del dneva. Nekateri starši so bolj zaskrbljeni zaradi tega, drugi manj. Meja, kaj se jim zdi primerno in kaj ne, je različna. Tisti, ki so bolj zaskrbljeni, večkrat iščejo pomoč drugih, najpogosteje razširjene družine ali brezplačnih programov, redkeje sosedov, da otroci lahko tam preživijo čas pred šolo (dopoldne) ali po šoli (popoldne). Na tak način so otroci več časa pod nadzorom odraslih in manj na cesti ali kje drugje.

141 Otrok iz višjega razreda, ki bi spadali v to skupino, v času terenskega dela ni bilo mogoče najti, kar pa še ne pomeni, da jih ni.

Ugotovili smo že, da podobno lahko navedemo tudi za otroke iz prve in druge skupine. Npr. otroku, ki je spadal v drugo skupino, so umrli starši, ni pa imel v mestu drugih sorodnikov, ki bi poskrbeli zanj ali ga vzeli k sebi, kar razširjena družina običajno stori, kadar otroci izgubijo starše ali ti ne skrbijo več zanje, naj bo zato, ker ne morejo ali ker nočejo. Ker družine otrok prve in druge skupine niso bile načrtno ločeno proučevane, ni zbranih dovolj podatkov, ali ti otroci na cesti počnejo dejavnosti za zaslužek na lastno pobudo ali pa so družine tiste, ki od njih pričakujejo, da prispevajo denar ali kaj materialnega v proračun gospodinjstva, kar bi lahko vplivalo na njihovo zadrževanje na cesti. Za otroke iz prve skupine se je namreč izkazalo, da z denarjem, ki ga dobijo na cesti, prispevajo tudi k družinskemu proračunu, kar so pokazale tudi raziskave v preteklosti (Barros in Kassar 2003), vendar podatki ne kažejo, ali to počnejo na lastno pobudo ali so nanje vplivale družine s svojimi pričakovanji. Nekaj primerov družin s takimi pričakovanji je bilo omenjenih, a ni jasno, ali njihovi otroci spadajo v katero od obravnavanih treh skupin ali v nobeno od njih.

Otroci so v družinah, pri preživljanju svojega časa in pri lastnem razvoju dejavni tudi sami, so akterji (Rapport in Overing 2000, 31), npr. predlagajo ali izbirajo kraje za preživljanje svojih dejavnosti, izbirajo dejavnosti, ki jih bodo počeli, in vplivajo nanje, npr. pri opravilih, ki jih doma naredijo na željo ali zahtevo staršev ali na svojo željo, ali pa se temu uprejo in zagrozijo staršem, da jih bodo prijavili pristojnim službam, če jih bodo silili delati, kot temu pravijo sami itd. Otroci iz prve skupine porabijo denar tudi zase, kar kaže tudi na lastno motivacijo, da so na cesti.

Na družine otrok na cesti iz vseh treh skupin lahko pogledamo tudi z vidika institucij, ki se ukvarjajo z otroki iz predvsem nižjega razreda, tako vladnih (npr. *Conselho Tutelar*) kot nevladnih (npr. PCAF, *Cidade Dom Bosco*). Nekateri tam zaposleni menijo, da je teh otrok veliko. Po njihovem so razlog za to tudi družine, ki živijo v revščini, pogosta je brezposelnost, starši ne skrbijo dovolj za otroke, jih zanemarjajo, nimajo avtoritete, družine so destrukturirane, v njih so alkohol, včasih droge, nasilje. Ne trdijo, da gre za vse to v eni družini, lahko pa tudi. Gre za pogled, opisan pri prvem raziskovalnem vprašanju, ki sovпада s pogledom višjega in srednjega razreda na otroštvo, družino, vzgojo ipd. S tem vplivajo na pojmovanje otroštva tudi v teh družinah in na gotovost, ki jo imajo o svoji vzgoji starši.

Nekateri v institucijah, tako vladnih kot nevladnih, pa menijo, da se število otrok na cesti iz omenjenih skupin manjša, za kar navajajo različne razloge: dejavnosti *Conselha Tutelar* – njihov avto, ki kroži po mestu, hiter odziv na klice o težavah v družinah; nadzor na nekaterih javnih površinah (npr. na parkirišču pred trgovino, na pokopališču); preventivne programe – nekateri poleg programa nudijo tudi prehrano, nekaj šolskih potrebščin, botrstva iz tujine za stroške šolanja; potrebnost dovoljenja, da se mlajši od 16 let lahko udeležijo dogodkov do 22. ure. Pri teh gre za dejavnosti ali ukrepe lokalne skupnosti. Med razloge za zmanjšanje števila otrok na cesti pa navajajo poleg tega tudi možnost zaslužka z drugih virov (zbiranje konzerv, preprodaja drog), strah pred zavetiščem, kamor bi otroka ali mladostnika lahko dali, odselitev

mnogih družin v novejši predele mesta, ker so se tako prekinili mnogi odnosi, ki so pred tem imeli slab vpliv na otroke itd.

Tudi institucije vidijo pomoč razširjene družine kot dobro možnost, da otroci ne preživljajo časa na cesti. Razširjena družina je torej dejavnik, ki prispeva k večjemu nadzoru otrok in manjšemu številu otrok na cesti.

Med domačini so taki, ki menijo, da otroci v soseski ali pri sosedih lahko preživljajo čas brez skrbi, kot tudi taki, ki se jim to zdi problematično, saj nikoli ne veš, kaj se pri sosedu dogaja. In dogaja se oboje. Sosedje lahko pomagajo, lahko pa otroci pri njih zaidejo v tvegane situacije – zaradi vrstnikov, interneta, pedofilije, droge, orožja ipd. Torej je tudi tu odvisno, s katerega zornega kota gledamo – isti sosedje lahko prispevajo k manjšemu ali večjemu številu otrok na cesti.

Prej obravnavani pogled institucij je značilen za del lokalne skupnosti, ki meni, da je potrebno pomagati družinam, otrokom in s tem vplivati na manjše število otrok na cesti iz vseh omenjenih skupin ter tako prispevati k boljši kakovosti življenja otrok. Vprašanje, kakšen je resničen vpliv pomoči teh institucij, ni bilo sestavni del raziskave, zaznati pa je bilo raznolikosti. Nekateri otroci v takih programih dobijo podporo, imajo bolj redno prehrano, nekateri razvijejo svoje talente in pridobijo nove kompetence, začutijo kakšno odraslo osebo kot pomembno zanje, nekateri pa se v teh programih ne najdejo, se ne počutijo slišane, za nekatere so prezahtevni za njihove sposobnosti ali voljo. Med družinami so take, ki z institucijami sodelujejo, čutijo pomoč kot dobrodošlo, druge pa se čutijo nerazumljene, doživljajo, da se institucije vtikajo v njihov način življenja, spet druge želijo, da jih pustijo pri miru, ker so sami sposobni skrbeti zase. Nekateri domačini so mnenja, da npr. državna pomoč družinam in otrokom za šolanje pomaga, drugi, da ne in jih dela odvisne od pomoči in zato prevzemajo manj odgovornosti zase; podobno menijo za druge institucije, programe.

Za lokalno skupnost je značilna tudi solidarnost, s pomočjo katere prispevajo k skrbi za otroke. Pomembnost, da oseba pripada različnim skupnostim, vpliva tudi na solidarnost, hkrati pa se zaradi tesne povezanosti skupnost odzove v primeru zaznavanja težav in priskoči na pomoč.

Potrebno pa je upoštevati tudi dogajanja, ki (ne)posredno vplivajo na pojav otrok na cesti (prim. Jenks 1996). Lahko gre za ukrepe, ki si jih zastavi zvezna vlada, izvajajo pa se na lokalni ravni, npr. že omenjeni vladni programi za pomoč revnejšim družinam, zamenjava političnih struktur na vseh ravneh, spremembe kakovosti življenja v državi, kar lahko vpliva na dosegljivost plačanega dela za odrasle, novi zakoni (npr. Statut otroka in mladostnika), nove razlage zakonov (npr. prehodnost meje z Bolivijo in dosegljivost cenejših izdelkov), lega mesta ob meji (npr. obstoj droge v mestu, tihotapljenje produktov), projekti, namenjeni družinam nižjega socialnoekonomskega statusa, ki jih podpira lokalna skupnost in/ali so

financirani iz tujine, če naštejemo le nekatere. Poleg tega je mesto Corumbá majhno in izolirano – v takem mestu je težje biti neopazen ali neprepoznan, torej je težje ostajati na cesti dlje časa, ne da bi osebo kdo opazil in nekaj naredil v zvezi s tem.

Pri vplivu skupnosti na otroke na cesti pa ne gre zanemariti rasnih in razrednih razlik. Razredne smo že omenili in kot smo ugotovili, se te tesno povezujejo tudi z rasnimi (Sheriff 2000; Mikulak 2011). Podobno kot drugje v Braziliji se vse tri skupine otrok na cesti največkrat pojavljajo v nižjem ekonomskem razredu, ki je sestavljen večinoma iz pripadnikov nebelih ras (Carreira 1999; Mikulak 2011). Družbena neenakost je realnost tudi v Corumbá in povezana je tudi z rasno pripadnostjo. Povezuje se s krajem bivanja in oddaljenostjo od prostorov storitvenih dejavnosti in različnih služb, s trgom dela, sistemi izobraževanja, mediji¹⁴², dostopom do mehanizmov odločanja v mestu ipd. Pri rasah gre za kompleksen preplet zunanje podobe, denarja, kraja bivanja ipd., kar ima lahko na prvi pogled težje vidne, majhne posledice, ki pozneje prerastejo v večje realnosti življenja. Na institucijah med zaposlenimi prevladujejo predstavniki srednjega razreda in ti z dejanji, odnosi, izjavami, odločitvami zavestno in nezavedno vplivajo na predstave, kaj je sprejemljivo in kaj ne npr. pri vzgoji, pri čemer so lahko podporni, lahko pa tudi izključujoči, zaničevalni, podcenjujoči, polni predsodkov. Izstopanje z drugačnimi pristopi je za osebo lahko velik izziv. V okviru terenskega dela ni bilo zaznati pogovorov zaposlenih, v katerih bi svoje delo ozaveščali v povezavi s pripadnostjo rasi, kar pa ne pomeni, da tega ne delajo.

142 Npr. v reklamnih sporočilih so prevladovali beli ljudje.

5 ZAKLJUČEK

Otroci na cesti so realnost v Corumbá, ne glede na to, kako jih opredelimo. Profil otrok na cesti je podoben profilu otrok iz nižjega razreda. Okoliščine, v katerih živijo, vplivajo nanje, hkrati pa se o svojih dejavnostih odločijo tudi sami. Seveda pa je pomembno, kako jih opredelimo in iz česa te opredelitve izhajajo, saj so s tem povezane dejavnosti različnih institucij in politike, ki prinašajo različne posledice. V Corumbá so s temi procesi odločanja in delovanja povezani predvsem pripadniki srednjega in višjega razreda, ki s svojimi pojmovanji vplivajo na dominantna prepričanja, kaj pomeni družina, vzgoja, otroštvo, dom, šolanje, cesta in tudi, kdo so otroci na cesti. Opazovanja so pokazala, da so pojmovanja teh dveh razredov različna od pojmovanj nižjega razreda, zato ni nenavadno, da prihaja do različnih mnenj, kdo so otroci na cesti in kaj sta primerna skrb in vzgoja za otroke. Institucije, ki se ukvarjajo z otroki nižjega razreda, bi morale bolj ozaveščati, kakšno je ozadje njihovih dejanj, na kakšnih pojmovanjih temeljijo. Marsikaj bi namreč lahko počele bolj učinkovito in bolj vključujoče, če bi pri tem upoštevale različna pojmovanja in tudi navade ciljnih skupin, ki večinoma pripadajo nižjemu sloju in bolj občutijo tudi posledice rasne neenakosti. V nekaterih nevladnih organizacijah je zaposlenih več pripadnikov nižjega razreda, ki poznajo realnost teh otrok, torej imajo dobre potencialne, da hitreje zaznajo razlike med pojmovanji in uspejo oblikovati take dejavnosti in ukrepe, s katerimi imajo več možnosti biti bolj uspešni in kakovostnejši pri delu z otroki.

Na pojmovanja in ravnanja ljudi v Corumbá vpliva veliko dejavnikov od zunaj. Nekatere lažje prilagajajo svojemu vsakdanjemu življenju (npr. potrošništvo, sodobna tehnologija), drugi so jim bolj vsiljeni, npr. na prehodnost meje z Bolivijo vpliva zvezna vlada, ki nima vedno poslušna za lokalno realnost, izvrševanje *Statuta otroka in mladostnika* se ne ozira na lokalne navade. Sicer se pritožujejo, kadar jim kaj ne ustreza, vendar je to bolj del vsakdanjih pogovorov, pri odločitvah in dejanjih pa je bolj značilna egalitarnost, kjer nihče ne sme izstopati. Če to povežemo s pojmovanjem osebe, bi izstopanje lahko pomenilo spremembo opredelitve osebe, česar pa niso pripravljeni tvegati kar tako. Bolje to, kar imajo, ker se ne ve, kaj bi prinesla sprememba. Če pa je sprememba že potrebna, se bodo z njo spoprijeli skupaj.

Dimenzija skupnosti je zaznamovala tudi terensko delo. V vsakodnevnem sobivanju in sodelovanju z domačini so se pokazale mnoge kulturne značilnosti, ki vplivajo tudi na pojav in razumevanje otrok na cesti, kar se ob manjšem povezovanju s skupnostjo najverjetneje ne bi, vsaj ne toliko. Istočasno pa se je izkazalo, da je bil za to potreben čas, ki ga ni bilo mogoče uporabiti za več opazovanja dogajanja v mestu.

V času terenskega dela sem kot ženska imela nekatere prednosti in nekatere omejitve. Prednost je bila, da sem lahko slišala mnogo zgodb žensk in bila udeležena pri njihovih pogovorih, druženjih. Omejitve pa so bile predvsem nedostopnost nekaterih krajev (npr. mesta ob reki, kjer se otroci in mladi kopajo ob nedovoljenem času), neprimernost nekaterih aktivnosti (npr. nekatera fizična dela), omejitev komunikacije

z moškimi (npr. nekatere teme se odprejo samo v moški družbi), omejitev (samostojnega) gibanja glede na uro (npr. v temi nisem smela sama peš ali s kolesom po večini mesta). Zaradi tega sem imela manjše možnosti dostopanja do različnega dogajanja v različnih delih mesta v večernem oz. nočnem času, kot so npr. vaje za karneval, opazovanje krajev, kjer otroci morda pazijo avtomobile za denar ipd. Gotovo bi opazovanje dogajanja na cesti v večernih urah vsakdana pokazalo še druge razsežnosti življenja, ki jih čez dan ni mogoče opaziti. Kot ženska sem imela tudi omejene možnosti za pridobivanje informacij o vlogi moških v družini.

Tudi dejstvo, da sem tujka, belka in Evropejka, je imelo prednosti in omejitve. Marsikaj mi je bilo opravičeno, spregledano, lahko sem se družila s kom, pa ni bilo napačne razlage, zakaj se druživa, kar se je Brazilcem pogosto dogajalo. Po drugi strani nisem mogla v nekatere, predvsem revnejše dele mesta ob določenih dnevih in urah (npr. zvečer in ob nedeljah). Zame se je namreč menilo, da imam denar in sem zato primerna tarča za krajo. Za ženske je veljala tudi večja nevarnost za spolni napad.¹⁴³ Domačini so opozarjali, da je v revnejših predelih predvsem ob vikendih veliko več ljudi, ki pijejo alkohol, zaradi česar je tam nevarno, in tudi moji sodelavci, nekateri sami iz revnih predelov, ob vikendih niso hodili v revne predele, kjer niso bili doma. Poleg tega so nekateri otroci potrebovali nekaj časa, da so se me navadili. Nekateri so bili navajeni prostovoljcev iz Evrope, nekatere pa je begala tudi moja zunanja podoba¹⁴⁴ in so se me najprej bali. Podobno je to, da sem kot prostovoljka delala v *abrigu* in PCAF, vplivalo na mnenje, kaj je v določenih okoliščinah primerno in kaj se pričakuje od mene, kar je spet omejevalo možne drugačne pristope, po drugi strani pa mi je omogočalo dostop do realnosti ljudi iz nižjega razreda in do mnogih ljudi v institucijah.

Terensko delo sem izvajala v času zaključevanja enega in začenjanju drugega šolskega leta ter vmesnih šolskih počitnic. Zato je bilo manj možnosti vključitve v več osebne dela z otroki na PCAF in tudi ni bilo mogoče pridobiti več jasnosti, kako na dinamiko pojavljanja otrok na cesti vplivajo letni časi in šolsko leto. Po drugi strani pa je to omogočalo več druženja z različnimi ljudmi, ki delajo z otroki iz nižjega razreda, in z domačini nasploh ter ogled karnevala, ki predstavlja svojevrstno dogajanje v mestu. Nepričakovano pa je bilo v tem obdobju več dežja in temperature so bile pogosto nižje od običajnih, kar je presenetilo tudi domačine. To je tudi pomenilo, da je bilo manj možnosti opazovanja otrok in tudi drugih ljudi na cesti, saj se takrat bolj zadržujejo v hišah. Nekaj časa je bilo potrebnega za razumevanje, kdo vse je po mnenju domačinov otrok na cesti, in sem se zato z otroki začela dokaj pozno družiti in pogovarjati ter zato nisem mogla bolje raziskati okoliščin njihovih življenj. Terensko delo je trajalo samo štiri mesece. Čeprav sem bila pred tem že skoraj eno leto v državi, sem se šele v tem času osredotočila na otroke na cesti. Po drugi strani pa so izkušnje iz časa prvega bivanja tam omogočale prepoznavanje in hitrejše ozaveščanje mnogih

143 Ko sem bila z otroki, ki pazijo avtomobile, sem doživela nekaj pogledov in povabil moških, ki so menili, da sem na tistem mestu zaradi spolnih uslug (terenski zapis z dne 13. 2. 2007; 14. 2. 2007).

144 Imam namreč zelene oči, take pa domačini pogosto imenujejo 'bele oči', ker so v primerjavi z večinsko temnejše rjavimi zelo svetle.

vzorcev v tamkajšnji kulturi. V prvem obdobju sem se učila tudi jezika lokalnega okolja, kar je v času terenskega dela prispevalo k mojemu hitrejšemu prilagajanju.

Ne glede na našete okoliščine sem v času terenskega dela zbrala podatke, ki omogočajo antropološki pogled na otroke na cesti v Corumbá in na vpliv skupnosti nanje. Antropološkega pogleda v Corumbá v času terenskega dela tam nisem zasledila. Čeprav je od terenskega dela minilo že nekaj časa, se realnost v mestu, kot so mi pojasnili domačini, ni bistveno spremenila. Tudi v literaturi o Corumbá ni bilo zaslediti drugih antropoloških raziskav otrok na cesti. Ugotovitve v tej nalogi tako lahko prispevajo h kakovosti dela institucij, ki delajo z otroki nižjega sloja, čeprav se antropološko raziskovanje otrok na cesti v Corumbá šele začinja in je ostalo odprtih še mnogo tem, mnogih pa ni bilo mogoče vključiti v obseg te naloge. Zanimivo bi bilo raziskati družine in vlogo mame v njih ter kaj pomeni matrifokalni vzorec in 'potujoči' moški lik za vzgojo fantov, ki kot odrasli moški redkeje ostajajo v družini, ki jo ustvarijo. Prav tako je bilo mogoče opaziti, da tudi mediji vplivajo na pojmovanje družine, vzgoje – npr. telenovele, ki so vsakdan v mnogih družinah. Posebno vlogo v življenju mesta ima tudi *carnaval*. O otrocih na cesti pa bi pravzaprav potrebovali dolgotrajno študijo, da bi bolje raziskali okoliščine, v katerih otroci živijo, ter kako te vplivajo nanje v daljšem časovnem obdobju, kaj se z njimi zgodi, ko odrastejo, kako uspešne so pri svojem delu službe pomoči in kako bi lahko svoje delo izboljšale. Pri tem bi bilo potrebno vključiti otroke same kot raziskovalce. Daljše terensko delo bi tudi bolje pokazalo, kako se ukrepi vlade v zadnjem desetletju kažejo na dolgi rok in kakšne spremembe prinašajo ter kako globalni dejavniki vplivajo na življenje v lokalnem okolju.

6 LITERATURA

- Applebaum, Herbert, ur. 1987. *Perspectives in Cultural Anthropology*. Albany: State University of New York.
- Aptekar, Lewis. 1992. Are Colombian Street Children Neglected? The Contributions of Ethnographic and Ethnohistorical Approaches to the Study of Children. *Anthropology and Education Quarterly* 22 (4): 326–349. Dostopno prek: <http://www.sjsu.edu/faculty/laptekardownload/anthroanded.pdf> (2. februar 2016).
- --- 1994. Street Children in the Developing World: A Review of Their Condition. *Cross-cultural Research* 3 (28): 195–224. Dostopno prek: <http://www.sjsu.edu/faculty/laptekardownload/pub.html> (5. januar 2012).
- --- 2014. Some Suggestions for Research with Street Children. V *Otroci na cesti*, ur. Andrej Naterer, 8–23. Maribor: Subkulturni azil, zavod za umetniško produkcijo in založništvo.
- Aptekar, Lewis in Daniel Stoecklin. 1996. Growing Up in Particularly Difficult Circumstances: A Cross-cultural Perspective. V *Handbook of Cross-cultural Psychology: Volume 2: Basic Processes and Development Psychology*, ur. John W. Berry, Pierre R. Dasen in T. S. Saraswathi, 377–412. Boston: Allyn & Bacon. Dostopno prek: <http://www.sjsu.edu/faculty/laptekardownload/aptekarstoklin.pdf> (5. januar 2012).
- Barbosa, Livia. 2006. *O jeitinho brasileiro: a arte de ser mais igual do que os outros*. Rio de Janeiro: Elsevier.
- Barfield, Thomas, ur. 2005. *The Dictionary of Anthropology*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.
- Barnard, Alan in Jonathan Spencer. 2004. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London and New York: Routledge.
- Barros, Aurice Alves de in Mônica de Carvalho Magalhães Kassar. 2003. Significado econômico das atividades das crianças/adolescentes de (ou na) rua para suas famílias. *Re-criação, Revista do CREIA*, 8 (2): 31–40.
- Bernard, H. Russell. 1995. *Research Methods in Anthropology : Qualitative and Quantitative Approaches*. Walnut Creek, Lanham, Oxford: AltaMira Press.
- Bock, Philip K. 2013. *Razmisleki o psihološki antropologiji: stalnost in spremembe v proučevanju*. Maribor: Založba Aristej.
- Briggs, Jean L. 1970. *Never in Anger. Portrait of an Eskimo Family*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, London.
- Burr, Rachel. 2002. Global and Local Approaches to Children's Rights in Vietnam. V *Childhood* 9 (1), 49–61. Dostopno prek: <http://chd.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/9/1/49.full.pdf+html> (10. marec 2016).
- Caldeira, Teresa Pires do Rio. 1988. The Art of Being Indirect: Talking about Politics in Brazil. *Cultural Anthropology* 3 (4): 444–454. Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/656488> (6.

januar 2012).

- Carreira, Alessandra Fernandes. 1999. As crianças e adolescentes de rua no Brasil. *Re-criação, Revista do CREIA* 4 (1): 45–58.
- Comaroff, John L. in Jean Comaroff. 2001. On Personhood: an Anthropological Perspective from Africa. V *Social Identities* 7 (2): 267–283. Dostopno prek: DOI: 10.1080/13504630120065310 (8. marec 2016).
- *Conselho Tutelar*. Dostopno prek: <http://www.conselhotutelar.com.br/> (8. 5. 2016).
- Contini, Maria de Lourdes J. in Mônica de Carvalho Magalhães Kassar. 1995. Meninos de rua versus crianças: desafios de uma pesquisa. *Re-criação, Revista do CREIA* 1 (1): 29–34.
- Costa, Gustavo Villela Lima da. 2015. Os Bolivianos em Corumbá-MS: Conflitos e relações de poder na fronteira. *Mana* 21(1): 35–63. Dostopno prek: <http://dx.doi.org/10.1590/0104-93132015v21n1p035> (12. avgust 2015).
- Costa, Gustavo Villela Lima da in Giovanni França Oliveira. 2014. Esquemas de fronteira em Corumbá (MS): Negócios além do legal e do ilegal. *Dilemas: Revista de Estudos de Conflito e Controle Social* 7 (2): 207–232. Dostopno prek: <http://revistadil.dominiotemporario.com/doc/DILEMAS-7-2-Art1.pdf> (12. avgust 2015).
- DaMatta, Roberto. 1986. *O que faz o brasil, Brasil?* Rio de Janeiro: Rocco. Dostopno prek: <https://docs.google.com/file/d/0B46vjRI8hGuX2VqckY3UmdDYjA/edit> (12. februar 2016).
- --- 1994. Some Biased Remarks on Interpretivism: A View from Brazil. V *Assessing Cultural Anthropology*, ur. Robert Borofsky, 119–132. New York: Hawaii Pacific University.
- Di Giovanni, Geraldo, ur. 2004. *Aspectos qualitativos do trabalho infantil no Brasil*. Brasília: Organização Internacional do Trabalho. Dostopno prek: <http://www.margen.org/trabinf/brasill1.pdf> (5. januar 2012).
- Eriksen, Thomas Hylland. 2009. *Majhni kraji, velike teme*. Maribor: Aristej.
- *Fórum Nacional de Prevenção e Erradicação do Trabalho Infantil (FNPETI – Nacionalni forum za preventivo in prekinitev otroškega dela)*. Dostopno prek: <http://www.fnpeti.org.br> (5. januar 2012).
- Godina, Vesna V. 1998. *Izbrana poglavja iz zgodovine antropoloških teorij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Harris, Marvin in Orna Johnson. 2003. *Cultural Anthropology*. Boston: Allyn & Bacon.
- Hecht, Tobias. 2000. In search of Brazil's street children. V *Abandoned children*, ur. Catherine Panter-Brick in Malcolm T. Smith, 146–160. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ingold, Tim. 1994. *Companion encyclopedia of anthropology*. London, New York: Routledge.
- *Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística (IBGE – Brazilski inštitut za geografijo in statistiko)*. Dostopno prek: www.ibge.gov.br/home (16. januar 2012; 15. april 2016).
- Jenks, Chris. 1996. *Childhood*. London: Routledge.
- Južnič, Stane. 1983. *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: Dopolna delavska univerza Univerzum.
- Južnič, Stane. 1989. *Politična kultura*. Maribor: Obzorja.

- Kassouf, Ana Lúcia, ur. 2004. *O Brasil e o trabalho infantil no início do século 21*. Brasília: Organização Internacional do Trabalho. Dostopno prek: http://white.lim.ilo.org/ipecc/documentos/ti_br_seculo21.pdf (5. december 2012).
- Lancy, David F. 2011. *The Anthropology of Childhood: Cherubs, Chattel, Changelings*. New York: Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss, Claude. 1977. *Strukturalna antropologija*. Zagreb: Stvarnost.
- Lewis, J. Lowell. 1999. Sex and Violence in Brazil: Carnaval, Capoeira, and the Problem of Everyday Life. *American Ethnologist* 26 (3): 539–557. Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/647437> (6. december 2012).
- Mayblin, Maya. 2010. Learning Courage: Child Labour as Moral Practice in Northeast Brazil. *Ethnos: Journal of Anthropology* 75 (1): 23–48. Dostopno prek: DOI: 10.1080/00141840903402476 (27. februar 2016).
- Mikulak, Marcia. 2007. The Political Economy of Everyday Life: Working Children in Curvelo, Minas Gerais, Brazil. *Humanities & Social Sciences* 1 (2). Dostopno prek: https://www.academia.edu/1313366/Volume_1_Issue_2_2007_The_Political_Economy_of_Everyday_Life_Working_Children_in_Curvelo_Minas_Gerais_Brazil_The_Political_Economy_of_Everyday_Life_ (16. februar 2016).
- Mikulak, Marcia L. 2011. The Symbolic Power of Color: Constructions of Race, Skin-Color, and Identity in Brazil. *Humanity & Society* 35 (februar/maj): 62–99. Dostopno prek: https://www.academia.edu/1314884/The_Symbolic_Power_of_Color_Constructions_of_Race_Skin-Color_and_Identity_in_Brazil (16. julij 2015).
- Miller, Daniel. 2011. *Tales from Facebook*. Polity Press: Cambridge, Malden.
- Miller, Daniel, Elisabetta Costa, Nell Haynes, Tom McDonald, Razvan Nicolescu, Jolynna Sinanan, Juliano Spyer, Shriram Venkatraman in Xinyuan Wang. 2016. *How the World Changed Social Media*. London: UCL Press. Dostopno prek: <https://www.ucl.ac.uk/ucl-press/browse-books/how-world-changed-social-media> (2. april 2016).
- Moura, Sergio Luiz de. 2002. The Social Construction of Street Children: Configuration and Implications. *British journal of social work*. št. 32, 353–367. Dostopno prek: <http://dx.doi.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/10.1093/bjsw/32.3.353> (5. januar 2012).
- Naterer, Andrej. 2010. *Antropološka analiza subkulture cestnih otrok*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.
- Naterer, Andrej in Vesna V. Godina. 2011. Bomzhi and their subculture: An anthropological study of the street children subculture in Makeevka, eastern Ukraine. V *Childhood* 18(1): 20–38. Dostopno prek: DOI: 10.1177/0907568210379924 (29. april 2016).
- Oblak, Alenka. 2006a. *Dnevnik 1*. Corumbá. Dnevniški zapis terenskega dela za blog.
- --- 2006b. *Dnevnik 2*. Corumbá. Dnevniški zapis terenskega dela za blog.
- --- 2006c. *Dnevnik 3*. Corumbá. Dnevniški zapis terenskega dela za blog.

- --- 2006č. *Dnevnik 4*. Corumbá. Dnevniški zapis terenskega dela za blog.
- --- 2006d. *Dnevnik 5*. Corumbá. Dnevniški zapis terenskega dela za blog.
- --- 2006e. *Dnevnik 6*. Corumbá. Dnevniški zapis terenskega dela za blog.
- --- 2006f. *Dnevnik 7*. Corumbá. Dnevniški zapis terenskega dela za blog.
- --- 2006g. *Dnevnik 8*. Corumbá. Dnevniški zapis terenskega dela za blog.
- --- 2006/2007a. *Dnevnik 9*. Corumbá. Dnevniški zapis terenskega dela za blog.
- --- 2006/2007b. *Dnevnik 1*. Corumbá. Dnevniški rokopis terenskega dela.
- --- 2006/2007c. *Dnevnik 2*. Corumbá. Dnevniški rokopis terenskega dela.
- --- 2007a. *Dnevnik 3*. Corumbá. Dnevniški rokopis terenskega dela.
- --- 2007b. *Dnevnik 4*. Corumbá. Dnevniški rokopis terenskega dela.
- Oliveira, Giovanni França in Gustavo Villela Lima da Costa. 2012. A cidade e os informantes – inserção etnográfica nos pontos de venda de drogas da cidade de Corumbá/Brasil, na fronteira com Puerto Quijarro/Bolívia. *Composição: Revista de Ciências Sociais, Universidade Federal de Mato Grosso do Sul* 6 (11): 4–24. Dostopno prek: <http://www.revistacomposicao.ufms.br/composicao11.pdf> (12. avgust 2015).
- Orkut. Elektronsko sporočilo avtorici, 6. julij 2014.
- Panter-Brick, Catherine. 2000. Nobody's children? A reconsideration of child abandonment. V *Abandoned children*, ur. Catherine Panter-Brick in Malcolm T. Smith, 1–26. Cambridge: Cambridge University Press.
- --- 2002. Street Children, Human Rights, and Public Health: A Critique and Future Directions. V *Annual Review of Anthropology* 1 (31): 147–171. Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/4132875> (10. marec 2016).
- --- 2004. Homelessness, Poverty, and Risks to Health: Beyond at Risk Categorizations of Street Children. V *Children's Geographies* 2 (1), 83–94. Dostopno prek: <http://eds.b.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=f3b0ffa2-936c-4a25-836b-d9b85c048338%40sessionmgr111&vid=1&hid=127> (10. marec 2016).
- Pires, Flávia F. 2012. Crescendo em catingueira: criança, família e organização social no semiárido nordestino. V *Mana* 18 (3): 539–561. Dostopno prek: <http://dx.doi.org/10.1590/S0104-93132012000300005> (12. februar 2016).
- Poole, Fitz John Porter. 1994. Socialization, Enculturation and the Development of Personal Identity. V *Companion encyclopedia of anthropology*, ur. Tim Ingold, 831–860. London, New York: Routledge.
- *Prefeitura Municipal de Corumbá*. Corumbá. Dostopno prek: <http://www.corumba.ms.gov.br/site/corumba/2/> (29. april 2016).
- *Presidência da República do Brasil*. Estatuto da Criança e do Adolescente. Dostopno prek: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/L8069.htm (28. april 2016).
- Raffaelli, Marcela. 1997. The Family Situation of Street Youth in Latin America: a cross-national review. V *International Social Work* 40, 89–100. Dostopno prek: <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1103&context=psychfacpub> (17. februar 2016).

- Rapport, N. in Joanna Overing. 2000. *Social and Cultural Anthropology. The Key Concepts*. London, New York: Routledge.
- Rizzini, Irene in Mark W. Lusk. 1995. Children in the streets: Latin America's Lost Generation. *Children and Youth Services Review* 3 (17): 391–400. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/science/article/B6V98-3Y6HS76N/2/5603255b8eebd3c27ea5d81e6b06797e> (5. januar 2012).
- Santillán, Laura. 2009. La crianza y educación infantil como cuestión social, política y cotidiana: una etnografía en barrios populares del Gran Buenos Aires. V *Antropológica* 27 (27): 47–73. Dostopno prek: <http://www.scielo.org.pe/pdf/anthro/v27n27/a04v27n27.pdf> (12. marec 2016).
- Scheper-Huges, Nancy. 1995. Hungry Bodies, Medicine, and the State: Toward a Critical Psychological Anthropology. V *New Directions in psychological Anthropology*, ur. Theodore Schwartz, Geoffrey M. White in Catherine A. Lutz, 221–247. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Shalins, Marshall. 1999. *Ekonomika kamene dobe*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Sheriff, Robin E. 2000. Exposing Silence as Cultural Censorship: A Brazilian Case. V *American Anthropologist* 102 (1): 114–132. Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/683542> (6. januar 2012).
- Silva, Ana Márcia Rodrigues da in Henrique Dantas Neder. 2010. Abordagem das capacitações: um estudo empírico sobre pobreza multidimensional no Brasil. Na *Conferência Latino Americana e Caribenha sobre Abordagem das Capacitações e Desenvolvimento Humano*, 11.–12. 11. 2010. Dostopno prek: <http://www.pucrs.br/eventos/alcadeca/?p=programacao> (1. februar 2011).
- Smith, Karl. 2012. From dividual and individual selves to porous subjects. *Australian Journal of Anthropology* 23 (1): 50–64. Dostopno prek: DOI: 10.1111/j.1757-6547.2012.00167.x (12. februar 2016).
- Somavia, Juan. 2010. *Accelerating action against child labour. Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*. Geneva: International Labour Conference. Dostopno prek: <http://www.ilo.org> (15. januar 2012).
- Strathern, Marilyn. 1990. *The Gender of the Gift: Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Szulc, Andrea in Clarice Cohn. 2012. Anthropology and Childhood in South America: Perspectives from Brazil and Argentina. V *AnthropoChildren* 1: Dostopno prek: <http://popups.ulg.ac.be/AnthropoChildren/document.php?id=427> (18. februar 2016).
- Telles, Edward, E. 2004. *Race in Another America: the Significance of Skin color in Brazil*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Toren, Christina. 1999. *Mind, Materiality and History. Explorations in Fijian Ethnography*. Routledge: London in New York.
- Toren, Christina. 2011. The Stuff of Imagination. What We Can Learn from Fijian Children's Ideas about Their Lives as Adults. V *Social Analysis* 55 (1): 23–47. Dostopno prek: Doi: 10.3167/sa.2011.550102 (12. marec 2016).

- UNICEF. 2011. *O direito de ser adolescente: Oportunidade para reduzir vulnerabilidades e superar desigualdades*. Brasília, DF: Fundo das Nações Unidas para a Infância. Dostopno prek: http://www.unicef.org/brazil/pt/br_sabrep11.pdf (12. januar 2012).
- Varuh človekovih pravic. Konvencija o otrokovih pravicah. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovih-pravicah-ozn/> (27. april 2016).
- Wade, Peter. 2011. Multiculturalismo y racismo. V *Revista Colombiana de Antropología* 47 (2): 15–35. Dostopno prek: <http://www.scielo.org.co/pdf/rcan/v47n2/v47n2a02.pdf> (15. april 2016).
- Whiting, John W., Irvin L. Child, William W. Lambert, Ann M. Fischer, John L. Fischer, Corinne Nydegger, William Nydegger, Hatsumi Maretzki, Thomas Maretzki, Leigh Minturn, A. Kimball Romney in Romaine Romney. 1966. *Field Guide for a Study of Socialization. Six Culture Series, Volume I*. New York, London, Sydney: John Wiley and Sons. Inc.
- *Wikipedia*. 2012. Corumbá. Dostopno prek: <https://pt.wikipedia.org/wiki/Corumb%C3%A1> (12. januar 2012).
- *Wikipedia*. 2016a. Bolsa Família. Dostopno prek: https://en.wikipedia.org/wiki/Bolsa_Fam%C3%ADlia (29. april 2016).
- *Wikipedia*. 2016b. Cascão. Dostopno prek: <https://pt.wikipedia.org/wiki/Casc%C3%A3o> (29. april 2016).
- *Wikipedia*. 2016c. Luiz Inácio Lula da Silva. Dostopno prek: https://en.wikipedia.org/wiki/Luiz_In%C3%A1cio_Lula_da_Silva (28. april 2016).
- *Wikipedia*. 2016č. Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra. Dostopno prek: https://pt.wikipedia.org/wiki/Movimento_dos_Trabalhadores_Rurais_Sem_Terra (29. april 2016).
- *Wikipedia*. 2016d. Makumba. Dostopno prek: <https://en.wikipedia.org/wiki/Macumba> (30. april 2016).
- *Wikipedia*. 2016e. Pantanal. Dostopno prek: <https://en.wikipedia.org/wiki/Pantanal> (29. april 2016).
- *Wikipedia*. 2016f. Tereré. Dostopno prek: <https://en.wikipedia.org/wiki/Terer%C3%A9> (28. april 2016).
- Žigon, Alenka. 2014. *Antropološka analiza cestnih otrok iz Gome (DR Kongo)*. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV.

Priloga A: Seznam uporabljenih kratic in izrazov

Uporabljene kratice:

CAIJ – *Centro Apoio Infanto-Juvenil*: Center za podporo otrokom in mladostnikom

PCAF – *Projeto Criança e Adolescente Feliz*: Projekt Veseli otroci in mladostniki

Uporabljeni izrazi:

Brazilski izraz	Slovenski prevod
<i>abrigo</i>	zavetišče, v Corumbá pomeni mešanico kriznega centra in sirotišnice
<i>adolescente</i>	mladostnik
<i>amigo</i>	prijatelj
<i>aparecer</i>	želeti, da te vsi opazijo in da narediš dober vtis
<i>avenida</i>	avenija, glavna ulica v mestu
<i>bagunça</i>	nemir, razgrajanje, nered, hrup, zafrkavanje, glasno zabavanje
<i>bairro</i>	četrť
<i>barata</i>	ščurek
<i>base, pasta base</i>	pripravek iz kokaina
<i>bebê</i>	dojenček
<i>boca</i>	usta; tudi prostor, kjer prodajajo drogo
<i>bonito, bonita</i>	lep, lepa
<i>branco</i>	bela barva, tudi izraz za pripadnika bele rase
<i>branquinho, branquinha</i>	ljubkovalni izraz za svetlo polt, tudi za belko, belca; izraz za belca je lahko tudi slabšalen, pomeni neizkušenosť, nekoga, ki ne ve
<i>cacimba</i>	majhen izvir
<i>cadastrar</i>	popisati
<i>carnaval</i>	karneval
<i>casa</i>	dom, hiša
<i>chegar</i>	priti

<i>chinelos</i>	izraz (m. spola) za japonko, mn. chinelos – japonke
<i>chorar</i>	jokati, narediti se ubogega
<i>idades gêmeas</i>	mesti dvojčka, obmejni mesti, ki se nahajata vsako na svoji strani meje
<i>colônia de férias</i>	počitniška kolonija
<i>comunidade</i>	skupnost
<i>Conselho Tutelar</i>	možen prevod bi bil skrbniški svet; gre za občinsko ustanovo, katere glavna naloga je skrb za otrokove (0–12 let) in mladostnikove (12–18 let) pravice
<i>Corumbaense</i>	prebivalec mesta Corumbá
<i>criança</i>	otrok
<i>criança da rua</i>	otrok s ceste
<i>criança na rua</i>	otrok na cesti
<i>desorientados</i>	izgubljeni, zmedeni
<i>doação</i>	donacija
<i>dona</i>	gospa
<i>engordar</i>	zrediti se
<i>espancar</i>	natepsti
<i>estressado</i>	biti pod stresom
<i>família</i>	družina
<i>fazenda</i>	velika kmetija
<i>feira, ferinha</i>	tržnica
<i>feira</i>	praznovanje, zabava
<i>filha</i>	hči
<i>filho</i>	sin
<i>fome</i>	lakota, biti lačen
<i>gente</i>	splošni izraz za 'ti', v Corumbá pa se uporablja tudi za 'jaz', kadar oseba govori o sebi
<i>gente boa</i>	dober človek

<i>governo (federal, estadual)</i>	vlada (zvezna, državna)
<i>indígena</i>	prvotni prebivalec
<i>irresponsabilidade</i>	neodgovornost
<i>jeitinho</i>	način pogovora v Braziliji, kjer ena oseba poskuša prepričati drugo, da napravi nekaj, kaj ni v skladu s pravili; dobesedni prevod je 'mali način'
<i>ligado</i>	povezan; vklopljen
<i>mãe</i>	mama
<i>malandro</i>	slab človek, nezaupanja vreden, ki počne kaj nedovoljenega, lahko pomeni tudi, da je nezvest
<i>marido, esposo</i>	mož
<i>meu, minha</i>	moj, moja
<i>moreno</i>	rjava barva, tudi izraz za pripadnika mešane rase
<i>Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra – MST</i>	Gibanje kmetov brez zemlje
<i>mulher, esposa</i>	žena
<i>namorado</i>	fant
<i>não</i>	ne
<i>neginha, moreninha, pretinha</i>	ljubkovalni izrazi za temnopolto žensko ali pripadnico črne rase
<i>negligência</i>	zanemarjanje
<i>negro, preto</i>	izraz za pripadnika črne rase, tudi v slabšalnem pomenu
<i>nervoso</i>	živčen (biti); tudi občutek nemoči, da izraziš jezo
<i>pai</i>	oče
<i>Pantaneiro</i>	prebivalec Pantanala
<i>parentes</i>	sorodniki
<i>porto</i>	pristanišče
<i>prefeito</i>	župan
<i>professora</i>	učiteljica

<i>rua</i>	cesta, ulica
<i>senhora, senhor</i>	gospa, gospod
<i>serviço</i>	opravilo
<i>seu</i>	svoj; tudi izraz za 'gospod'
<i>te amo</i>	ljubim te
<i>tereré</i>	čaj, ki se ga pije v nekaterih predelih Latinske Amerike
<i>tomar</i>	vzeti, piti, jesti
<i>trabalho</i>	delo
<i>vezinho</i>	sosed
<i>vida</i>	življenje